

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ**

Г. Ю. ПАРХОДЬКО

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОБРАЗ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЯ**

Черкаси – 2009

УДК 159.922.4

ББК 88.2

Парходько Г. Ю. Соціокультурний образ сучасного українського героя. Навчально-методичний посібник. – Чекаси: ЧОПОПП, 2009. – 144с.

Автор:

Парходько Г. Ю., кандидат психологічних наук

Рецензенти:

Чепелєва Н. В., член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор;

Титаренко Т. М., член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор

У навчально-методичному посібнику висвітлюються теоретико-методологічні та прикладні аспекти вивчення соціокультурного образу сучасного героя, досліджуються його прояви у дійсності сучасної української спільноти. Пропонується аналіз системи ситуативних та базових факторів творення мономіфологічної історії, що дозволяють диференціювати прояви соціокультурного образу героя в провідних сферах суспільного життя української спільноти. Представлено психодіагностичну методику, спрямовану на виявлення провідних традиційних смислів, настанов й очікувань українських виборців щодо образу політичного діяча.

Навчально-методичний посібник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, іншим фахівцям, які розробляють проблеми дослідження соціокультурного образу сучасного героя в контексті теорій постмодернізму, структуралізму та герменевтичного підходу.

Дизайн обкладинки: О. О. Балакіна

Фото: В. Б. Бородін

Рекомендована до друку вченою радою ЧОПОПП
Протокол №1 від 03.03.2009 року.

© Парходько Г. Ю., 2009

© ЧОПОПП, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ.....	7
1.1. Соціокультурний образ героя як інструмент усвідомлення етнічного досвіду	7
1.2. Загальна характеристика ментальності як психологічної категорії	11
1.3. Основні соціокультурні джерела формування ментальності	23
1.4. Мономіф як психологічне джерело формування ментальності та соціокультурного образу героя	34
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ В СУЧАСНІЙ ДІЙСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ	42
2.1. Психологічний аналіз проявів мономіфу в житті етносу.....	42
2.2. Фактори творення мономіфологічної історії.....	48
2.3. Соціокультурний образ героя у мономіфологічних сюжетах політичних міфів української етнічної спільноти.....	55
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	63
3.1. Методологічні аспекти дослідження мономіфологічних історій в українській політиці.....	63
3.2. Результати дослідження проявів мономіфу за складовою ситуативного фактору "Сучасна історія" в сучасних українських політичних міфах	69
3.3. Результати дослідження проявів мономіфу за складовими базового фактору "Культурні історії" та "Глибинно-архетипні змісти"	75
3.3.1. Дослідження образу ідеального українського політика.....	76
3.3.2. Дослідження психологічних особливостей сприйняття виборцями політичних образів з допомогою методики "Дослідження соціокультурного образу політика".....	81
3.3.3. Перевірка результативності методики "Дослідження соціокультурного образу політика" шляхом методу "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко).....	101
3.4. Дослідження проявів мономіфу за складовою ситуативного фактору "Змісти особистого міфу та особистого наративу"	104
Додаток А. Результати дослідження проявів мономіфу в політичній сфері України	107
Додаток А.1. Типова карта опитувальника "Дослідження соціокультурного образу політика".....	107
Додаток А.2. Результати методу "Семантичний диференціал", 2006 рік.	108
Додаток А.3. Результати методу "Семантичний диференціал", 2007 рік.	116
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	129

ВСТУП

Звернення України до власної культурної спадщини зумовлює необхідність розв'язання низки першочергових завдань, серед яких особливе місце займає проблема творення соціокультурного образу сучасного українського героя, дослідження його особливостей в аспекті української ментальності та його впливу на формування соціокультурних настанов нашої етнічної спільноти.

Незважаючи на численну бібліографію, пов'язану з висвітленням окремих аспектів формування соціокультурного образу героя (В. М. Войтович, М. В. Гримич, М. Еліаде, Н. Ф. Каліна, Дж. Кемпбелл, Г. С. Лозко, Ю. М. Лотман, Є. М. Мелетинский, Б. А. Рібаков, Є. В. Чорний, О. Д. Щоркін, К. Г. Юнг та інші), питання дослідження текстових основ його утворення на сьогодні залишається відкритим. Соціокультурний герой як персонаж культуральної історії (мета-тексту) структурує та артикулює традиційний досвід етносу. У життєвій історії героя, його вчинках зафіксовані базові культурні концепції, ментальні змісти етнічної спільноти, через які, як через інтерпретативний "фокус", переломлюються всі події, установи, цінності та проблеми етносу.

Зважаючи на роль культуральних мета-текстів, їхнього значення для осмислення індивідуального досвіду, в навчально-методичному посібнику соціокультурний образ героя певної етнічної спільноти досліджено через явище мономіфу – апріорного джерела здатності розуміння дійсності через текст. Сформований на основі концепцій прадавнього наративу, мономіф продовжує підтримувати універсальні змісти первинної свідомості шляхом сучасних провідних соціокультурних історій та їхніх героїв. Універсальні змісти мономіфу яскраво виявляються в різних сферах життєдіяльності людства, впливають на формування провідних уявлень про образи героїв соціокультурних історій, відрізняючись лише своїми особливостями в межах різних ментальностей. Пізнання феномену мономіфу допомагає осмислити особливості специфіки взаємозв'язку й впливу індивідуальних та загальнолюдських способів розуміння оточуючої дійсності.

Навчально-методичний посібник складається з трьох розділів, кожен з яких розглядає суттєві аспекти творення соціокультурного образу сучасного героя в контексті теорій постмодернізму, структуралізму й герменевтичного підходу.

Під час підготовки першого розділу посібника, ми намагалися поставити в центр наукового дослідження явище соціокультурного образу героя та окреслили значення феномену мономіфу у процесі його формування. Завдання, що ставилися під час написання розділу, передбачали новизну постановки розуміння образу героя певної етнічної спільноти та передумов його творення; обґрунтування поняття мономіфу як психологічного джерела формування ментальності та аналіз його впливу на процес творення образу героя; аргументацію значення інших соціокультурних передумов ментальності для процесу творення традиційних уявлень етносу.

У другому розділі висвітлюється проблематика дослідження соціокультурного образу героя в сучасній дійсності українського етносу. Внаслідок того, що змісти мономіфу залишаються переважно неусвідомленими, пізнання соціокультурного образу героя є достатньо ускладненим. Нами були виявлені ситуативні (сучасні міфи, суб'єктивний досвід представників етнічної спільноти) та базові (глибинно-архетипні та культурні змісти) фактори творення мономіфологічної історії, що дає можливість досліджувати особливості нових інтерпретацій традиційних концептів, значень, смислів, що панують у культурі.

Оскільки сьогодні в Україні мономіфологічні прояви найбільш розповсюджені в сучасній політичній сфері, ми вважаємо за доцільне розглядати особливості формування сучасного соціокультурного образу українського героя через ці контексти, а також зосередитися на темі можливості свідомого ефективного залучення універсальних змістів до формування сучасних аутентичних історій українців. Адже універсальність мономіфу зумовлює стабільність ментальних образів, що забезпечує стійку адаптацію представників етнічних спільнот до дійсності в межах їхньої ментальності шляхом трансформації традиційних уявлень етносу до смислових основ актуальних інтерпретацій. Ми зосередили увагу на можливості конструювання історій, актуальних до реальності, та надання їм тих змістів, що є специфічними для потреб певної етнічної спільноти. Нам вдалося з'ясувати, що в сучасній українській політичній сфері дослідження універсальних змістів мономіфу дозволяє виявляти провідні традиційні смисли в настановах й очікуваннях виборців щодо образу політичного діяча та прогнозувати результати передвиборчих кампаній.

Третій розділ присвячений висвітленню практичних аспектів дослідження соціокультурного образу героя. У посібнику представлена розроблена психодіагностична методика, що спрямована на виявлення політичних уподобань, настанов, очікувань виборців щодо образу сучасного ідеального політика. Запропонована методика сприяє об'єктивації ментальних уявлень в особистій історії життя та усвідомленню їх впливу на життєву позицію людини. Перехід ментальних уявлень з імпліцитного рівня на експліцитний є важливою умовою конструювання нових альтернативних історій, що базуватимуться на ефективних для особистості змістах сімейного нарративу, ментальних особливостях її культури та смислів автонартиву. Результати дослідження свідчать, що об'єктивація базового фактора творення мономіфологічної історії в політичній сфері сприяє активізації смислів культурного досвіду етносу щодо образу ідеального лідера, робить їх провідними в процесі інтерпретації й розуміння політичної історії. Наявність ситуативного фактору породжує звернення суб'єкта до особистісного контексту інтерпретації історії за рахунок проекції внутрішніх почуттів та переживань на фігури політичних діячів. Сучасні політичні історії, що характеризуються наявністю ситуативних та базових факторів творення мономіфологічної історії, породжують у виборця емоційне переживання, стають суттєвими для його життєвої історії.

Теоретичні положення посібника можуть доповнювати такі навчальні психолого-педагогічні дисципліни як "Етнопсихологія", "Політична психологія". Запропонована в посібнику психодіагностична методика може бути використана політичними психологами, соціологами, PR-технологами в процесі розробки іміджу політичного лідера, прогнозування результатів політичних виборів, вивчення політичних уподобань виборців у межах певної етнічної спільноти.

Висловлюємо вдячність усім учасникам дослідження. Особлива вдячність рецензентам доктору психологічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України, заступнику директора Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України Н. В. Чепелевій та доктору психологічних наук, професору, завідувачу лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології АПН України Т. М. Титаренко, які висловили свою точку зору на дану роботу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ

1.1. Соціокультурний образ героя як інструмент усвідомлення етнічного досвіду

На сучасному етапі розвитку держави перед українським суспільством постає завдання розвитку та зміцнення етносоціальних уявлень, етнічної ідентичності особистості, переосмислення сформованої за роки незалежності первинної системи поглядів, ідей, уявлень про власну етнічність, про свій етнос і культуру. Адже на основі сукупності цих соціальних компонентів формується внутрішня система ставлення представників етнічної спільноти до світу та самих себе, система самоорієнтації та саморегуляції.

Такий процес формування етносоціальних уявлень передбачає наявність ціннісних пріоритетів у суспільстві, які є стимулами та регуляторами його розвитку. Втіленням змістів таких пріоритетів є традиції, мова, народні звичаї, а також наявний у культурі етносу образ героя, який дозволяє представникам етнічної спільноти впорядковувати, осмислювати події соціальної дійсності, власної історії життя.

Отримуючи від значимих людей традиційну базову схему культурних уявлень, особистість сприймає її як інструкцію, програму дій, способів сприйняття дійсності. Звісно, ця схема видозмінюється в кожній життєвій історії, однак базисно зберігає соціокультурну та національну ідентичність особистості. Культура пропонує особистості загальні моделі розуміння дійсності, спираючись на які, людина отримує можливість створювати власні схеми та сценарії інтерпретації реальності. "Людина, намагаючись осмислити себе, інших, оточуючу дійсність, шукає певний сюжет, на ґрунті якого створює окремі особистісні "історії", які по мірі осмислення життя та себе в ньому складаються в цілісну історію життя" [151, 11].

Представлений в культурних текстах певної етнічної спільноти соціокультурний образ героя забезпечує можливість інтерпретації реальності, орієнтації в ній. Спираючись на систему уявлень, прийняту в культурі, особистість інтерпретує дійсність шляхом традиційних для її етнічної спільноти моделей розуміння, перебуває у звичних для її культури дискурсах. У такий спосіб культурні ідеї,

персоналізовані в образі героя, надають суб'єкту один із варіантів сприймання реальності, осмислення власної історії життя. Певні герої можуть втілювати певні репертуари сприймання. У такому розумінні соціокультурний образ героя виконує функцію деякої рамкової структури, фрейму, що накладається представниками етнічної спільноти на осмислювану ситуацію, на власний особистісний досвід.

Отже, історія героя, його світоглядні позиції у якості культурального квазітексту транслиують провідні цінності етносу, його базові риси. Тому, досліджуючи феномен соціокультурного образу героя, ми виходимо із розуміння того, що це певний збірний образ, втілений у певній особі, якій притаманні риси, що в ієрархії системи цінностей певної етнічної спільноти займають найвищий щабель. Зазначене розуміння феномену розглядається нами в контексті теорії постмодернізму, структуралізму й герменевтичного підходу. Такий образ задається базовими культурними сценаріями етносу та сприяє формуванню культурної та особистої ідентичності. Наявність соціокультурного образу героя допомагає представникам етнічної спільноти осмислювати події власної життєвої історії з орієнтацією на ефективні для певної історичної епохи способи сприйняття дійсності.

Образ героя втілює максимальні прагнення особистості. Життєвий шлях героя виступає аналогом ідеальної реалізації плану, життєвого смислу людської діяльності та акумулює в такий спосіб найвищі особистісні потреби, інтереси, емоційні переживання. Завдяки засвоєнню та привласненню через образ героя базових культурних уявлень, суб'єкт бачить життєві перспективи, плани та програми дій відповідно до них [73; 78]. Особистість не лише засвоює інформацію про оточуючу дійсність, образ героя актуалізує її до роздумів про смисл власного життя, своє місце в ньому, організацію та впорядкування особистісного досвіду.

Соціокультурний образ героя втілює конструкти способів дії як в позитивному, так і негативному аспекті, тобто виявляє продуктивні, традиційні способи реагування. Такі загальноприйняті інтерпретаційні рамки дозволяють суб'єкту уникнути несуттєвих смислів інтерпретацій та розширити й збагатити новим розумінням змісти власних життєвих подій (Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб).

Також образ героя містить у собі систему особистісних цінностей, які фіксують досвід ставлення людини до світу, до інших людей та до самого себе. Це певний вид конструктів, що формулюються у вигляді

моральних імперативів, які виправдовують та підтримують сталий для певної культури стиль життя. Соціокультурний образ героя в такому сенсі дозволяє усвідомити, узгодити та впорядкувати основні змісти буття людини відповідно до логіки, порядку в контексті культурного, соціального буття [2; 46].

Отже, наявність у культурі соціокультурного образу героя забезпечує стійку адаптацію представників етнічних спільнот до повсякденності шляхом стимулювання певної мотиваційної спрямованості суб'єкта.

Разом з тим, поряд з усвідомленим засвоєнням індивідом готових форм соціального життя та досвіду етносу, звернення його представниками до соціокультурного образу героя передбачає утворення їхніх власних особистісних орієнтацій. "Саме означення реальності, тобто заміщення її певними культурно заданими схемами, дозволяє не лише обмірковувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати та переживати ті чи інші події, але й впорядковувати їх, створюючи для себе нову психічну реальність, новий досвід" [151, 9]. У процесі сприймання узагальненої етносоціальної моделі розуміння дійсності героя, у суб'єкта з'являються умови для розвитку власних моделей на базі традиційних культурних сценаріїв. Тобто соціокультурна модель героя задає особистості ті інтерпретаційні схеми, на базі яких вона може осмислювати події свого життя. Сукупність уявлень про героя може варіюватися залежно від проміжку історичного часу, соціального зрізу, тому кожний представник етнічної спільноти передбачає власну інтерпретацію героя (самоінтерпретацію). "... ми запозичуємо з культури типові сюжети, типових героїв, однак прилаштовуємо їх до нашого буденного життя, нашого розуміння як себе, так і оточуючого світу" [149, 12]. Кожна історична епоха, кожна культура пропонують свої варіанти картини світу та їхнє змістовне наповнення, однак всі вони покликані розгортати особистісні історії представників певної етнічної спільноти. Герой пропонує особистості моделі для розуміння дійсності, спираючись на які, людина утворює власні схеми самоорганізації, враховуючи відмінності культурної та особистісної реальності.

Соціокультурні настанови, втілені в образі героя, можуть бути усвідомленими та вербалізованими суб'єктом. Наприклад, у випадку, коли образ героя асоціюється з певними позитивними цінностями, людина може модернізувати їх або повністю прийняти його

світоглядні позиції. Разом з тим провідні уявлення героя можуть мало усвідомлюватися людиною та залучатися до її досвіду на інтуїтивному, нереклексивному рівні. Адже образ героя завжди є емоційно насиченим для суб'єкта. Для певного віку така «наївна» довіра герою неодмінно потрібна. Наприклад, у такий спосіб дошкільник та дитина молодшого шкільного віку накопичують необхідні змісти, знання культурного досвіду, які в майбутньому можуть бути покладені в основу їхньої життєвої історії. У підлітковому віці особистість, зазвичай, починає усвідомлювати авторство власного життя. У випадку ж, коли суб'єкт підпорядкований власним особистісним міфам про світоглядні позиції героя, він може несвідомо ігнорувати зміни характеристик ситуації та бути не в змозі відмовитися від способу дії, який проживається як емоційно позитивний та ціннісний. Ідентифікація з героєм формується та продовжує функціонувати без участі розуміння та інтерпретації. Так би мовити, подібна репродуктивна підпорядкованість особистості героїчним змістам стає на заваді особистісному зростанню. Лише осмислення та інтерпретація особистого досвіду, конкретних життєвих ситуацій, переживань дозволить суб'єкту продуктивно інтегрувати традиційні змісти в індивідуальну, унікальну картину сприймання світу.

Здатність інтерпретувати реальність з допомогою культурних текстів є невід'ємною сутністю особистості. Наявність соціокультурного образу героя виступає як провідний засіб осмислення життєвої ситуації. У зв'язку з цим можна припускати, що тривала відсутність такого героя в українській етнічній спільноті викликає ускладнення пошуку соціальної, національної ідентичності у її представників.

Вітчизняні дослідники української державності наголошують на потребі звернення представників української спільноти до своїх базових, традиційних способів розуміння дійсності (В. О. Васютинський, О. Л. Вознесенська, В. Т. Куєвда, М. В. Гримич, М. – Л. А. Чапа та інші). Разом з тим, незважаючи на існуючі наукові праці, присвячені проблемі вивчення соціокультурного образу героя, в науковій літературі недостатньо висвітлюється питання пізнання цього явища в аспекті текстового підходу до розуміння дійсності.

Незважаючи на численну бібліографію, пов'язану з окремими аспектами формування образу героя, питання дослідження текстових основ його утворення на сьогодні залишається відкритим. Тому ми

розглядаємо проблему сучасного соціокультурного образу українського героя через феномен ментальності та провідні психологічні джерела її формування. У сучасних історіях людство підтримує ментальні уявлення та закріплює базову структуру сприймання дійсності, в тому числі через образ героя. У конкретні історичні періоди змінюється сюжетне наповнення історій, а глибинні змісти значимих образів залишаються сталими. У такий спосіб сучасні представники етносу реконструюють ментальну модель світосприймання, відчувають етнічну приналежність, стають адаптованими до подій реальності в межах цієї моделі. Дослідження соціокультурного образу героя в сучасних історіях українців, наприклад, у політичній сфері життєдіяльності, дозволить виявити особливості змістів української ментальності, надасть можливість свідомого ефективного залучення традиційних смислів до формування актуальних аутентичних історій нашого етносу.

Таким чином, наявність в етносі власного соціокультурного образу героя надає людині можливості для саморозвитку, формування особистісної, соціальної та культурної ідентичності. Наявність в культурі соціокультурного образу героя може відігравати визначну роль у зміцненні культурної або етнічної ідентичності, розробці нових патернів етносоціальної поведінки, які відповідають логіці внутрішнього розвитку особистості та суспільства. Тому провідним призначенням соціокультурного образу героя є підтримка персональної, соціальної та ментальної приналежності, їхнє узгодження в рамках однієї особистості – представника певної етнічної спільноти.

1.2. Загальна характеристика ментальності як психологічної категорії

Проблема ментальності здавна становить інтерес для наукового вивчення в таких галузях гуманітарного знання як психологія, філософія, історія, культурологія та інших. Предметний зміст цього надзвичайно складного та багатоаспектного феномену важко піддається чіткому формулюванню, а тому й донині не існує єдиного загальноприйнятого визначення ментальності.

Навіть в перекладі різними мовами поняття "ментальність" характеризується множинністю своєї інтерпретації. Так, французьке слово "mentaleté" вважається таким, що не може бути адекватно перекладеним. Визначення "mentaleté" французькою мовою розуміється як "мислення", "умонастрій", "мислительна установка",

"колективне уявлення", "уявлення взагалі", "склад мислення" [88]. Тоді як його англійський та німецький аналоги не відповідають французькому значенню слова. Німецьке слово "mentalität" – означає "образ думок", "склад розуму" [85]. Натомість англійське "mentality" можна перекласти як "розумовий розвиток", "склад розуму", "умонастрій" [87]. Етимологія цих іноземних слів вказує на збіг двох планів дійсності, а саме на те, що ментальність основана не скільки на раціональному пізнавальному відображенні взаємозв'язків об'єктів та явищ дійсності, а переважно на їхньому ірраціональному відображенні. Можна сказати – керується певною нелогічною логікою.

Однак, що стосується класичного розуміння поняття "ментальності", то до нього можна віднести ідею про уявлення цього феномену у вигляді певної якості колективної свідомості етносу, що є результатом культурно-історичної динаміки.

Починаючи з теоретичних міркувань психолога-етнографа Л. Леві-Брюля, термін "ментальність" використовується в значенні типу мислення будь-якої етнічної спільноти в межах певної історичної епохи. На думку вченого, для кожного періоду розвитку людства характерна специфічна ментальність або тип мислення [59].

Порівнюючи типи мислення первинного та сучасного суспільства в роботі "Первинне мислення", Л. Леві-Брюль відзначає, що для первинної свідомості характерна відсутність розмежування інтелектуальної та емоційної складових психіки ("колективні уявлення"), це є визначальним у процесі формування ментальності на первинних етапах розвитку людства [59, 130 – 140]. "Колективні уявлення" діють за законом "партиципації", згідно з яким предмети та явища дійсності наділяються "єдиносутністю", можуть поєднуватися за уявними "містичними" якостями, а не за суттєвими ознаками. Сучасний тип мислення людства хоча й характеризується Л. Леві-Брюлем як "логічний", продовжує зазнавати впливу змістів архаїчних "колективних уявлень" через релігію, мораль, обрядовість та інше.

Слід зазначити, що філософські концепції дослідника стосовно ролі культурних схем в інтерпретаціях та репрезентаціях людиною реальності узгоджуються з ідеями сучасного конструктивізму. Так, розуміючи дійсність через актуальні для певного історичного періоду соціальні конвенції, сучасна людина продовжує присвоювати й використовувати культурні зразки в особистісній системі розуміння дійсності, адаптуючи їх до звичного "сучасного світу". Залежно від

наявних у суспільстві провідних значень та смислів, представлених в актуальних для історичної доби дискурсах, текстах, символічних діях (релігія, звичаї), відбуваються специфічні для цього історичного періоду процеси означення та осмислення дійсності.

Представники французької історичної школи "Анналів" М. Блок та Л. Февр підтримують і розвивають думку Л. Леві-Брюля стосовно наявності в сучасній свідомості історично-обумовленої системи образів, уявлень, символів, що виражаються в різних "проявах буття" [5; 138]. Вони безпосередньо вводять у наукову мову поняття "ментальність", під яким розуміють "бачення світу", або більш вузько "склад мислення". Філософи висувають припущення, що пізнання особливостей способів та форм організації мислення, картин "бачення світу" дозволяє відслідковувати деякі історичні події як в цілому, так і відносно окремих історичних феноменів.

Розглядаючи ментальність як "групову, колективну свідомість", яка утворена сукупністю реконструйованих ранніх картин світу різних цивілізацій в різні історичні епохи, М. Блок наголошує на її функції – бути певною рушійною силою в процесі розгортання історичного життя [5, 115]. Представлені змісти в сукупності картин світу спонукають приписувати певне значення деяким життєвим подіям та реагувати на них особливим чином. На думку М. Блока, спосіб пізнання дійсності особистістю обумовлений культурно-історичним досвідом суспільства. Сформовані під впливом "колективного" досвіду категорії сприймання, концептуалізації, вираження, дії впливають та структурують індивідуальне сприймання соціальних феноменів життя. Л. Февр звертає увагу на те, що в кожному суспільстві на певній стадії розвитку існують специфічні умови з метою структурування соціальної свідомості – "ментальний інструментарій" [138, 204]. Через мову, афективну сферу, дії, традицію, культуру кожна історична епоха реконструює та інтерпретує події минулого, створює специфічний образ світу. Такий "ментальний інструментарій" окреслює своєрідні межі, в яких відбувається формування соціального знання спільноти, а отже, й структурування індивідуального та колективного досвіду.

Сучасне розуміння феномену ментальності продовжує характеризуватися невизначеністю. Внаслідок такої множинності поняття "ментальність" стає зручним для використання майже в усіх наукових напрямках дослідження, однак при цьому воно має досить широку смислову інтерпретацію.

Так, в роботах Л. І. Сименнікова ментальність представлена у вигляді розумового інструментарію, психологічного приладдя, що надає можливість представникам різних суспільств своєрідно сприймати та усвідомлювати світ і самих себе [117, 37]. У дослідника І. К. Пантіна – це певна єдність характеру задач і способів їх вирішення, закріплених у народній свідомості, в культурних стереотипах [90]. І. Г. Дубов зазначає, що ментальність може розумітися як характерна для конкретної культури (субкультури) специфіка психічного життя, що представляє цю культуру (субкультуру) людей [32]. Для О. І. Кравченко – це образ мислення, світосприймання, духовний настрій, властиві індивіду або групі [47]. О. П. Огурцов розуміє під ментальністю систему образів та уявлень соціальних груп, усі елементи якої тісно взаємопов'язані, їх функція полягає в регуляції поведінки та визначенні досвіду індивіду й соціальних груп [89]. Вчені по-різному підходять до трактування ментальності, проте, незважаючи на множинність та неповний смисловий збіг наведених визначень, варто відмітити спільну тенденцію до розуміння ментальності через свідомість, мислення, розумову діяльність, однак таких, що включають в себе не лише раціональну рефлексію, а й інтуїтивний умовивід або "розумнерозумного" (за Я. Є. Голосовкером) [17].

Отже, розглядаючи ментальну модель світу людини, варто говорити про неї як про продукт коаліційного інтелекту, в якому активно задіяні як когнітивні, так і метакогнітивні його складові (М. Л. Смульсон) [119, 36]. Оскільки "... спрямованість процесів смислотворення визначається не лише пізнавальним відображенням раціональних взаємозв'язків об'єктів та явищ дійсності, а й ірраціональним відображенням інших їхніх взаємозв'язків у домінуючій на рівні неусвідомлюваного психічного відображення "іншої логіки" [118, 44]. Відповідно до логіки "нерозумного", якою керується ментальність, розуміння світу будується не лише на основі раціонального пізнання, а й в більшою мірою через світовідчуття, а вірніше, світосприймання, що в такому аспекті може розумітися як активний процес конструювання історій про взаємодію між об'єктами, що дозволяє людству вирішувати життєвоважливі завдання. Тому логіка "нерозумного" має право називатися саме логікою, а не інтуїцією.

Так, в процесі сприймання дійсності – в результаті впливу одного об'єкта на інший – в об'єкті, який був підданий дії,

залишається слід, певний зміст, який відтворює особливості структури діючого об'єкта; у свою чергу, цей слід впливає на подальше функціонування та розвиток об'єкта – його інтерпретацію явищ дійсності. Наявність сліду обумовлює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між об'єктами, в такий спосіб відбувається конструювання розуміння того, яким чином один об'єкт (обставина, явище, річ) призводить до іншого. Встановлені причинно-наслідкові зв'язки постійно піддаються перевірці на достовірність з метою їх подальшої деконструкції, розуміння, вдосконалення, збереження й використання, адже саме в такий спосіб людство створює певний каркас знань та смислів про зовнішню реальність. Ті змісти, що часто отримують підтвердження, стають загальноприйнятими в межах певного етносу у створеному ним полі досвіду (Г. Уілер) [135]. З часом подібні змісти переходять у ранг цінностей і вірувань етносу, інтегруються в процеси сприймання й розуміння дійсності, стійко зберігаються в різних ситуаціях та при наявності протилежних поглядів. При цьому провідні змісти не знаходяться на поверхні поведінки, а повністю зливаються з уявленнями про працю та буття етнічної спільноти, на рівні ж свідомості вони проявляються у формі значимих історій. На цьому етапі структура сприймання дійсності стає одночасно й такою, що задає інтерпретаційні схеми, й такою, що сама є заданою інтерпретаційними схемами. Тепер значимі історії у формі текстів, квазітекстів (до останніх можна віднести соціокультурний образ героя) організують сприйняття та мислення в межах інтерпретаційної системи певної етнічної спільноти, обумовлюють та спрямовують у відповідний напрямок процеси сприймання об'єктів зовнішнього світу. Разом з тим, провідні історії є парадигмами сприймання. У підтримці такого балансу полягає адаптивна функція людства до оточуючої дійсності, завдяки чому виробляється образ оточуючої реальності, в якому всі елементи буття структуровані та співвіднесені з самою людиною.

На наш погляд, подібна єдність ментальних проявів як на рівні емоційної сфери психіки, так і на когнітивному, є однією з провідних особливостей ментальності та істотною при вивченні феномену соціокультурного образу героя.

Наявність такої єдності дозволяє казати про те, що ментальності властива висока психічна активність, яка забезпечує її участь у найбільш складних та вагомих життєвих актах: творення соціокультурних історій, соціокультурного образу героя,

перетворення емоційно насичених переживань, вплив на сприймання інформації внутрішньої або зовнішньої реальності, цілеспрямованої організації нею сукупності ставлення до світу, а значить, і особисто до себе. "Ментальна модель світу, – зазначає М. Л. Смульсон, – фіксує зміст та рівень розуміння людиною себе, інших та оточуючої дійсності, а також тісно пов'язана зі знаннями та переконаннями особистості" [118, 36]. Ментальність зумовлює появу в різних субкультурах можливості конструювати рамки, крізь які їх члени інтерпретують світ, отримують досвід, конструюють власні історії про себе (М. Уайт).

Виходячи з цієї характеристики ментальності, можна впевнено казати про те, що даний феномен є складовою досвіду людини, який багато в чому буде визначати або певним чином обмежувати явища, які можуть уявлятися представниками цієї спільноти, тобто можливі дії та напрямки, за якими може розгортатися їх особиста історія.

Змісти ментальності спрямовані на впорядкування та організацію життєвих смислів особистості відповідно до досвіду етносу. Останнє дозволяє задати процеси розуміння себе, оточуючих, реальності в цілому в напрямку, який не суперечить усталеним в етносі інтерпретаційним схемам та створює в особистості почуття приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти. Вплітаючи в особисту історію змісти, традиційні для свого етносу, особистість зберігає власну соціокультурну та національну ідентичність, а також отримує можливість вирішувати велику кількість практичних проблем за багатократно апробованим етнічним досвідом. Тут ми спираємося на ідею, висловлену Ю. М. Швалбом, що життєвий досвід індивіда, груп та спільнот формується на основі однієї з базових особливостей свідомості – прагнення до стабілізації світу в цілому й закономірній повторюваності ситуацій, що життєвий досвід забезпечує відтворення успішних дій у закономірній ситуації, що повторюється [155, 16].

Отже, як складова досвіду суб'єкту, ментальність обмежує те, що сприймається, і цей процес не суперечить функціям індивідуального досвіду, а навпаки, є в них інстальованим, адже він так само захищає життєдіяльність індивіда від можливих помилкових дій. Конструкти життєвого досвіду, за Ю. М. Швалбом, виконують дві функції "по-перше, вони підтримують уявлення про світ як про стабільний та закономірно повторюваний процес, якому відповідають шаблони дії, по-друге, вони виконують функцію фільтра або

селективну функцію по відношенню до кожного нового фрагмента життєвого досвіду..." [155, 20].

Разом з тим, керуючись власною "нелогічною" логікою, для звичайної раціональності змісти ментальності не лише діють як керівництво до дії, а також у такий спосіб оберігають та зберігають сліди переживання, що були накопичені в досвіді архаїчної свідомості від різного плану інтерпретацій соціального світу, зразків взаємодії архаїчної свідомості з речами та людьми, апробованих та підтверджених етнічним досвідом багатьох поколінь. На нашу думку, змісти ментальності заповнені мнемічними слідами відчутих та пережитих переживань архаїчної свідомості під час її взаємодії з реальністю. Саме тому в системі життєвого досвіду існує механізм фільтрації тих фрагментів взаємодії людини з реальністю, котрі суперечать усталеним конструктам етнічного досвіду.

Розглядаючи проблему впливу ментальності на життєву історію особистості, не може не постати питання стосовно того, яким чином ментальність стає вбудованою в життєвий досвід особистості.

Серед сучасних дослідників ментальності часто зустрічається ідея "генетичного пояснення" механізму передачі ментальних змістів (І. К. Пантін [90], Я. Ярема [160]). Наприклад, український філософ О. Ю. Кульчицький дотримується думки про те, що через "генетику психіки" етнічній спільноті передають певні чинники, що впливають на особливості ментальності та задають певну "конфігурацію" психічним властивостям етносу [55, 52]. До таких чинників він відносить: расові, геопсихічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфологічні, доглибиннопсихологічні. При цьому О. Ю. Кульчицький зазначає, що виділені ним чинники впливають на національну психіку комплексно. Так, відносно геопсихічного чинника філософ пише: "...явища й процеси відчуття геопсихічного порядку є саме такими типовими, звичайними, дрібними – "сублімальними", – які діють, повторюючись і підсумовуючись, від дитинства до кінця життя. Якщо припустити спадковість надбаних психічних змін, саме геопсихічно обумовлені зміни мали б, мабуть, найбільше даних стати спадковими, а якщо прийняти погляд К. Г. Юнга про колективне несвідоме людських груп, то не можна не включити в обсяг цього спадкового спільного людським групам колективного несвідомого саме вражень геопсихічного порядку" [55, 53].

На наш погляд, ментальність, що становить специфічний для певної етнічної спільноти невербальний, досеміотичний слід архаїчного переживання від "читання" об'єктів зовнішньої реальності, передає й зберігає власні змісти за допомогою провідних історій, що домінують у певній етнічній спільноті.

Досліджуючи проблему соціокультурних факторів розуміння та інтерпретації особистого досвіду, Н. В. Чепелева зазначає, що провідні історії творяться у відповідь на вимоги часу "...людина, намагаючись осмислити себе, інших, оточуючу реальність, шукає відповідний сюжет, на основі якого вибудовуються окремі особистісні "історії", які в міру осмислення життя та себе в ньому вбудовуються в достатньо цілісну історію життя" [151, 10-11]. Панівні провідні історії співвідносяться з усіма існуючими підсистемами культури, адже кожна традиційна культура заснована на розповідях, в образах героїв цих історій, в яких корисна для етносу інформація – про світ, природу, норми моралі, цінності, світогляд – передається через покоління у формі історій.

У кожній етнічній спільноті в розповідній формі представлена певна низка знань про оточуючу дійсність, на які вони орієнтуються для розуміння себе та взаємодії з реальністю. Оскільки "... історія представляє собою основний конструктивний елемент... організації індивідуального та культурального ґрунтів, який ми конструємо та несемо, елемент, що дає можливість усвідомлено взаємодіяти з кожною новою ситуацією та іншими людьми" [135, 387]. Такі історії протягом сторіч продовжують бути відкритими до використання, розуміння та деконструкцій, зберігаючи при цьому свою смислову цілісність. Змісти провідних історій одночасно зберігають і, певним чином, відтворюють важливі характеристики світосприйняття, світорозуміння та базову ментальну модель певної етнічної спільноти. Зіставлення первинних смислів із особистісними сприяє тому, що представники етнічної спільноти мають можливість більш чітко відображати явища, події та взаємозв'язок між ними.

У залежності від етіологічних потреб представників етнічних спільнот, змісти ментальності як смислові сліди архаїчних переживань від "читання" дійсності можуть розглядатися в контексті розуміння різних явищ та предметів реальності. Відповідно до цього можна розрізняти: політичну (Н. Ф. Каліна) [41], гендерну (О. С. Балабанова [1], І. Ю. Ніколаєва [88]), економічну (Ю. В. Латов [58], Н. В. Латова [58], А. Б. Фенько [139]), культурну

(О. О. Чернобров) [144] та інші види ментальності. Кожному з цих видів ментальності властиве специфічне змістовне колективне наповнення. Однак, ми дотримуємося думки про те, що всі різновиди ментальності відображають та ґрунтуються на етнічних особливостях спільнот, оскільки значимі конструкти життя, отримані під час первинного досвіду "читання", визначають провідні особливості світосприймання представників певної етнічної спільноти. Змінюється уклад життя етнічних спільнот, їхній історичний досвід, а сліди прадавніх переживань адаптуються в нових історіях до вимог відповідної епохи.

Провідні історії етносу починають входити в психіку людини та здійснювати на неї вплив від її народження. "В міру того, як діти вступають в сумісні з іншими людьми інтерапсихічні акти, в діалог, такі акти поступово стають для них інтрапсихічними. Діти інтеріоризують... та привласнюють... інформацію та способи мислення зі своїх взаємодій з іншими людьми" [120, 144]. Дійсно, орієнтирами для конструювання життєвої історії ментальні змісти починають бути одразу ж після народження дитини. Це стає можливим, у першу чергу, з допомогою культурно зумовлених ритуальних дій (омивання, певний вид сповивання, символічне маркування кольору одягу відповідно до статевої приналежності тощо). По-друге, через мову змісти ментальності отримують додаткове закріплення. Наприклад, з допомогою колискової дитина знайомиться з устроєм оточуючої реальності. С. А. Ройз пише: "Кожне нове покоління отримує у спадок певну модель світобудови. Таку модель малюк "зчитує" у дорослих, сам активно засвоює з оточуючої дійсності та будує сам, об'єднуючись з іншими людьми. Колискова – це приклад материнського фольклору, це традиційний засіб допомоги дитині в структуруванні простору та усвідомлення свого місця в ньому.... Це вибудова своєрідної системи координат дитини" [110, 125]. Першими соціокультурними героями стають герої казок, колискових, вони транслують дитині провідні знання, змісти та смисли її етнічної спільноти.

У процесі соціалізації людина інтеріоризує (Л. С. Виготський) систему сприйняття, мислення, почуттів, прийняту певною етнічною спільнотою. Особистість сприймає та сприймається іншими через призму ментальних змістів та творить особистісну міфологію в межах, визначених цими смислами. Так, з допомогою культурних наративів, соціокультурних образів героїв людина привласнює до

власної життєвої історії (Б. Рогоффом) характерні для своєї етнічної спільноти ментальні змісти, котрі обумовлюють у ній певні думки, емоції, мотиви діяльності. За допомогою історій людство засвоює значимі для своєї етнічної спільноти змісти, навчається в такий спосіб певному сприйняттю реальності, інтерпретації свого життя, адекватної до поля досвіду етносу.

Застосовуючи до наведених положень теоретичні концепції герменевтики, можна казати, що універсальні культурні тексти, персонажі певних етнічних спільнот виступають умовною системою орієнтирів, на основі якої особистість осмислює та структурує свій життєвий наратив. "... вчинки, від елементарно-буденних до витончених виразів у сфері творчості, від участі в соціальних діях до роздумів наодинці з собою, переважною мірою обумовлюються тією системою світобачення, яка належить даній культурі та стадії суспільного розвитку", – зазначає О. Я. Гуревич [24, 18]. Виходячи зі змістів провідних історій, представники етнічної спільноти будують свою поведінку, яка, перш за все, буде спрямованою на підтримку безпечного простору для подальшого конструювання та цілісності значимих для етносу історій. Результатом такого впорядкування досвіду етносу є забезпечення його представникам можливості відчувати себе адаптованими до зовнішньої реальності. Так, змісти, що знаходяться поза провідними історіями етносу, не знаходять свого відображення та не сприймаються ним. Із меж сприймання будуть витіснені всі уявлення, що можуть заперечувати глибинному змісту конструкцій, котрі виступають деяким каркасом раціоналізації досвіду, перетвореного на своєрідний елемент культури етносу. Недоліки такого неусвідомленого ігнорування можуть виявлятися в більш пізніх епохах розвитку людства, після трансформації значимих історій в домінантні (Дж. Комбс, Дж. Фрідман) [142]. Наприклад, проявляючись у тенденції зберігати звичний простір для провідних історій, при цьому відступаючи або викривлюючи інформацію, що може бути "розцінена" як небезпечна, така, що руйнує першопочаткові історії.

Отже, ментальність підтримується та проговорюється в домінуючих історіях етносу, задає його представникам розгорнуті в часі й просторі інтерпретаційні рамки для взаємодії з реальністю, однак лише доти, доки вона буде підтримана домінуючими історіями. Тому ми не можемо підтримувати ідею дослідників, які є прихильниками генетичної моделі передачі ментальності.

Наступне питання, що буде предметом нашого розгляду, полягає у вивченні проблеми домінування свідомих та несвідомих аспектів у ментальності. Зазначена проблема є досить актуальною для сучасних дослідників. Так, серед іноземних авторів існують погляди стосовно того, що ментальність варто відносити до свідомого рівня психіки. Тоді ментальність можна розуміти як узагальнення всіх характеристик, що відрізняють розум [125] або сукупність розумових звичок, вірувань, психічних установок, що характерні для певної спільноти людей та групи, стан розуму [144], чи якість розуму, що характеризує окремого індивіда або клас індивідів [90].

На противагу цьому серед вітчизняних авторів переважають ідеї про несвідомий характер ментальних змістів. О. Ю. Кульчицький, описуючи доглибиннопсихологічний чинник, вважає, що в процесі формування ментальних змістів значиму роль відіграє колективне несвідоме, яке формується з сумісних переживань етногрупи як певні неусвідомлені реакції на постійно відтворювані специфічні умови її існування. Виражаються такі реакції в характерних для даного народу універсальних праобразів, праформах, що несвідомо детермінують поведінку й мислення кожної людини (архетипах).

На думку О. Я. Гуревича, "ментальність виражає буденний образ колективної свідомості, невідрефлексованого та несистематизованого через цілеспрямовані розумові зусилля мислителів та теоретиків. Ідеї на рівні ментальності – це непороджені індивідуальною свідомістю, завершені в собі духовні конструкції. Сприймання такого роду ідей визначається соціальним середовищем; сприймання, яке їх несвідомо та безконтрольно видозмінює, викривлює та спрощує" [24, 115]. Так, "... ідеологічні засоби здатні активізувати певні аспекти ментальності, однак вони більшою мірою їх висвітлюють та виявляють, ніж творять, оскільки пускають корені в суспільство переважно лише ті сторони ідеології, які знаходять собі ґрунт в ментальностях, переробляючись у відповідності до них" [24, 455]. Тобто раціональні, осмислені ідеологічні системи є культурними текстами, в яких читаються соціально-психологічні настанови, способи сприйняття, відчуття та мислення. М. О. Розов зазначає, що ментальність є "тим, що повністю не проговорене, не усвідомлене, несвідоме, не сформульоване, однак те, що існує та визначає ставлення людини до світу. Вона існує на рівні зразків поведінки, зразків вибору, на рівні окремих оцінок та переваг, які... підхоплюються іншими людьми та формулюють непомітно їхню

свідомість. Це певна традиція, котра ... змушує їх робити та казати те, що роблять та говорять інші, створюючи при цьому ілюзію природності та безумовності власної поведінки" [109, 25].

Отже, ментальність у головному залишається сферою невідрефлектованого смислу, що не можна зводити ні до філософської, ні до наукової або естетичної системи. Перелічені системи є лише засобами вираження ментальних смислів. До усвідомлених компонентів ментальності можна віднести моральні орієнтири, правила, звичаї, обряди, які мотивують буденну життєдіяльність людини.

Узагальнюючи вищезазначений матеріал, ми можемо зробити такі висновки про загальні характеристики ментальності як психологічної категорії.

У нашому дослідженні ми виходимо з розуміння феномену ментальності як невербальної, досеміотичної складової особистого досвіду, що становить специфічний для певної етнічної спільноти смисловий слід архаїчного переживання від "читання" об'єктів зовнішньої реальності, який вбудовано до складу особистого досвіду шляхом переповідання домінуючих історій представниками етносу від покоління до покоління і який задає етносу розгорнуті в часі й просторі інтерпретаційні рамки для його взаємодії з реальністю доти, доки він буде підтриманий домінуючими історіями. Змісти ментальності представлені в значимих історіях етносу. Вони залишаються специфічними для кожної етнічної спільноти та не поширюються на систему світорозуміння інших етносів. Значимі для етносу історії створюють певний канон сприйняття дійсності. Вони задають специфічну парадигму сприйняття, в якій об'єкти зовнішнього світу або вписуються в контекст значимої історії, видозмінюючись при цьому більшою чи меншою мірою, або взагалі не сприймаються.

Можна казати про те, що переважна більшість людської активності становить взаємодію смислів провідних історій. Поряд із цим необхідно враховувати, що на активність впливають й особистісні змісти представників етносу, які становлять мотивоване ставлення до значення, форму включення значення в структуру свідомості та особистості, а також вплив когнітивних інтерпретаційних схем, що включають концептуальні схеми, знання та уявлення суб'єкта. Разом з тим, значимі для етносу історії суттєво організовують процеси осмислення та упорядкування особистого

досвіду людини, особливо на ранніх етапах розвитку людства. Конкретне текстуальне наповнення історій може змінюватися, внаслідок чого виникають нові модифікації образу дійсності. Однак, одночасно з цим смислове наповнення історій буде так само представляти значимі для етносу загальні характеристики цих образів, їх диспозицію та деякі уявлення про стимуляцію певної мотивованої спрямованості представників етносу. Отже, навіть при змінах зовнішньої структури образів світу, при зміні текстів провідних історій, їхні глибинні змісти залишаться тими самими, адже навколо них кристалізується психологічний досвід етносу. "Хоча базові культурні сценарії (провідні історії етносу – автор) з часом ускладнюються та частково змінюються, тим не менш, у кожній культурі зберігається незмінне "ядро" [149, 8].

Проблема феномену ментальності є для нас важливою не лише з теоретичного, а й практичного погляду, тобто першопочаткове значення отримують питання, що стосуються генезису ментальності, факторів, що обумовлюють його специфіку в кожній етнічній спільноті, впливу, що здійснюють змісти ментальності на структурування культурних та онтологічних життєвих ліній індивіду та інше. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання дослідження основних джерел формування ментальності.

1.3. Основні соціокультурні джерела формування ментальності

Можливість розуміння світу виступає онтологічною характеристикою людини як активної істоти. Для реалізації процесу розуміння людство конструює власну історію, спираючись при цьому на соціокультурні наративи та соціокультурні образи героїв. Ментальність, до якої відносить себе суб'єкт, надає йому у вигляді провідних історій інформацію про світ та взаємодію в ньому, а також встановлює межі різновидів історій, які можна собі уявити та виходячи з яких жити.

Передача ментальних цінностей відбувається несвідомо й починається з раннього дитинства, під час діалогу між новонародженим та старшою значимою людиною. Важливим також залишається питання про те, що зумовлює розвиток цих ментальних цінностей, тобто що є джерелами ментальності.

Серед основних детермінант виникнення ментальності дослідники називають ряд факторів як природного, так і соціального характеру. До таких відносять: географічне середовище, специфіку

господарської діяльності, соціальну історію, мову, релігію тощо [24; 120]. Зазначимо, що, розглядаючи цю проблему, ми будемо спиратися на провідну ідею постструктуралізму про те, що основним засобом розуміння дійсності є мова, а провідним методом цього розуміння – інтерпретація; також ми звертаємося до положення постмодернізму про тлумачення життя як тексту, що представляє собою певний простір, в якому відбуваються процеси означення та осмислення. Тому, розглядаючи теорії авторів відносно джерел ментальності, ми будемо інтерпретувати їх через ідеї постмодернізму та в рамках герменевтичного підходу.

Переважає більшість дослідників погоджується з думкою, що ментальність формується на основі різних чинників, серед яких суттєво виділяється геопсихічний чинник (Я. Ярема [160], І. К. Пантін [90]).

Ментальність як складова життєвого досвіду суб'єкта за своєю природою спрямована на адаптацію людства до оточуючої реальності, тобто до її інтерпретації та орієнтації в ній. При цьому змісти ментальності діють за законами "іншої логіки", що включає в себе не лише раціональне пізнання, а й чуттєве світосприймання. Тому дослідження джерел ментальності ми розпочнемо з географічного середовища, яке, виходячи з позиції провідних положень сучасного постмодернізму, розуміється нами як позавербальний рівень тексту, відкритий для зчитування, розуміння та інтерпретації.

Безпосереднє вивчення особливостей взаємозв'язку географічного середовища з формуванням ментальних змістів етносу бере початок у роботах філософів VII-VIII ст. Ж. Бодена [6] та Ш. Л. Монтеск'є [79], які були представниками географічної школи й розглядали середовище в якості визначального фактора розвитку суспільства.

На думку Р. О. Додонова, "географічне положення, клімат, рельєф, відстань від моря, наявність річок, озер та інших водоймищ, природних копалин, багатство тваринного та рослинного світів – поєднання цих елементів і складає те практично невичерпне джерело ментального багатоманіття етнічних утворень" [30, 71]. Такого погляду на джерела формування ментальності дотримується й Л. М. Гумільов [23], що розуміє етнос як географічне явище, завжди пов'язане з ландшафтом, та російський дослідник В. П. Візгін [125], який також відзначає важливість особливостей географічного

середовища (клімату, ландшафту) для формування ментальних змістів.

Українська дослідниця І. М. Грабовська пише: "...специфіка української ментальності, особливості національної психології українців... перебувають у тісному зв'язку із специфічними особливостями українського ландшафту, природного довкілля існування населення даної території" [19, 60].

На наш погляд, природний ландшафт – це позавербальний, неструктурований, несуб'єктивний та позакомунікативний рівень тексту, що характеризується протяжністю. У такому розумінні географічне середовище – текст, який наближується до гено-тексту, що представляє собою довербальну основу, яка "дає початок інстинктуальним діадам; соціальному цілому та системам родства; зумовлює матриці висловлення, передуює дискурсивним "жанрам", психічним структурам та різноманітним типам організації учасників мовної події" [50, 100]. Аналогічно до гено-тексту, ландшафт також є динамічним утворенням, в якому відсутнє комунікативне завдання, а включення його в процес творення смислів відбувається лише в момент "підключення" до нього суб'єктивних текстів.

Отже, власну інформаційно-сенсорну значимість природне довкілля набуває за умови наявності суб'єкта, який читає текст і створює смислове поле, індивідуальне для власної території життя. Як пише М. М. Бахтін, "природу ми не питаємо, й вона нам не відповідає. Ми ставимо питання собі та певним чином організуємо експеримент, щоб одержати відповідь" [3, 239].

Природне середовище відкрите для сенсорного досвіду. У той момент, коли етнічна спільнота "торкається себе предметом" (М. Мерло – Понті) [76], в нашому дослідженні "торкається себе природою", в ній формується текст, за допомогою якого етнос отримує можливість інтерпретувати дійсність. Незважаючи на відсутність комунікативної складової з боку тексту-ландшафту, прадавня етнічна спільнота усвідомлено очікувала "торкання природою себе" внаслідок властивого для неї міфологічного типу світогляду, при якому характерний антропоморфізм (ототожнення природних сил із людськими, одухотворення їх).

З метою осмислення себе, свого досвіду, власних проблем та розуміння явищ навколишньої реальності, представники первісного етносу з допомогою уяви представляли оточуючу природу у вигляді реального партнера в комунікативному процесі. Стосовно здатності

архаїчної свідомості до конструювання анімістичної картини буття, З. Фройд писав, що "...перший крок – це олюднення природи. З байдужими силами та долею не встановиш контакту, вони залишаються завжди до нас чужими. Однак... якщо всюди в природі тебе оточують істоти, знайомі тобі з досвіду власного суспільства, то ти... почуваєш себе як удома серед жаху, можеш психічно проробляти свій нерозумний страх... А, можливо, ти... беззахисний, тоді чому б не застосувати проти... зовнішніх сил природи ті самі способи, до яких ми звертаємося у власному суспільстві; чому не спробувати закласти їх, вблагати, підкупити..." [141, 29].

Аналіз подібної діалогічної взаємодії є актуальним для сучасного постмодернізму, адже мова йде про можливість адекватного розуміння тексту, виходячи з умов його творення. Оскільки етнос-інтерпретатор звертається в процесі пізнання дійсності до неї безпосередньо як до активного партнера комунікативного процесу, збільшується ймовірність привнесення в процес розуміння його особистих смислів.

Спираючись на множинність та різноплановість переживань від досвіду подібного "торкання", представники первинної етнічної групи формували образи-уявлення про територію, на якій вони проживали, конструюючи з часом специфічний стиль власного ставлення до зовнішньої реальності. Породження етносом суб'єктивних смислів, що засновані на враженнях, переживаннях, практичних знаннях етнічної спільноти про зовнішнє довкілля, створюють сенсорні обмеження тексту-ландшафту. Утворені змісти задають відносно ландшафту (вапріорі безмежного) специфічне ставлення, означають обриси землі, перетворюючи їх у тіла, елементи та об'єкти. Таким чином, оточуюче довкілля як довербальний текст опосередковано, через суб'єктивні змісти, мотивує та спрямовує потік ментальних змістів, активізує специфічні для етносу концептуальні схеми. Різновиди кліматичних та територіальних особливостей природного середовища зумовлюють розмаїття "конструйованих етнічних світів", заснованих на неповторності інтерпретацій сукупного особистого досвіду етнічної групи. Крім того, один і той самий текст-ландшафт може "читатися" по-різному, а саме: – як матеріал для задоволення біологічних потреб живих організмів (існування, природні копалини); – як поле реалізації ритуально-магічних дій (поховання, освячення); – як інструмент естетичної насолоди (ландшафт як пейзаж); – як засіб

самоствердження (загарбницькі дії щодо територій); – як відчуття приналежності (території своєї етнічної спільноти, "улюбленого місця", моєї адреси) тощо.

Окрім "конструювання світу", метою такої інтерпретації середовища-тексту є адаптація етносу до оточуючого середовища, тобто осмислення оточуючої дійсності дозволяє людству означити себе в ній. В. Л. Каганський зазначає, що проживання та переживання ландшафту в єдності простору, речей та смислів – це один із способів отримання – відновлення – нарощування єдності власного життєвого світу [40]. Завдяки такому означенню, середовище стає "зрозумілим", "читабельним" для представників етносу, тобто світ стає зручним та передбачуваним, забезпечується адаптація спільноти до умов оточуючої дійсності та впорядковується людська активність у світі індивідуально для кожного етносу.

Отже, ментальність містить у собі характерні для певної етнічної спільноти чуттєві, образні та символічні компоненти, які зумовлюють інтерпретаційні межі оточуючої дійсності. І хоча особистість у буденному житті не усвідомлює власної етнічної приналежності, ментальність продовжує забезпечувати структурування її особистісної міфології, адаптуючи таким чином особистість до дійсності.

Незважаючи на певну відносність процесу взаємодії первинної етнічної спільноти з географічним середовищем, внаслідок домінування в її світогляді чуттєвої сфери, були сконструйовані умови, за яких етнос відчував спорідненість із оточуючою природою, власну співпричетність до неї. Проектуючи за аналогією до власних смислів концепти вихідного повідомлення, представники прадавнього етносу синтезували новий смисл зрозумілого та знайомого для себе. Так, ландшафтні особливості України обумовлюють інтровертизм, емоційність та ліризм українців (О. Ю. Кульчицький [55], Д. І. Чижевський [153], Я. Ярема [160]). Мальовничість географічного ландшафту лісостепу чи степу сприяє розвитку споглядальних настанов. На думку О. Ю. Кульчицького, найхарактернішим культурним уявленням українців про свій край є образ ласкавої, доброї неньки-Землі, України-мати, що "... позбавляє світосприймальні настанови українця агресивної активності, формує їх у напрямку м'якої споглядальності" [55, 55]. Кордоцентризм української ментальності ґрунтується на відчутті єдності з природою, на інтерпретаціях її як безпечної, безмежної, вічної та плодючої.

Властива українцям сердечність, фемінність характеру настанов до життя зумовлюють прив'язаність до своєї родини, побудову міцних та надзвичайно близьких стосунків, традиційне шанобливе ставлення до батьків. Часто українці оточують членів своєї родини турботою, гостинністю, своєрідною материнською опікою. Для української родини традиційно характерне шанобливе ставлення до жінки і, передусім, матері.

Наступним джерелом формування ментальності дослідники називають мову, що здійснює вплив на акти свідомості (Я. К. Радевич-Винницький [103], М. Гране [20] та інші), в свою чергу, на думку Г. В. Плеханова, ментальність також значно впливає на стан мови, оскільки ментальність як стиль мислення є передумовою формування граматичної будови мови, яка дозволяє встановлювати в символічній послідовності знаки з їх посилення на часові, кількісні характеристики значень, їх приналежності до роду [96].

Американський антрополог К. Клакхон вважає, що "кожна мова становить дещо більше, ніж звичайний механізм для обміну реплік та інформації, дещо більше, ніж інструмент самовираження, дещо більше, ніж пристосування для випускання емоційної енергії, дещо більше, ніж інструмент, що дозволяє змушувати інших людей робити те, що потрібно. Кожна мова є також особливим способом світобачення та інтерпретації досвіду. В структурі будь-якої мови приховується цілий набір неусвідомлюваних уявлень про світ та про життя в ньому. Загальні уявлення людини про те, що відбувається поза нею, "не задані" повністю зовнішніми подіями... Людина бачить та чує те, до чого робить її чуттєвою граматична структура її мови; те, що вона навчилася очікувати від сприймання. Така прискіпливість є більшою мірою непомітною, оскільки людина не усвідомлює свою мову як систему..." [45, 190].

Повертаючись вже до логіки раціонального, слід виділити значимість розповідання в розумінні оточуючої дійсності, самого себе, а значить, і власне ментальності, Г. Уїлер зазначає: "...цілком зрозуміло, що не існує розповіді без мови... однак, мова без розповідання виявляється цілком обмеженою, не більше ніж серія реакцій та сигнальних вокалізацій, що не мають часової розмірності та синтаксису" [135, 384]. Отже, саме історія, що надає можливість осмисленої взаємодії з кожною новою ситуацією, становить одне з провідних джерел формування ментальності. "Будь-яка історія – це

ментальна карта "внутрішньої" або "об'єктивної" реальності, що приводить до її інтерпретації та простягається в часі. Соціальні конструкти (цінності, настанови, звичаї, ярлики, закони та інше), що утворюють наші соціальні реальності, конструюються представниками культури в міру взаємодії одне з одним, покоління за поколінням, день за днем. Спільноти конструюють "лінзи", крізь які їх члени інтерпретують світ, отримують слова та досвід, будують своє життя та, в кінцевому рахунку, "конструюють себе" [135, 395-396].

Для архаїчної свідомості аналогом сучасних провідних історій були міфи, що пояснювали найбільш значимі життєві проблеми людства. "Міф... розвиває пластичні, чуттєво-уявні можливості розуміння світу, спрямований на розвиток деякого чистого містичного позাপонятійного розуміння світу" [77, 28]. Тому міфологію в цілому можна представити в якості сукупності первинних наративів або деякого архаїчного способу розуміння та інтерпретації дійсності. Адже шляхом творення та розповідання міфологічних історій, конструювання образів героїв прадавня спільнота упорядковувала, акумулювала та транслювала змісти власного досвіду.

Одразу ж варто передбачити та запобігти виникненню питання стосовно приналежності прадавньої міфологічної історії до наративу, адже в її сюжеті відсутня чітка часова послідовність, якою характеризується наратив. Дійсно, міфологічний час має замкнуто-повторюваний характер, у ньому всі епізоди циклу сприймаються як багатократно повторені в минулому та такі, що мають нескінченно повторюватися в майбутньому. Епізоди міфічного тексту не є подіями, а сам міф фіксує лише циклічні закономірності, а не одиничні від них відхилення. Разом із цим, уявлення про оборотність часу – це й відсутність чіткого протиставлення минулого й теперішнього майбутньому. У міфі події з трьох часових відрізків можуть відчуватися природно в теперішньому, вони накладаються одне на одного та існують у сьогоденні, в ситуації "тут і тепер". Так, наприклад, у міфі відсутні чіткі часові межі, в яких протікає життя персонажів. Міфологічні події не локалізовані в часі й не завжди зрозуміло, які з них були первинними, а які – їх наслідком. На противагу сучасному життю, життя міфічного героя – це не рух, який передбачає чітко визначену послідовність (наприклад, народження та смерті), у розповіді міфу переважно висвітлюються етапи та епізоди,

що є значимими для історії персонажу. У розповідях, які не обов'язково ідуть одна за одною, межа між минулим та теперішнім не є чітко вираженою. Однак, якщо слідом за О. Ф. Лосевим [66] вивчати міф не з наукового, релігійного, художнього або інших світовідчуттів, а з середини самого міфу; а відповідно до Я. Є. Голосовкера [17] розглядати багатозмістовність міфологічних текстів не в цілому сюжеті міфу, а в процесі його розвитку, – стане чіткою закономірність того, що архаїчна свідомість налаштована розуміти час не як об'єктивну форму існування матерії, яка характеризується відокремленістю різних стадій розвитку матеріальних процесів, а як детермінацію вчинків, залежних від факторів, що їх породжують. Одразу ж міф виступить в якості самої можливості організувати відчуття та переживання часу архаїчною спільнотою. Адже, використовуючи міф для пояснення дійсності, прадавня людина лише започатковувала нарративний стиль мислення, тобто створювала спосіб, за допомогою якого починала будувати стиль розуміння реальності подібного до сучасного.

Аналізуючи можливість приналежності міфу до нарративу, який би відповідав його лінгвістичним, семіотичним та психологічним якостям, доречно провести паралель із дитячим нарративом, події якого часто не йдуть одна за одною в хронологічному порядку, а, переважно, описуються спонтанно та хаотично [83, 119]. Поряд із такою "непослідовністю", нетотожністю дорослому нарративу, нарративи дітей повністю відображають емоційні переживання дитини, дозволяють їй на символічному рівні вирішувати проблемні питання. Подібно до дитячого нарративу, у міфі так само передається незв'язна зв'язність сприйняття реальності. Зв'язок вражень сприймається як зв'язок речей, що зумовлює специфічну для міфу передачу значимого обсягу інформації про потреби й почуття архаїчної спільноти. Тому, не дивлячись на те, що за сучасною логікою сюжет міфу означається як циклічний, архаїчна логіка вже готова розмежовувати в ньому певні відрізки-епізоди міфологічної історії. Відрізки міфологічного тексту вже здатні фіксувати "циклічні закономірності", тим самим надаючи послідовності та завершеності життєвим подіям. Встановлюючи взаємозв'язок між обставинами, прадавня людина наділяє міфологічну розповідь деякими темпоральними властивостями історії: послідовністю, ритмами, темпами. Так, хронологія міфологічних сюжетів спрямована на об'єктування детермінації "безпосередніх" вчинків героїв, з

допомогою чого первісна свідомість простежує та аналізує взаємозв'язок певного вчинку з певною розв'язкою. Наприклад, образ Немезиди – богині помсти – матеріалізує ідею покарання за злочин. Саме в такому переліку причин і наслідків стає помітною спроба архаїчної свідомості впорядкувати життєвий простір подій та сформувати афективне ставлення до них. У такий спосіб безпосередні враження первісної людини знаходять вираження в міфологічному тексті-нарративі.

Подібно до того, як малюк виділяє словом окремі предмети, аналізує світ, розділяє цілісне та глобальне сприйняття життєвих ситуацій (Л. С. Виготський), архаїчне мислення встановлює зв'язки між подіями життя. Подібно до того, як для дитини раннього віку слово стає цілісною історією-нарративом, для архаїчної людини – міф починає вербалізувати континуальну систему дознакового відображення. Дійсно, для сучасної логіки стародавній міф не завжди сприймається у якості розповіді, так само, як для дорослої людини слово – це лише одиниця мови, а не цілий нарратив. Однак, займаючи бік логіки "дивного" (Я. Є. Голосовкер), стає зрозумілим, що навіть без чіткого розмежування міфологічних сюжетів у часі, всі міфологічні історії об'єднані єдиною загальною метою свого творення – прагненням організувати новий досвід архаїчної свідомості. Адже міф – це не просте відображення реальності, а інструмент, який пояснює її будову; він вивчає, вчить і вказує на те, як саме необхідно поводитися в оточуючій дійсності. Через символічні картини та події міф виражає певні істотні психологічні значення, способи усвідомлення та взаємодії з дійсністю, значимі для архаїчної людини. Отже, аналогічно до нарративу сучасної особистості, прадавній міф виконував для прадавньої спільноти тотожні йому функції, а саме: смислоутворюючу, впорядковуючу, розвивальну, програмуючу та таку, що конститує його автора (плем'я, рід, народ).

Шляхом міфологічної історії в архаїчному світогляді встановлюються певні інтерпретаційні рамки, що означають провідні компоненти соціальної реальності (переконання, цінності, звичаї, закони та інше) певної прадавньої культури. Внаслідок чого відбувається умовна стабілізація світоглядної системи, що уможлиблює подальше осмислення реальності на більш глибинному рівні (смислоутворююча функція). У результаті міф як пранаратив узгоджує та впорядковує культурний досвід спільноти (впорядковуюча функція). Структуруючи життєвий досвід культури, міф стає для

архаїчної людини певним засобом розвитку спільноти, служить зразковою моделлю для всіх людських стосунків, обрядів та головних видів діяльності (розвиваюча функція). Міфологія виконувала роль оригінальних зразків або моделей, за якими будувалася поведінка людини, її свідомість, життя. Герої міфів слугували уявленням про якості або вчинки, трансливали через власні вчинки змісти, ідеї, які можна було уявити, а отже й зрозуміти. Представлена в наративі модель вміщує в собі головні духовні орієнтири та ціннісні пріоритети спільноти, що, в свою чергу, зумовлює особливу роль первинного наративу в програмуванні її розвитку, від типового реагування в певних життєвих подіях до формування ментальних структур (програмуюча функція). З точки зору сучасного дослідження міфології, первинний наратив відкриває можливість конституювати особливості первісних форм світосприйняття певної спільноти (конституююча функція).

Означимо ще одне джерело, що є значним фактором у процесі формування ментальності – події соціальної історії. О. Тойнбі сформулював концепцію "Виклику – та – Відповіді" [129]. Відповідно до цієї теорії існує декілька видів викликів: природи, оточення та інше. У залежності від рівня культурного розвитку етносу, від його кількості та інших причин суспільство або приймає, або не приймає такий виклик. Саме в такі періоди, на думку автора, відбувається коригування змісту ментальності з врахуванням різкої зміни соціальної ситуації.

Звісно, що кожна історична епоха пропонує власні варіанти міфів (релігія, філософія, мистецтво, наука тощо), заповнені специфічним змістом та власною тематикою, однак, їх провідні змісти залишаються константними – вони завжди будуть спрямовані на підтримку ментальних змістів етносу. Отже, враховуючи вищезазначені теорії, варто торкнутися актуального для постмодернізму питання щодо об'єктивності інформації про об'єктивний бік історичної реальності, а саме про можливість адекватного розуміння тексту, виходячи з умов його творення. Значимими в психологічному дослідженні джерел ментальності виявляються не самі події, а сенси, якими вони наділяються людьми на основі переживання та осмислення ними життєвої ситуації. Такі значення та змісти "...фіксуються в текстах або інших когнітивних структурах, які людина накладає на свій досвід, намагаючись осмислити та зрозуміти його. При цьому особистість часто підміняє

завдання на "прояснення смислу" усвідомлюваним, а почасти й неусвідомлюваним завданням на "приховання смислу", створюючи текст, який лише замулює істинну, глибинну сутність її проблеми" [149].

Тому практичне дослідження глибинних смислів культурних текстів ускладнено тим, що вони, як правило, не представлені відкрито в свідомості. Кожна соціальна реальність "не є прозорою", а тому при дослідженні особливостей культурно-історичного досвіду певного суспільства важливо надавати перевагу безпосереднім доказам, говіркам, а також таким масовим джерелам, які не містять якого-небудь привнесення про дійсність. У такий спосіб дослідник матиме пізнавати традиційний для означеної культури образ мислення та спосіб поведінки.

Завдяки ж властивості психіки передавати складний психологічний зміст через символ (у фантазіях, снах, графічній продукції, метафорі, говірках, звичаях та іншому), стає можливим відслідковувати та пізнавати прояви цих контекстуальних систем. Невідрефлексовані змісти гнучко вписуються та проявляються в усвідомленому мовленні. "Використовуючи елементи раціонального та усвідомленого мовлення, загальноживані слова та фрагменти реальних уявлень, вони несуть на собі одночасно різко виявлені фундаментальні мнестичні відбитки, які є фундаментальними компонентами несвідомого мовлення" [60, 262]. У цьому випадку символізація постає в якості компромісного засобу між свідомим та несвідомим, адже поряд із близькістю до несвідомого, вона не позбавлена й свідомих елементів, що обумовлює творення та розуміння символів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна говорити, що наукове вивчення історичного досвіду етносу, його соціокультурних образів героїв буде ефективним лише при дослідженні умов, які уможливають прояви ментальності. Отже, розуміючи дійсність через актуальні для певного історичного періоду соціальні конвенції, сучасна людина продовжує присвоювати та використовувати культурні зразки в особистісній системі розуміння дійсності, адаптуючи їх до звичного "сучасного світу". Зіставлення первинних смислів із особистісними сприяє тому, що людина має можливість більш чітко відображати явища, події та взаємозв'язок між ними; у свідомості з'являються нові асоціації, а інколи більш глибоке та цілісне бачення ситуації. Саме тому для кращого осмислення

проблеми ментальності ми звернулися до вивчення її первинних витоків, до яких віднесли: географічне середовище, первинні історії (міфи) та історичний досвід в єдності з умовами, що уможливають прояви ментальності.

1.4. Мономіф як психологічне джерело формування ментальності та соціокультурного образу героя

Пізнаючи складний процес формування ментальності, диференціюючи умовно її джерела, що лежать в основі неусвідомлюваних інтерпретаційних схем представників певної етнічної спільноти, ми постійно звертаємося до герменевтичного підходу розуміння реальності через текст.

У зв'язку з цим виникає ідея про наявність апріорного джерела ментальності, яке задавало та продовжує задавати базове текстове розуміння дійсності. Виходячи з теорії соціального конструктивізму про творення світу через історії, архаїчними формами пізнання були міфи, однак, оскільки йдеться про базове універсальне джерело продукування історій, то звернемося до префіксу моно-єдиний, в результаті чого отримуємо поняття "мономіфу", де "моно", в перекладі з грецької мови, означає *mónos* – один, єдиний, а слово "міф" у цьому ракурсі постановки досліджуваної проблеми постає як тип світогляду. На наш погляд, мономіф може розумітися як вихідна форма творення й підтримки смислів первинної свідомості, що становить собою базу провідних міфологічних сюжетів та універсальних змістів людства, що продовжують використовуватися сучасною свідомістю в процесі конструювання й розуміння нею реальності.

Проведений аналіз наукових літературних джерел дозволяє стверджувати, що поняття "мономіфу" розкривається не через його безпосереднє дослідження, а в ракурсі його прояву та впливу на проблему розвитку особистості (Г. В. Зубко [39], Дж. Кемпбелл [56]). Одночасно з цим важливо відзначити, що в більшості теоретичних підходів мономіф не означається та не називається саме в такий спосіб (В. Я. Пропп [102], К. Г. Юнг [159]).

Вперше поняття "мономіфу" було використано американським міфологом Дж. Кемпбеллом. Шляхом порівняння міфів різних народів він виявив спільний для них сюжет – опис історії героя. В її основі лежать етапи психологічного розвитку особистості, а герой мономіфу – це архетипна фігура, модель образу Его, його саморозвитку. Виходячи з цього, під "мономіфом" Дж. Кемпбелл

розумів єдину для будь-якої міфології структуру життєвого шляху – мандрування героя [56]. За Дж. Кемпбеллом, герой проходить декілька стадій мандрування: початок (сепарація), ініціація (сепарація), ініціація (трансформація) та повернення (відродження). "Сепаративна стадія (стадія прощання) – це вихід із попереднього соціального або іншого статусу, відхід від культурних функцій, руйнування соціальної ролі. У міфі це символізується буквально, втечею, мандрами або поневірянням героя. Перед цим він чує поклик до подорожей, чи піде він за ним чи ні – однак, це завжди початок міфу... Друга лімінальна стадія представлена перетинами меж, перебуванням у незвичних позамежних станах. Подібний стан маркується сліпотою, мовчанням, наготою або недоречною одежею та іншим. Лімінальність завжди поєднується з відривом від світу людей, людина в цей час сприймається як жива-мертва, на котру чекає нове народження або переродження в образі царя, володаря або бога. Завершенням будь-якого міфу або міфологічної історії є повернення героя до Пупа Землі. Завершення міфу – це смерть героя, коли з його тіла створюється новий світ або, принаймні, відбувається перетворення світу, тобто знищення всього хтонічного та посвята героя в сонм богів [56, 25].

Дж. Кемпбелл виявив та репрезентував універсальний алгоритм розвитку людської особистості, який можна ефективно застосовувати при творенні нових міфів, адже вони відповідатимуть аутентичному людському "сценарію" розвитку особистості. Прояви застосування мономіфу в сьогоденні яскраво представлені на прикладі сучасних міфів (кінофільми, реклама, політика). Успіхи фільмів "Зоряні війни", "Матриця" та "Нічна варта", а також багатьох книг жанру "фентезі", наприклад, авторів Р. Желязни [35], М. Муркока [81], Дж. Р. Толкієна [131], популярних комп'ютерних ігор пояснюється багатьма західними психологами тим, що їхні автори були ознайомлені з теорією мономіфу Дж. Кемпбелла та влучно застосували її в сюжетах своїх історій. Наприклад, режисер "Зоряних війн" Джордж Лукас був безпосередньо знайомий з книгою Дж. Кемпбела "Герой з тисячею облич" і в своїх інтерв'ю активно посилався на залучення ідеї мономіфу до перебігу сценарної лінії фільму. Герої зазначених фільмів так само, як і міфологічні герої, крізь час мандрують у незвіданому просторі, знаходять або розкривають у собі надприродні здібності, зустрічаються і борються з перешкодами, а в кінці фільму обов'язково одержують перемогу [53]. У певному розумінні міфолог

подав сучасним авторам міфів алгоритм, за яким можна не лише дійти ефективно гармонійного сюжету, а й свідомо коригувати його.

У теорії фольклору, яка є близькою до сюжетної лінії мономіфу, є ідеї вітчизняного фольклориста В. Я. Проппа, який започаткував основи структурного аналізу казки. Так, аналізуючи та порівнюючи різні за змістом казкові сюжети, дослідник виділив загальну для них структуру, одиницею якої він обрав дії персонажу, які назвав функціями. Типи дії, що виконуються персонажами, впливають на підтримку контексту цілісної динаміки розповіді. На думку В. Я. Проппа, дії в усіх казках різних народів розвиваються в межах цих функцій. Одночасно з цим структура казки підпорядкована наступним принципам [102]: функції виконують роль стійких постійних елементів чарівної казки незалежно від того, хто і яким чином виконує такі функції; число функцій в чарівних казках обмежено; послідовність функцій завжди однакова; всі чарівні казки за своєю структурою належать до одного й того ж типу.

Отже, зазначені функції, аналогічно до положень теорії Дж. Кемпбелла, спрямовують певним чином сюжет казки та діють як зразки або поведінкові патерни, що наповнені конкретним змістом.

Однак, не лише в ракурсі сучасних міфів використовується ідея мономіфу, безпосередньо в психологічній науці подібний провідний сюжет мандрювання героя перегукується з аналітичною теорією К. Г. Юнга щодо стадій процесу індивідуації – саморозвитку особистості [159]. На думку аналітика, все нове, що відбувається в психологічному житті людства, є продуктом несвідомого. За К. Г. Юнгом, перша стадія – розкриття Персони – збігається зі стадією початку мономіфу – початком, друга та третя стадії – зустріч з Тінню та з Анімою / Анімусом – співвідносяться з сюжетом ініціації героя міфу, четверта стадія індивідуації – розвиток Самості – тотожна до сюжету повернення героя міфу [159]. Користуючись мовою соціального конструктивізму, існує метафора про мономіфологічний алгоритм ефективного розвитку особистості, яка пронизує наше буття на рівні мови, мислення, діяльності. Така метафора про ефективність розвитку особистості відповідно до універсальної сюжетної лінії міфологічного героя свідомо та несвідомо спрацьовує на рівні різних сфер життя: побутовому, науковому, філософському, мистецькому. При цьому, звичайно, втілений та прийнятий алгоритм сприйняття світу – не єдиний, просто саме така його форма протягом тривалого часу не суперечила потребам людства, а навпаки, сприяла їх

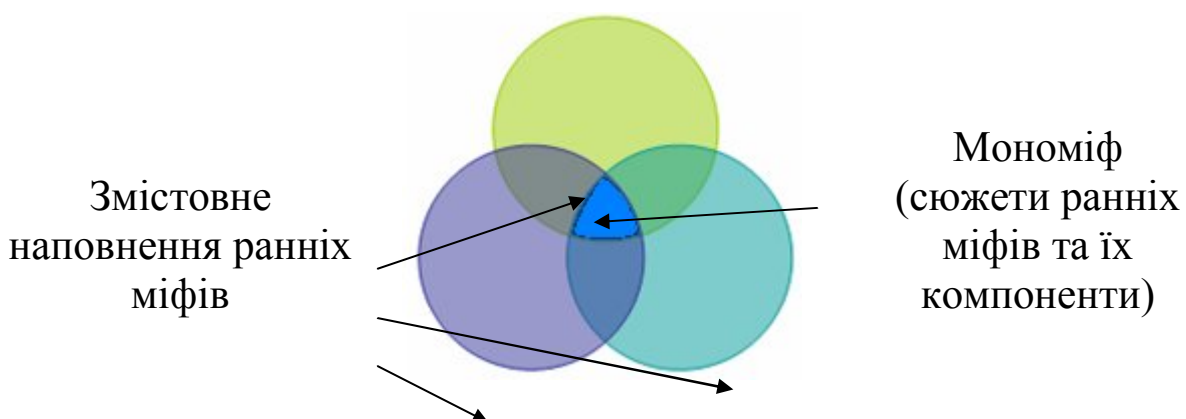
задоволенню. На думку вітчизняної дослідниці мономіфу Г. В. Зубко, цей феномен являє собою "...вихідну знаково-символічну структуру, певну прасхему, первинну сюжетну канву, до якої висходять абсолютно всі міфічні концепти й сюжети космогонічного та антропологічного змісту.... Мономіф уміщує в собі, як в зародку, практично всі міфічні сюжети та реалії" [39, 41]. Отже, мономіф як вихідний набір універсальних значень, концепцій, смислів первинної свідомості про дійсність становить базу провідних міфологічних сюжетів, мотивів та концептів.

Стосовно детермінанти виникнення мономіфу ми дотримуємося думки про те, що ґрунтом для його появи стало первинне прагнення людства до виявлення та розуміння суті предметів зовнішньої реальності – етіологізм. Первинно в архаїчній свідомості виникає елементарний, найпростіший ранній міф, що детермінований етіологічною потребою розуміння суті предметів та явищ зовнішньої реальності, він є носієм архаїчних переживань суб'єкта від "читання" оточуючої дійсності. Приклади ранніх міфів описані в роботі С. О. Токорьова "Що таке міфологія?". Наприклад, чорний колір пір'я ворона пояснюється мисливським племенем туземців Квінследа (Австралія) тим, що птах забруднив його вугіллям, а причина денної сліпоти кажана пояснюється тим, що тварина наткнулася на сук, коли заглядала в дупло [130, 516]. Як видно з наведеного прикладу, текстова структура ранніх міфів характеризується простими сюжетними лініями, в яких описуються характерологічні особливості дійових осіб та подій, в яких вони беруть участь. Спираючись на ірраціональні структури світогляду (враження, бажання, прагнення, сподівання, очікування) та практичне знання, міфологічне мислення пояснює та одночасно створює первинні моделі устрою та функціонування світу. Процес розуміння дійсності реалізується з допомогою символізму, коли на основі схожості конкретних зовнішніх або чуттєвих якостей одного предмета відбувається усвідомлення іншого. Причому знання про зміст предмета, що підлягає поясненню, обов'язково повинне спиратися на аналогію з тим предметом, що вже має своє фактичне пояснення. За таких умов навіть ті знання, які начебто не відповідають реальності, сприйматимуться архаїчним мисленням як істинні.

Важливо зазначити, що спільність загальнолюдських процесів психофізіологічного функціонування мозку (друга сигнальна система), базових психофізіологічних потреб людини в теплі, їжі,

безпеці, стабільність сприйняття й відчуття фізичних властивостей предметів та явищ дійсності обумовлює схожість сюжетів ранніх міфів у різних народів. Однак особливості соціокультурних умов розвитку етносів (географічне середовище, історичний досвід тощо) детермінують специфічність та різноманітність у змістовному наповненні прадавніх міфів.

Поступове накопичення ранніх міфів в архаїчній свідомості призводить до узагальнення їх сюжетів та виділення серед них сукупності провідних, типових, базових, що й складають мономіф. Зайві змісти різних ранніх міфів поступово відкидаються свідомістю, оскільки стають непотрібними їй для розуміння актуальної дійсності. Як сукупність загальнолюдських сюжетів мономіф стає "інваріантним усім міфопоетичним можливостям та усім епізодам кожного з них (принцип голограми)" [66, 58]; вміщує в собі, як в зародку, практично всі міфічні сюжети та реалії [39]. Міфологічний принцип ізоморфізму обумовлює зведення всіх можливих сюжетів до одного спільного (мономіфологічного), який є інваріантним для всіх наступних міфології різних епох та етнічних спільнот (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Схематичне зображення процесу творення мономіфу

Механізм відкидання зайвих змістів та сюжетів ранніх міфів базується на основі принципу обумовленості, згідно з яким змісти ранніх міфів не можуть задовольнити потреби свідомості на більш пізніх етапах її розвитку. Вони могли б забезпечити потреби свідомості лише при абсолютній постійності зовнішнього середовища, однак зовнішнє середовище повсякчас змінюється й розуміння його з допомогою одних лише змістів раннього міфу стає неможливим. В архаїчній свідомості виникає необхідність оновити їх відповідно до потреб, які утворюються в процесі змін середовища. У міру розвитку матеріального виробництва, вдосконалення

виробничих сил та відносин на базі сюжетів ранніх міфів розвиваються нові змісти, що виражаються в актуальних міфологічних історіях із більш складним контекстом.

Отже, механізм розуміння дійсності продовжує відбуватися на основі архаїчних мономіфологічних сюжетів шляхом наповнення їх новими змістами, актуальними до вимог реальності. У такий спосіб мономіф задає та підтримує здатність свідомості до базового текстового розуміння світу – прихований міфо-обрядовий каркас перетворився на граматичну формальну основу побудови тексту.

У всіх сучасних історіях об'єктивуються провідні змісти мономіфу: утворення світу, устрій світу, кінець світу; пошук людиною свого місця в світі [26; 27; 63]. Зазначені сюжети містять у собі універсальні опозиції (вгору-вниз, Порядок-Хаос, кінечність-нескінченність та інші) [25], дуальність яких виступає рушійним стимулом до розуміння дійсності в її більш складних контекстах. "Конструктивне напруження між полюсами дуальної опозиції, один з яких сприймається як комфортний, а інший як дискомфортний, становить собою фіксовану в культурі рушійну силу репродуктивної діяльності" [27, 71].

Однак, внаслідок недорефлексованості змістів мономіфу, його змістовні складові важко диференціювати в усіх сферах життєдіяльності, особливо в ментальності тих етнічних спільнот, що на рівні свідомості не підтримують або не конструюють змісти аутентичних уявлень. Важливо зазначити, що хоча змістовні наповнення пізніх міфів (героїчний епос, релігія) та неоміфів (філософія, література, політика, реклама, маркетинг, спорт та інші сфери сучасної життєдіяльності) характеризуються структурованою цілісністю подій, лінійністю часу, вирізненням ілюзії від реальності, протиставленням суб'єкта й об'єкта та часто мають глибоко рефлексивний характер [156, 17], однак за глибинною структурою пізні міфи та неоміфи збігаються з ранніми архаїчними.

Нові міфологічні історії не вимагають нової інтерпретації ранніх міфів, а використовують базові схеми мономіфу в його нових умовах проживання "з метою ще раз розіграти всю велич міфу поза згаслих міфологій, підхопити її в нових правилах гри" [84, 5].

Переповідаючись з покоління до покоління сюжети, мономіфу транслиують через неоміфи базові схеми, важливі для процесу розуміння реальності, надаючи їх свідомості для конструювання історії (рис. 1.2).

Ранні міфи

Мономіф
Пізні міфи
Неоміфи

Рис 1.2 Схематичне зображення процесу трансформації змістів ранніх міфів до мономіфу

Ранні міфи дозволяють архаїчній свідомості виражати переживання від нерозуміння та безпосередньої взаємодії з фізичним світом, створювати первинні (часто загальнолюдські) знання про елементарні закономірності та функціонування оточуючої дійсності. Внаслідок формування мономіфу (отримання від попередніх поколінь готових схем розуміння) людство отримало можливість конструювати додаткові знання про переживання тих подій, що відбуваються в просторі безпосередньо-значимих предметів та явищ. За рахунок вміщення в мономіфі загальнолюдських змістів, представники етнічних спільнот можуть відфільтровувати та здобувати на рівні з загальноприродними знаннями про дійсність специфічно ментальні. Динаміка зсуву переживань архаїчної свідомості від всезагальнолюдських до ментальних спостерігається в ускладненні змістів пізніх міфів, в яких, на відміну від ранніх, чітко фіксується домінування антропоморфного світогляду (сказання про богів, соціокультурних героїв).

У сучасних історіях людство продовжує підтримувати ментальні уявлення своїх етносів та закріплювати базову мономіфологічну структуру сприймання дійсності. Постійне збереження та підтримування мономіфом в неоміфах провідних універсальних сюжетів зумовлює постійні ініціювання та підтримку ментальності. У конкретні історичні періоди змінюється сюжетне наповнення історій, а глибинні змісти значимих текстів залишаються сталими. У такий спосіб сучасні представники етносу реконструюють ментальну модель світосприймання, відчувають етнічну приналежність, стають адаптованими до подій реальності в межах цієї моделі.

Отже, мономіф є провідною психологічною передумовою формування та вираження ментальності. Ментальні змісти представників певної спільноти об'єктивуються вже в пізніх міфах,

що утворені на схемах мономіфу. Як матриця загальнолюдських тем та сюжетів мономіф є базою для творення сучасних історій, історій життя соціокультурних героїв, змісти яких поряд з новим розумінням дійсності відображають й ментальні уявлення. Кожна етнічна спільнота відрізняється специфікою конструювання змістовного наповнення міфів в залежності від особливостей середовища та історії етносу.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ В СУЧАСНІЙ ДІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

2.1. Психологічний аналіз проявів мономіфу в житті етносу

Життєвий досвід осмислюється та організовується шляхом розуміння та інтерпретації людиною дійсності. "Все, що в нас є, – це інтерпретаційні картини, соціально промовлені, такі, що розвиваються в культуральному або чисто фізичному смислі, й представляють собою творчі гіпотези чи "домисли", які ми використовуємо з метою зрозуміти/інтерпретувати, оцінити та, по можливості, впоратися з нашим світом...– ми конструємо реальність" [135, 126-127]. Так, Н. В. Чепелевою були виділені такі види інтерпретаційних схем: "сміслові, ...що включають передусім особистісні змісти..., культурні, які використовують наявні в культурі зразки; когнітивні, що включають концептуальні схеми, знання та уявлення суб'єкта" [150, 12].

Розглядаючи компоненти світобачення, що впливають на процеси впорядкування знання про реальність у представника певної етнічної спільноти, та умовно розділяючи їх на особистісну міфологію, досвід суб'єкта, а також культуру тієї епохи, в якій проживає та до якої належить цей суб'єкт, – важливо розуміти, що всі наведені компоненти на практиці будуть діяти в сукупності між собою та зазнавати впливів з боку ментальності. Оскільки остання завжди обмежує інтерпретаційне поле представників етнічної спільноти, виходячи з архаїчного досвіду "читання" реальності, а також відтворює лише відомі для етносу інтерпретаційні механізми взаємодії зі світом. Так, особистісна міфологія як невербальне психічне утворення, що формується внаслідок безпосередніх переживань суб'єкта від контакту із зовнішньою реальністю, підпорядковує собі самостійні інтерпретації людини, спрямовує їх у бік ірраціонального, а також обмежує усвідомлену організацію власного життя (С. Ю. Гуцол [25], С. Кріпнер [49], О. М. Лобок [63], Т. М. Титаренко [127] та інші).

Однак, з точки зору "іншої логіки" цей процес відбувається досить закономірно й доречно, адже в такий спосіб підтримується цінність архаїчного. Змісти особистісних міфів підтримують

значимість/цінність змістів архаїчного досвіду, оскільки вони безпосередньо переплітаються з ірраціональними змістами ментальності, а також емоційно об'єднані з ними.

Разом із тим, і логіка раціонального зазнає впливу ментальності. Процеси осмислення та інтерпретації особистісного досвіду, певних подій життя, переживань супроводжуються зведенням смислів індивідуального досвіду зі змістами ментальності. Ментальні змісти спрямовують досвід суб'єкта вступати в діалог із тими об'єктами реальності, які найбільше "сприймаються" як знайомі світоглядному контексту, згідно з яким вже значний проміжок часу етнос конструює себе та зовнішню реальність. На підтримку цієї ідеї наведемо цитату Г. Уілера, в якій він стверджує: "Цілком беззаперечно, що організація уваги й відповідно інших когнітивних процесів залежить від емоційної орієнтації та цінностей, які підказують нам, чим саме необхідно зайнятися в певний момент, та організують сприйняття й мислення навколо того, чим ми повинні зайнятися, чого намагаємося досягнути або оминати" [135, 136]. Отже, навіть визнаючи певну автономність індивідуального досвіду як структурної одиниці психічного, що функціонує за принципами системи, яка розвивається (Ю. М. Швалб) [155], – важливо відмітити факт його орієнтації на переживання й цінності, які так чи інакше будуть відбирати з реальності найбільш значимі змісти з позиції ірраціонального. Функція досвіду переважно спрямована на підтримку отриманих раніше цінностей, а враховуючи те, що змісти ментальності інтегруються в особистий досвід з народження та є його безпосередніми компонентами, цілком природно, що серед таких цінностей знаходяться й такі, які належать попереднім поколінням етносу, представником яких є суб'єкт.

Способи організації та розуміння світу значною мірою залежать і від історії, її соціальних факторів. "Саме соціокультурні фактори задають особистості ті інтерпретаційні схеми, на основі яких відбувається організація, впорядкування, а значить й осмислення різноманітних життєвих подій... вони задають людині шляхи розуміння себе, оточуючих, реальності в цілому" [152, 6]. Н. В. Чепелева говорить про базові культурні метанаративи, які передбачають означення та описування всіх об'єктів та явищ реальності [101]. Представники етнічної спільноти ознайомлюються через домінуючі наративи зі змістом базових культурних сценаріїв. З часом такі сценарії можуть ускладнюватися або трансформуватися в

нові, відповідно до вимог життя етносу, оскільки вони творяться та підтримуються шляхом соціальної взаємодії людей. Однак завжди базові культурні сценарії будуть зберігати "ядро" ментальних змістів. Зовнішні ознаки соціокультурних героїв будуть змінюватися, однак внутрішні смисли залишаться традиційними. Сталість ядра базових сценаріїв можна аргументувати дослідженням особливостей його первинної форми – міфу (пранаратив).

Оскільки міф як рівень суспільної свідомості, на якому думка не відділена від емоцій і латентних звичок, який знаходиться близько до глибинних шарів психічного (підпорядковуючись глибинним законам несвідомого), починає потребувати (внаслідок витіснення) свого періодичного повторення. Ю. М. Лотман зазначає: "Можна думати, що онтогенетично зумовлений міфологічний пласт закріплюється в свідомості (в мові), роблячи його гетерогенним та створюючи в кінцевому підсумку напругу між полюсами міфологічного та неміфологічного" [67, 65-66]. Енергія, яка утворюється під час цієї напруги, за рахунок своєї потужності здатна ініціювати міф знову й знову, навіть наперекір лінійності. Подібна напружена ситуація "знайома й бажана" для міфу, адже наявність антиномії є для нього характерною. Протиріччя породжують постійну активність та актуальність міфу, задовольняючи його потребу перебувати в ситуації "тут і тепер", поза хронотопом.

Міфологічній світоглядній концепції властивий одноманітно організований смисловий хронотоп (М. М Бахтин [3], О. О. Ухтомський [137]). Міфологічний час має циклічну структуру. Рух у ньому відчувається не як необернена послідовність постійно змінних, взаємообумовлених подій, а як назавжди встановлений сценарій "першоподій" з їхніми циклічно відтвореними наслідками та контекстами. Спостереження за ритмами щорічно засинаючої та відроджуваної природи, за періодичною зміною сезонів року, фаз місяця, дня та ночі породжують в архаїчній свідомості циклічне сприйняття часу.

Одноманітність організації смислового хронотопу передбачає залучення до циклу вторинних елементів, які привносять зміни в циклічний закон міфу. Процес залучення відбувається в момент настання Хаосу, де не існує єдиного принципу устрою. Постійне привнесення вторинних елементів у циклічну систему призводить до наповнення її додатковими змістами. У той час, коли відбувається достатнє наповнення, в станах міфологічної свідомості з'являються

структури, які витісняють міф. Внаслідок чого з'являються структури свідомості як такі, структурованим стає буття. На етапі перетворення міф стає об'єктом пізнання. Завдяки вже іншій організації власної суб'єктивності, суб'єкт пізнання "добудовує" міф, привносячи в просторово-часові виміри власний досвід.

З цього моменту дійсність уявляється, означається, а отже, повторюється чи то в уявленні, образі, у внутрішньому суб'єктивному плані чи в ритуалі, магічному дійстві, іншому культурному механізмі, в будь-якому випадку – схемі, алгоритмі. Хронотоп набуває нових якостей, стає протяжним; події змінюють одна одну. У лінійній реальності наближення чи перехід з одного пункту в інший вже вимагає від суб'єкта застосування певної кількості зусиль та рухів. Тепер для людини існує розрив між об'єктивно існуючим простором та чуттєво сприйнятим. Лінійний час тепер передбачає послідовність минулого, теперішнього та майбутнього, фіксацію на окремих моментах. Міф трансформується в своєрідну форму вираження через символічний текст або реалізує себе через символ, наприклад, у сновидінні (хронотоп може знову ставати безкінечним та кінцевим, оборотним та матеріалістичним). Тепер він означається як первинна форма світогляду й переносить свої змісти в культурну пам'ять.

Культурний простір, у свою чергу, є простором спільної пам'яті, де витіснені змісти можуть зберігатися та бути актуалізованими. "З погляду семіотики культура становить колективний інтелект та колективну пам'ять, тобто надіндивідуальний механізм збереження та передачі деяких повідомлень (текстів) та вироблення нових" [70, 673]. Простір культурної пам'яті є резервуаром міфологічних змістів, які протистоять лінійному часу та продовжують ініціювати себе через нескінченну неперервність руху власних образів, своїх провідних сюжетів. У такий спосіб у базових культурних метанаративах зберігаються "ядра", що становлять "сліди" архаїчних переживань, а значить ментальні змісти представників певної етнічної спільноти.

Зміни ж у базових культурних метанаративах, на нашу думку, стають можливими за рахунок універсальності змістів мономіфу, які можуть бути покладеними в основу будь-якої історії. Генезис цих універсальних змістів пов'язаний з опозиціями первинних міфів (наприклад, таких, як світове дерево): вгору/вниз, початок/кінець, добро/зло, кінечність/безкінечність, цілісність/окремість та інші.

Отже, змінюється життєвий устрій етнічної спільноти, тобто змінюється історичний досвід етносу, однак, виникає нова історія, що будується за тими самими універсалиями мономіфу. При цьому нові історії можуть зазнавати критики, однак мономіфологічні сюжети залишаються незмінними, оскільки вони завжди є та будуть недорефлексованими утвореннями. Розглянемо на прикладі двох видів універсалий мономіфу механізми їх збереження.

Кінцевість міфологічного хронотопу передбачає його темпоральну структуру (початок, середина, кінець). Кінцевість пов'язана тут з ідеєю Світового Закону, який може розумітися як порядок, непорушення порядку та встановлених правил, правильність тощо. За встановленим Світовим порядком існування, Космос має свій початок із небуття, Хаосу, за ним настає середній цикл розвитку Космосу, який завершується поглинанням останнього небуттям, з якого він знову бере початок. У цій закономірній циклічності проявляється протилежна тенденція хронотопу – бути безмежним. У міфі про кінець світу знаходять вираження уявлення про час, як про щось кінцеве, і уявлення про його оборотність, або циклічність, тобто свого роду нескінченності. Світ у міфі відродиться знову після своєї загибелі, і, отже, час виявляється не кінцевим, а оборотним, або циклічним. Очевидним є те, що уявлення про оборотність часу не менш архаїчне, ніж уявлення про те, що він кінцевий [106].

Враховуючи циклічну впорядкованість міфу, поняття початку та кінця є відносними. Для міфу не має значення, з якого епізоду він буде розпочинатися, умовно кажучи, з початку чи його закінчення. Розповідь можна розпочинати зі смерті (наприклад, посів чи загибель зерна передуює зростанню; зачаття – тотожне смерті, народженню, яке є відродженням помираючого; зима – весні). Смерть може бути розташована в середині існування, після чого відбувається докорінне переродження, однак, існування залишається продовженням колишнього буття, а не появою нового [67, 207].

Міфологічний час носить замкнуто повторний характер, у якому всі епізоди циклу сприймаються як багатократно повторені в минулому та такі, що мають нескінченно повторюватися в майбутньому. Міф фіксує лише циклічні закономірності, а не одиничні від них відхилення [67]. Уявлення про оборотність часу – це разом з тим відсутність чіткого протиставлення минулого й теперішнього про майбутнє. У міфі події із трьох часових відрізків можуть відчуватися природно в теперішньому, вони накладаються

одна на одну та існують у сьогоденному моменті, в ситуації "тут і тепер". Так, наприклад, у міфі відсутні чіткі часові межі, в яких протікає життя персонажів, у більшості випадків їм не притаманна явна каузальність. Звичайно, міфологічні події не локалізовані в часі і не завжди є зрозумілим те, які з них були первинними, а які їхнім наслідком. У лінійному часі, в сукупності безмежної множини аморфних ситуацій, персонажів, дій, які існують та відбуваються в об'єктивній реальності, "здійснюється відбір" подій, які вплітаються в суб'єктивну життєву історію. Створюючи свідомий чи несвідомий відбір подій, особистість формує певну смислову лінію особистісної історії, яка виділяє одні елементи та залишає інші. Події минулого та теперішнього досвіду вже є особистісно-значимими. Суб'єкт, що сприймає реальність, починає центрувати себе по відношенню до часу та простору, відбувається "суб'єктивація хронотопу" (М. І. Стеблін-Каменській).

На противагу сучасному життю, життя міфічного героя – це не рух, який передбачає чітко визначену послідовність (наприклад, народження та смерті), в розповіді міфу переважно висвітлюються етапи та епізоди, що є значимими для історії персонажу. У розповідях, які не обов'язково ідуть одна за одною, межа між минулим та теперішнім не є чітко вираженою.

Відповідно до сучасного наукового розуміння наступними суперечностями міфологічного хронотопу є його цілісність та подільність. Міфологічний хронотоп характеризується різною щільністю. Як зазначає О. Ф. Лосев, така специфіка хронотопу співвідноситься з даними сучасної науки, з погляду якої "час проявляється в фізичному тілі як рух та спокій. Рух може мати різну швидкість... Якщо тіло рухається зі швидкістю світла, то об'єм його дорівнює нулю... Припустимо, що тіло рухається з безмежно великою швидкістю. Це означатиме, що воно знаходиться одразу всюди (так як одна мить охоплює всю безмежність, швидкість його безмежна) та ніде (так як одна мить неперервно рухається й ніде не залишається, не застряє)" [66, 87]. На думку О. Ф. Лосєва, в цьому й проявляє себе вічність.

Міфічному ж простору властива дискретність (Ю. М. Лотман). Його заповнює сукупність окремо взятих об'єктів, які не мають свого означення, оскільки усвідомлення об'єктів у міфологічній дійсності відбувається за допомогою символів. Раціональні уявлення взагалі відсутні в міфі, вони формуються значно пізніше за міф. За

Е. Кассіерером, у міфі схожість ототожнюється з суттю, ознака об'єкту – з самим об'єктом. У міфі, замість єдності різного, можна виявити збіг до непомітності, де існуюче з неіснуючим злиті в одне речове буття [44]. Символ у міфі породжує сам об'єкт, а не лише його символізує. Простір між цими об'єктами є перервним.

Враховуючи те, що в міфі просторово-часові уявлення трансформовані в розповідь, особливо виразно перервність простору виявляється тоді, коли сам оповідач може первинно визначити межі простору між об'єктами. За рахунок відсутності ознаковості континууму (за Ю. М. Лотманом), об'єкт може без особливих складностей втрачати зв'язок зі своїм попереднім станом та отримувати новий, наприклад, при переміщенні об'єкта з одного пункту простору в інший. Наявність антиномій у міфологічному хронотопі вказує на те, що різноспрямовані тенденції міфу "працюють" в одному напрямку – на збереження самого міфу й, відповідно до закону "Єдності та боротьби протилежностей", протидіючи одне одному, вони зумовлюють одне одного (Г. В. Гегель) [16].

За логікою міфу об'єктивне буття існує лише в єдності з його чуттєвим сприйманням. Міф не намагається використовувати логічний аналіз для пояснення оточуючої дійсності. На міфологічній стадії розвитку свідомості Еґо цілком належить несвідомому, коли суб'єкт не усвідомлює себе окремо, не відділяє свій стан від загального. Тому антиномії міфологічного хронотопу є однією з можливостей продовжити існування мономіфологічних універсалій.

Отже, мономіф як одне з психологічних джерел формування ментальності, здійснює вагомий вплив на процеси осмислення та конструювання реальності сучасного представника етносу, творення ним соціокультурних образів героїв. Особистість завжди буде творчо підходити до організації цих процесів, однак, в їхній основі будуть довічно зберігатися універсальні принципи мономіфу, які забезпечують оптимальний каркас для функціонування етносу.

2.2. Фактори творення мономіфологічної історії

Творення мономіфологічної історії можливе за умови наявності системи декількох факторів. Розглянемо та проаналізуємо кожний з них (рис. 2.1).

У ментальності тих осіб,
які творять та отримують
мономіфологічну історію

- сучасна історія
- культурні та глибинно-архетипні змісти
- змісти особистісного міфу
- змісти особистого наративу

⇒ **МОНОМІФОЛОГІЧНА
ІСТОРІЯ**

Рис. 2.1 Фактори творення мономіфологічної історії

Серед зазначених факторів можна виділити сучасні міфи (неоміфи) – це історії, що зумовлюють світосприйняття представників етнічної спільноти, впливають на процес творення та підтримки соціальними групами власної реальності. Йдеться не про культурні історії, а про нові тексти, що на актуальний момент часу ще не перейшли на рівень традиційних (стабільних) історій етнічної спільноти, однак уже встановлені в соціальному житті етносу й перейшли на рівень загальноприйнятих.

Сучасні міфи становлять одну з форм пізнання дійсності, що характеризується достатнім ступенем власної стабільності та одночасно з тим певною мобільністю. За рахунок цієї лабільності сучасні міфи забезпечують умови для швидкої орієнтації індивіда в мінливій дійсності, в ситуації відсутності достатньої інформації про об'єкт, що сприймається. Така оперативність міфів можлива завдяки бурхливому розвитку засобів масової комунікації, що спрямовані на вчасне конструювання оцінок, настанов, шляхом яких і заповнюється відсутній фрагмент в історії. Тому й проголошення та затвердження сучасного міфу в суспільстві на сьогодні відбувається через ЗМІ, кінематограф, рекламу, електронні носії, друковані видання. Однією з умов прийняття спільнотою нового сучасного міфу є його узгодженість із традиційними для цієї спільноти смислами. Визначальним у творенні мономіфологічної історії буде момент співвіднесеності та адаптованості змістів сучасних міфів з утвореними раніше смислами культурних історій етносу. У випадку, коли процес творення сучасного міфу буде заснований на базових смислах культурних історій певної етнічної спільноти, можна казати про його сприйняття етносом, про його мономіфологічність. Йдеться

не про складання тотожних історій, а про їхню узгодженість, коли нова історія не дублює традиційний зміст, а синтезує відповідно до потреб актуальної ситуації. Д. Жоделе зазначає, що контакт нового знання з уже існуючою системою уявлень є джерелом феномену двох типів, у певному сенсі таких, що знаходяться в опозиції, – це надає уявленням властивості бути одночасно новаторськими та ригідними, такими, що знаходяться в русі та є інертними [36]. За умови такої узгодженості нова мономіфологічна історія буде, з одного боку, нести новий зміст про оточуючу дійсність, а з іншого боку, забезпечуватиме знайомий зміст, що автоматично буде сприйматися етнічною спільнотою як "перевірений" та "безпечний". Такими традиційними текстами є культурні історії, що є наступним фактором творення мономіфологічної історії. Вони задають представникам етнічної спільноти провідні зразки інтерпретації оточуючої дійсності та власного досвіду, культура представляє особистості моделі для осмислення реальності, спираючись на які, людина творить приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки [152].

Подібні історії підтримують та беруть початок з традиційних змістів етносу, тим самим упорядковуючи досвід особистості відповідно до інтерпретаційних зразків свого етносу. Оскільки, з одного боку, культурні історії апіорі ґрунтуються на універсальних сюжетах мономіфу лише в кожному історичному періоді, вони будуть мати різні варіації свого змістовного вираження. С. Московічі зазначає, що, уявляючи собі яку-небудь річ або поняття, суб'єкт не формує про них виключно власні ідеї та образи, а генерує та передає дещо таке, що поступово було вироблене в багатьох місцях та у відповідності з найрізноманітнішими правилами [80]. Така спорідненість історій з традиційними знаннями детермінована потребою особистості у власній психологічній адаптації до зовнішньої реальності, яку вона отримує шляхом адаптації значимих, традиційних ціннісних орієнтацій власної етнічної спільноти до нових історій. "Складовою частиною процесу соціальної перцепції (в нашому дослідженні – читання) є образне зіставлення, ідентифікація об'єкта на рівні іконічних компонентів... це не приклад якого-небудь індивіда, ситуації тощо, а, з одного боку, найбільш абстрактна комбінація значимих властивостей, а з іншого боку, характерна образна форма, яка сприймається безпосередньо... Встановлення спільного, залежностей та інших відносин між явищами, що сприймаються, та прототипом становить процедуру упізнання, що

дозволяє асоціювати та дисоціювати явища та прототипи, оцінити ступінь розходження між ними та, насамкінець, вирішити, чи ідентичні вони" [33, 115].

Отже, в процесі читання нової історії представники етнічної спільноти ідентифікують новий текст з його певним прототипом, наявним у традиційній культурній історії (гіпотеза ідентифікаційних матриць за С.Московічі). Чим більшим буде ступінь фіксації упізнавання нового тексту, тим більшою мірою він буде мономіфологічним для представників етнічної спільноти, тобто таким, що буде узгодженим з їхніми традиційними змістами. У фундаменті культури будь-якого етносу завжди лежить певний текст чи сума текстів: у цьому сенсі культура є метатекстом, а її функціонування – постійне порівняння з первинним текстом, еталоном, верифікацією цього прототексту [152]. Натомість варіація культурних історій задається розширенням меж діапазону індивідуальних інтерпретацій представників етнічної спільноти, які у відповідь на появу нових міфів, більшою мірою неусвідомлено, потребують змін у своїх культурних наративах. У сучасній Україні прикладом потреби у видозмінах культурних історій може бути гасло про необхідність творення сучасної національної ідеї, відповідно до вимог теперішнього часу. Звісно, що, на відміну від сучасних міфів, зміни в культурних історіях відбуваються значно повільніше. Причиною таких змін можуть бути ситуації втрати адаптивної властивості культурних історій або ситуація, коли етнічна спільнота змінює власні ціннісні домінанти. Тому культурні історії, на відміну від сучасних міфів, є одним з найстабільніших факторів, за яких можливе творення міфологічної історії.

Іншим фактором конструювання мономіфологічної історії є глибинно-архетипні змісти психіки. Вони здатні поєднуватися між собою постійно в нових конфігураціях з метою власного втілення в різноманітних образах міфологічної історії. У такий спосіб, через мову, глибинні змісти психіки об'єктивують себе у свідомості. Так, описуючи архетипи, К. Г. Юнг писав про те, що вони не є суб'єктивними переживаннями, "вони ...досягають свідомості лише тоді, коли особистісний досвід робить їх такими, що сприймаються" [158, 79]. Відповідно до вимог часу глибинно-архетипні змісти об'єктивують себе в актуальних для етнічних спільнот образах – міфологемах, що є символічним зображенням архетипу, яке завжди знаходить власне вираження в сюжетах сучасних історій. Архетипу

властиво вдало поєднувати в собі протилежно-спрямовані значення (Я. М. Кміт, Л. В. Мошенська, Т. С. Яценко) [161], що можуть бути гармонійно представленими в нових образах героїв, оскільки архетипи не мають власних чітко означених меж, лише орієнтовну форму. "... уявімо собі архетип як кристал з великою кількістю граней. Архетипна речовина одна, а блиск різних граней – індивідуальний... уявімо, що кожна грань такого кристалу – це сюжет, через який проявляє себе архетип, в якому "спрацьовують" закономірності цього архетипу. І цю грань архетипу, сюжет, в якому він проявляє себе, означимо міфологемою" [37, 122]. Залежно від того, наскільки близькою є міра відповідності образу героя міфу до архетипного першообразу, буде коливатися міра його сприйняття та прийняття спільнотою, а мовою постструктуралізму – ступінь його читабельності. Спільнота завжди буде усвідомлено або інтуїтивно обирати такий текст та образ, що буде найближчим до її етнічного досвіду, тобто такий, що здатний підтримувати її адаптованість до навколишньої дійсності.

Разом з тим, глибинно-архетипні змісти будуть виявляти себе незалежно від того, усвідомлено звертається до них особа, що творить/отримує міфологічну історію, або ні, оскільки провідною характеристикою таких змістів є їх константна наявність у психічній організації людства. Саме тому, незалежно від ступеня розвитку здатності особистості до рефлексії, такі змісти будуть здійснювати вагомий вплив на процес розгортання міфологічної історії, оскільки вони є надіндивідуальним утворенням. "... архетипи володіють значною автономністю, а отже, лише зовсім умовно підкорюються контролю свідомості і, вірогідно, більшою мірою вислизують від цього контролю" [161, 74].

Іншим фактором творення мономіфологічної історії є змісти особистісного міфу, що становлять невиражені в мові сліди дознакового відображення безпосередніх вражень особистості від її взаємодії з зовнішньою реальністю (С. Ю. Гуцол, Н. В. Чепелева). Особи, які конструюють/отримують мономіфологічну історію, готові до спільного переживання. Обумовлена така готовність попередніми суб'єктивними переживаннями, причому в кожному окремому випадку вони завжди будуть унікальними, однак спільним для них в одному випадку буде прагнення до створення, а в іншому – до сприймання. Провідну роль у формуванні змістів особистісного міфу відіграють мікросоціум сім'ї та сімейні наративи людини. "Сім'я...

виконує для дитини семіотичну функцію, точніше, функцію творення основ семіосфери – механізмів, правил та прецедентних одиниць, за допомогою яких дитина в подальшому сама буде відбирати в соціально-культурному макропросторі те, що вона вважатиме за необхідне, корисне та таке, що стосується безпосередньо її особистості та життєвого шляху" [115].

Сімейні наративи фіксують узагальнений культурний досвід власної етнічної спільноти, навчаючи особистість розуміти суспільне життя власного етносу. Історії родини першопочатково будуть обмежені ментальними смислами, забезпечуючи в такий спосіб почуття приналежності до досвіду власного етносу та "знайомого світу" при зустрічі з новими епізодами досвіду. Опановуючи символічну систему відображення дійсності, індивід, з одного боку, долає початкову залежність від цієї системи, набуває здатності керувати нею, змінювати її, використовувати згідно з власними намірами. Проте, з другого і третього боку, він назавжди залишається залежним від цієї системи, причому в одному єдиному засвоєному ним її варіанті. Оскільки сімейні наративи виходять з родинних традицій, які проголошуються шляхом особливого для кожної родини мовлення (сімейний фольклор, читання, розповідь, сімейні та родові історії), то в кожному досвіді особистий міф і особиста історія матимуть власне унікальне забарвлення. Виходячи з цього, процес розуміння нового досвіду суб'єкта завжди відбувається за алгоритмами, проголошеними в його сімейних текстах.

Так, Н. Л. Мусхелішвілі та Ю. О. Шрейдер навіть і визначають процес розуміння як здатність суб'єкта генерувати нові тексти на базі попередньо засвоєних. Алгоритми процесу розуміння, що закладені в сімейних наративах, широко варіюють, однак при цьому вони утворюють знайомий для особистості провідний сюжет. Крім того, валентність емоційного ставлення суб'єкта до його сімейного наративу (тобто оцінка текстів як позитивних або негативних) не відіграє особливого значення в процесі розуміння та пізнання реальності, емоційне ставлення зумовлює лише особливості прояву цих алгоритмів у поведінці. Для суб'єкта головним залишається те, що шляхом "одягання" змістів сімейного наративу на новий текст суб'єкт трансформує його у "знайомий". При цьому вибір конкретного способу розуміння дійсності усвідомлено може мотивуватися суб'єктом різноманітними факторами (сімейними традиціями, філософсько-релігійними уподобаннями та інше), при

цьому необов'язково побудованого за аналогією сімейного наративу (інколи "від супротивного"). Однак, у будь-якому випадку, неусвідомлено на всі нові елементи досвіду суб'єкт завжди буде "одягати" сюжети власного сімейного наративу, оскільки останній носить характер "прецедентного тексту" (Ю. Н. Караулов), тобто може бути охарактеризованим як семіотично та психологічно значимий для тієї або іншої групи осіб у межах певного історичного хронотопу та соціокультурного контексту [43]. Оскільки особистісний міф навантажений чуттєвим компонентом, він орієнтує особистість на рух в певному напрямку, за алгоритмом, що пропонує їй реалізувати певну ідею [149]. Якщо сюжет нової історії чуттєво сприймається суб'єктом, можна казати про її мономіфологічний характер. У випадку, якщо суб'єкт залишається беземоційним стосовно нової історії, можна казати, що вона не потрапляє в контекст його сімейного тексту, не стає для нього "знайомою".

Наступним фактором творення мономіфологічної історії є змісти особистісної історії, що постають вираженням смислів особистісного міфу в наративній формі. Провідною умовою для творення особистістю мономіфологічної історії буде наявність висловленої потреби в необхідності її творення, а особистості, яка її отримує, – потреби в її сприйнятті. Прикладом того може бути початковий етап психологічної допомоги, коли терапевт як особа, яка розпочинає творення історії в мономіфологічному ключі проголошує для себе та для клієнта власну готовність до творення історії; разом з тим, клієнт очікує появи такої історії. Метафорично розмірковуючи, особистісні історії тих осіб, які творять/отримують, налаштовані на внутрішню та зовнішню взаємодію заради процесу народження мономіфологічної історії. Звісно, що наративи обох осіб разом зі свідомими прагненнями до створення/отримання мономіфологічної історії переважно будуть містити неусвідомлені психічні змісти. Адже ми конструємо реальність, виходячи з внутрішніх, більшою мірою неусвідомлених, інтерпретаційних можливостей (схем). Разом з тим, у вербальній формі такі прагнення будуть представлені у відповідності до провідних в етнічній спільноті домінуючих наративів.

Однак однією з головних умов, що робить можливим творення мономіфологічної історії, є функціонування всіх зазначених факторів у межах ментальності тієї етнічної спільноти, в якій вона конструюється.

Узагальнимо в табл. 2.1 головні критерії відповідності нової історії мономіфологічній за кожним виділеним фактором.

Таблиця 2.1

**Головні критерії відповідності нової історії
мономіфологічній**

Складові факторів творення мономіфологічної історії		Критерії
Ситуативні фактори	Сучасна історія	Нова історія виголошується в ЗМІ, кінематографі, рекламі, розповсюджується на електронних носіях або друкованих виданнях.
	Змісти особистісного міфу	Проекція ірраціональних змістів особистісної міфології на непроголошені змісти нової історії.
	Змісти особистого наративу	Нова історія твориться в межах сімейного наративу особистості, стає "знайомою" для неї.
Базові фактори	Культурні історії та глибинно-архетипні змісти	Відповідність змістів нової історії символам, традиціям, фольклору етносу. Соціокультурний образ героя нової історії збігається або резонує з архетипним першообразом; проходження героєм стадій мономіфологічного шляху.

Таким чином, серед факторів, що уможливають виникнення та підтримку мономіфологічної історії, необхідно виділити: ситуативні (сучасні міфи, суб'єктивний досвід представників етнічної спільноти) та базові (глибинно-архетипні та культурні змісти), однак, у будь-якому випадку, ці фактори повинні підпорядковуватися ментальним смислам, а отже, й межах тієї етнічної спільноти, в якій ця історія твориться.

2.3. Соціокультурний образ героя у мономіфологічних сюжетах політичних міфів української етнічної спільноти

Сучасне людство з розвитком технічних досягнень не втрачає здатності використовувати міфологічні історії в процесах пояснення дійсності та конструювання систем цінностей, форм і способів свого світобачення.

Для включення механізмів міфотворчості зовсім не важлива наявність міфологічного типу мислення. Буденна свідомість сучасної освіченої людини володіє тим самим арсеналом міфологічного

світосприйняття, як базовим колективним уявленням та переживанням; з часом змінюються лише змістові складові сюжетів міфу, однак вони завжди є актуальними та відповідають потребам і запитам суспільства, яке їх творить.

Разом з тим, доволі часто в наукових працях дослідників висловлюється думка стосовно того, що міфотворчість більш властива ірраціональним періодам розвитку суспільства (О. М. Стрельник) [124], оскільки саме в такі моменти людство потребує більш цілісного та глибинного погляду на світ, що передбачав би знання в єдності наукових та містичних значень. "За досить короткий час (з другої половини 1980-х років) у повсякденні міцно утвердилися явища, які, як вважалося, давно зникли: язичницькі марновірства, окультизм, магія, чаклунство, спиритизм тощо. Для багатьох людей вони перетворилися на обов'язковий момент їхнього життя. Різко зросла кількість людей, які намагаються вирішувати свої життєві проблеми, звертаючись до ворожок та астрологів. У масовій свідомості світ знову, як сотні й тисячі років тому, виявився наповненим надприродними істотами" [30, 56].

Ми не можемо повністю поділяти таку думку. На наш погляд, міфи за періоди панування ірраціонального стають більш яскраво вираженими, тоді як за часів раціонального наявність міфу приховується за викривленням людського сприймання.

Міфологія намагається створити такий образ реальності, який би збігався з метою, бажаннями, очікуваннями носіїв міфологічної свідомості. Одночасно міфологія намагається приховати свою паразитарність, більше того, навіть власну історичність, та потребує, щоб її сприймали не як один з можливих поглядів на світ, а як єдино-можливу істину, як дещо природне, натуральне [134].

Так, у часи панування в суспільній свідомості ірраціонального компоненту певна культурна історія сприймається за абсолютну істину, яка не передбачає інших історій, що виходять за її межі; кожний текст повинен конструюватися на основі такої історії, "відволікаючи" в такий спосіб спільноту від усвідомлення її міфічності. Оскільки для представників певного суспільства він буде первинною аксіомою та тим підґрунтям, на яке спирається їхня особистісна міфологія, хоча на думку О. М. Лобока, міф у певному розумінні постає як "природний абсурд" [63].

Міф завжди існує в житті суспільства, він влучно пристосовується до тих смислів, що стосуються життєво важливих

основ людського буття. Така адаптованість стає можливою внаслідок дії універсальних сюжетів мономіфу, яким не властива зміна протягом часу, які не мають чіткої часової послідовності, а отже, можуть виявлятися поза часовими межами.

Нові історії епохи лише накладають неоподобиці на каркас мономіфологічних сюжетів, продовжуючи тим самим їх безкінечність. Універсальним сюжетам, універсальним соціокультурним образам героїв властиво виходити за межі реального простору, тому вони є актуальними для будь-яких культур з різним історичним досвідом. Разом з тим, певна етнічна спільнота буде конструювати нові історії на основі мономіфу в такий спосіб, щоб вони були обов'язково пов'язаними із змістами її ментальності. Саме таким шляхом досягається почуття приналежності членів спільноти, а також збереження їхньої базової системи цінностей. "... міф є обов'язковим фундаментом будь-якої культури та будь-якого типу соціальності, що обґрунтовує їх та забезпечує психологічний захист людині, яка включена в цю культуру та є членом цієї спільноти" [91, 59].

Глибинні мономіфологічні змісти, як правило, не доступні свідомості, а тому сучасні міфи легко маскують безпосередній їх смисл. М. О. Бердяєв в роботі про досвід есхатологічної метафізики зазначав: "Народи не можуть існувати без міфів, без міфів не може існувати влада та керувати людськими суспільствами. Міфи поєднують, підкорюють, надихають, через них охороняється суспільство та через них здійснюються революції. Такими є міфи про святість царської влади або папської влади, про святість (*volonte generale*) народного суверенітету в демократії, про святість обраного класу або обраної раси, про святість вождя тощо. Все це фікції, що створені в колективному соціальному процесі. Вони мають велику силу і в житті церков, і традиція частково заповнена ними. Сакралізація є соціальним актом колективу, та вона здійснюється в ім'я колективу" [4, 368].

Сучасна міфотворчість є неодмінним елементом суспільного життя, як і в будь-яку історичну епоху розвитку людства, однак міфи теперішнього мають істотні ознаки, які відрізняють та споріднюють їх з прадавніми міфами. В першу чергу, сучасні міфи поступаються первинним міфам в своїй спонтанності (О. М. Стрельник [124], О. Л. Топорков [132]). На сьогодні важливими в творенні історій є навіть не їхні безпосередні творці, а їхні інтерпретатори

(адміністратори, журналісти, менеджери). Тобто міфи теперішнього зароджуються, як правило, на основі осмисленого раціонального задуму, який через ритуали, символи, культу поступово трансформується в ірраціональне явище. Інтерпретатори звертаються з метою аргументації міфів до наукових теорій та оберігають міфи від тих явищ дійсності, що можуть їх зруйнувати.

Переважна більшість представників певної етнічної спільноти сприймають міфологічні історії щиро на віру, оскільки на глибинному рівні сьогодення міфи продовжують виступати певними носіями ціннісної системи спільноти, в якій вони творяться. "Міфологія вимагає, щоб у неї безапеляційно вірили, просто приймали як даність, без роздумів. Для міфологічних образів та символів характерний високий ступінь емоційної насиченості. Вони викликають у людини не роздуми, а змішане почуття любові й страху, обожнення й жаху" [132]. Людство легше засвоює спрощені, подані в образній формі історії, ніж суворо теоретично аргументовані положення. Саме тому міфічні історії досить стійко панують та зберігаються в пам'яті суспільства, наприклад, шляхом власного сплетіння з новими історіями. Засоби масової інформації та сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дозволяють вже не в уяві, а безпосередньо у "віртуальній реальності" побачити, як "...виглядає душа людини після смерті, як прилітають космічні прибульці та вступають в контакт із землянами..." [132]; в телевізійній реальності створюються герої сьогодення, які успішно сприймаються та приймаються на деякий час суспільством, наприклад, телепрограми: "Останній герой", "Дім 2", "Фабрика", "Шанс" та інші проекти; журнальні часописи декламують у фотоісторіях готові тактики поведінки, а рекламні історії – такі продукти, відповідаючи яким та використовуючи які, можна інтерпретувати власний образ Я як такий, що належить успішній людині.

Не оцінюючи змісту наведених форм вираження сучасних історій, важливо відзначити, що серед них майже немає історій, які б відповідали суто аутентичним особливостям сприймання дійсності сучасної етнічної спільноти. Наприклад, не творяться оновлені міфи для дітей з реміксованими ідеями стародавніх або загальноприйнятих в суспільстві історій (разом з тим, відмітимо, що з липня 2007 року виходить в прокат перша спроба оновленого наративу – мультиплікаційний фільм "Лис Микита" за твором І. Я. Франка) [140]. Зруйновані та не конструйовані нові наративи для людей

літнього віку, а також людей радянської культури, з приводу чого Н. В. Чепелева зазначає: "Уявляється, що ті психологічні проблеми та ускладнення, з якими зіткнулося багато людей у пострадянських країнах, пов'язані, крім іншого, з втратою "звичних сюжетів", з неможливістю або зі складністю в знаходженні нових, а отже, і з втратою ідентичності, як особистісної, так і культурної, соціальної, національної" [149, 6].

Разом з тим, в сучасному суспільстві у сфері політичного життя творяться найбільш типові для українського етносу "нові-старі" міфи [7; 10; 31; 95]. Технологи та інтерпретатори політичних міфів намагаються втілювати провідні цінності етнічної спільноти в конкретні образи, однак дієвість та популярність таких історій переважно прямо залежить від ступеня їх міфологічності (О. М. Стрельник).

Сучасні політичні історії переважно конструюються з врахуванням ментальних переживань етнічної спільноти. Прикладом того була Помаранчева революція та Біло-блакитний рух, під час яких політичні технологи усвідомлено розробляли образи політиків, спираючись на ментальні очікування переважної більшості суспільства; однак не виявилися готовими до тривалої підтримки такого єднання змістів особистісних міфологій етносу зі свідомо твореними ними образами політиків, адже з часом не вдалося технічно підтримати той емоційний запал, що панував у суспільстві тодішньою зимою.

Виходячи з наведеного прикладу, можна говорити про те, що другою складовою успішного втілення міфу буде присутність у тих, хто його сприймає, відчуття реальності змістів історії. "... людина створює для себе комфортну "псевдореальність", що переважно має мало спільного з дійсною реальністю, адже навіть те, що здається безсумнівним фактом, виявляється лише черговим стереотипом" [72, 61].

Отже, створити типову для етнічної спільноти міфологічну історію можливо лише за наявності зусиль з обох сторін – безпосередньо технологів та представників етносу. Технологи міфів свідомо або несвідомо будуть пропонувати спільноті тексти або квазітексти, а спільнота буде обирати та підживлювати ті з них, що виявляться найбільш актуальними та правильними (Ю. М. Мазієв, Є. В. Сарафаннікова) [72]. Також необхідно враховувати, що самі технологи в переважній більшості є представниками етнічної

спільноти, а отже, вони, не усвідомлюючи того, не в змозі вийти в творенні міфів за межі власних ментальних змістів.

У випадку, коли міфи в суспільство запускають представники іншої етнічної спільноти, їхній успіх буде залежати від того, чи дублюється така ситуація в прадавньому досвіді етносу-отримувача, тобто чи зазнавали на собі представники етносу подібну залежність від ідей інших у попередньому досвіді; в цьому випадку, успіх такого міфу лише підтвердить наявність подібного раннього життєвого сценарію в представників етнічної спільноти, який віддзеркалюється в нових змістових подіях "старого" сюжету. Про обумовленість процесу сприйняття міфів Ю. М. Мазієв, Є. В. Сарафаннікова пишуть: "...з боку отримувача... повідомлень присутні деякі смислові та структурні очікування, однак особливістю такої ситуації є те, що за допомогою логіки та глузду міфологічні тексти ... перевірити не можливо (ні за просторовими, ні за часовими характеристиками). У роботу одразу ж включається інтуїція: почуте одразу приймається нами на віру. Сприйняття ...повідомлення одразу ж спирається на його впізнавання, оскільки процес сприйняття є реалізацією відомої схеми. Можна навіть казати, що ми підганяємо те, що чуємо, під певну схему" [72, 56].

Образ політика сьогодення конструюється не лише в текстах, що засновані на раціональних повідомленнях, а й з врахуванням традиційно укладених у культурі етносу провідних історій стосовно уявлень про героя. Політики подібно до героїв прадавніх міфів, як обранці від народу, в своїх політичних програмах долають перешкоди, що стоять на заваді "порятунку" суспільства від "занепаду". Представники етнічної спільноти отримують нові історії, актуальні для часу, в якому вони проживають, однак в основі таких історій лежать прадавні універсальні сюжети мономіфу.

У політичній сфері життя етнічних спільнот найчастіше спостерігається поява деякого неоміфологізму, внаслідок якого стародавні універсальні теми задають певну побудову тексту та впливають на динаміку його конструювання (В. П. Руднєв) [111].

Так, найчастіше вживаним у політиці виявляється мономіфологічний сюжет: "початок-кінець". Наведемо приклад звернення до громадян України Ю. В. Тимошенко в період парламентських перегонів 2006 року: "... Ці вибори не тільки визначальні, але й небезпечні. Саме на цих парламентських виборах, як ніколи, можливий реванш кримінально-фінансових кланів, які

панували в Україні останні десять років...Сталося так, що цю орду сьогодні може зупинити тільки наша політична команда" [99]. Зафіксована в тексті тема "наявності ворогів, боротьби зі супротивниками, перемоги над темною силою, царювання героя" є провідним мотивом усіх міфологічних історій.

Особливе значення в наведеній листівці варто надати мові її викладення – в листівці свідомо використовується асоціація політичного конкурента з образом стародавніх ворогів держави (орди). Тобто через мову описується не лише зовнішнє повідомлення, а й відбувається активація прадавнього досвіду суспільства, звернення до його ментальних переживань.

Мономіфологічний сюжет, що оснований на темі переходу "цілісність – частковість", лозунги президентської кампанії: "Разом нас багато – нас не подолати", "Україна – соборна!" або провокаційне гасло "Україна поділена на три сорти" – яскраво відображають характерне та повсякчасне для українського суспільства сакральне переживання перед вибором ініціації до автономного життя та табу перед ним.

Тема мономіфу "вгору-вниз" символічно відображає мотив світового дерева, що становить архаїчний космос, який умовно поділяється на світ живих та мертвих – політичний напрямок України майже споконвічно коливається між двома світами Європи та Росії, в якому ці два курси почергово відносяться суспільством та технологіями то до світу мертвих, то до живих.

Універсальний сюжет мономіфу "Кінцевість-безкінечність" – тема, що найчастіше "експлуатується" в політичному житті суспільства. Прикладом того є листівка від партії об'єднаних соціал-демократів, що йшла під виборчим лозунгом "Не Так!": "...Настав час змінити життя в місті на краще!... Історія дає нам, можливо, останній шанс стати процвітаючою, сильною державою, громадянами якої по праву пишатимуться своєю Вітчизною..." [92].

Важливо також відзначити, що за умови збігу образу політика, його агітаційних програм, промов, що наповнені ментальними переживаннями виборців, відбувається зустріч змістів колективного несвідомого з мономіфологічними. Політик частково свідомо та в більшості випадків неусвідомлено налаштований реалізувати в своїй особистій історії архетипний образ Героя (К. Г. Юнг). Крім цього, один і той самий сюжет мономіфу, той самий архетип отримує різноманітне вираження в політичних міфах різних політиків,

зберігаючи тим самим функціональні закономірності архаїчної свідомості. Наприклад, в гаслах Ю. В. Тимошенко реалізований архетип Божественного Помічника, який виявляє себе через багаточисельних помічників героя. Вони завжди здійснюють необхідну допомогу в потрібний час, особливо тоді, коли герой не може подолати перешкоди самотійно: "Я прошу Вас, Ваших друзів та знайомих, взятися до роботи та стати моїми Громадськими Помічниками... Ви отримаєте високі повноваження в цій виборчій компанії – повноваження мого Громадського Помічника – і я разом з Вами буду робити цю нелегку роботу, дуже необхідну для кожного з нас, для майбутнього нашої країни..." [99].

Таким чином, мономіфологічні сюжети отримують широке розповсюдження в соціальному житті етнічних спільнот, а особливо в політичній сфері. Універсальні сюжети, соціокультурні образи героїв проявляють себе в неоміфах, дозволяючи тим самим, на перший погляд, у дещо спрощеному вигляді сприймати предмети та явища оточуючої дійсності та відчувати себе захищеним від руйнування давно вже сталої універсальної моделі світу.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕРОЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

3.1. Методологічні аспекти дослідження мономіфологічних історій в українській політиці

Метою експериментального розділу роботи є дослідження проявів сюжету мономіфу в сучасній політичній сфері України.

Зроблений огляд методів і методик, спрямованих на дослідження явищ та об'єктів політичного життя певної етнічної спільноти, дозволяє умовно виділити серед них три групи методик: такі, що спрямовані на дослідження мономіфологічних сюжетів в особистісній історії політика, домінуючі історії малої та великої груп. Зазначимо окремо методологічне підґрунтя кожної виділеної групи в аспекті дослідження проявів мономіфу та, зважаючи на тему нашого дослідження, зробимо більш ґрунтовний аналіз методик відносно домінуючих історій великих груп.

У процесі пізнання проявів мономіфологічних сюжетів в особистісній історії політика можна звернутися насамперед до дистантних методів, таких як психобіографічний метод, метод експертних оцінок, аналіз "продукції" політика (тексти, жести, особливості виступу та інше), що обробляється за допомогою контент-аналізу, метод складання особистісних когнітивних карт політиків, метод "Особистісних решіток" за Дж. Келлі, дослідження медичних карт політиків.

Під час дослідження проявів мономіфу в домінуючих історіях малих груп варто використовувати психосемантичні методи, звертатися до аналізу документів (офіційних матеріалів, стенограм засідань у парламенті, програм партій, звітів з офіційних перемов, особистих документів, щоденників, листів, мемуарів, кіно-фото-документів, плакатів, реклами).

Аналіз літератури дозволяє говорити про те, що у вітчизняних дослідженнях психолого-політичної спрямованості досить часто характеризуються особи політичних діячів Н. М. Вітренко, Л. Д. Кучми, В. М. Литвина, О. О. Мороза, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко, В. Ф. Януковича та інших політиків, однак аналіз

їхніх особистісних історій здійснюється в концептуальній парадигмі психоаналізу, що спирається цілком не на емпіричну, а на суб'єктивну інтерпретацію дослідників [136].

Проведений пошук останніх досліджень домінуючих історій у малих групах не виявив відповідних робіт українських авторів. Така ситуація може бути пояснена тим, що на сьогодні політичні партії лише починають створювати власні історії, які мають провідну ідею та певне означення. Наприклад, блок Ю. В. Тимошенко пропонує програму "Український прорив". Натомість, партійні гасла свого політичного міфу проголошуються безпосередньо провідними політичними діячами, що й зумовлює наявність дослідження провідних міфів в особистісній історії окремого політичного лідера.

З метою вивчення проявів мономіфологічних сюжетів у провідних історіях великих груп важливо використовувати ігрове моделювання, соціологічні опитувальні методи, анкетування, інтерв'ю (наприклад, інтерв'ю фокус-груп), порівняльно-історичні методи (історичний опис та аналогії, конкретний аналіз, порівняльний метод, метод періодизації, хронологічний, проблемно-хронологічний ретроспективний), психосемантичний метод.

Аналіз літератури засвідчує, що зазначена група методик є провідною чи навіть основною в сучасних українських психолого-політичних дослідженнях. Тому розглянемо останні розробки українських дослідників, що можуть стати в нагоді при вивченні провідних мономіфологічних сюжетів у політичних міфах.

С. О. Гарковець та В. В. Трет'яченко, досліджуючи проблему соціально-психологічної детермінації політичного лідерства в українському соціокультурному просторі, звертаються до методу "Особистісних решіток" за Келлі, шляхом якого виявляють три групи чинників (чесність, компетентність, харизма), які є досить стійкими конструктами та такими, що значною мірою можуть визначати образ ідеального політичного лідера. Також дослідники, проводячи порівняльну характеристику ставлення українських респондентів до вітчизняних політичних лідерів зі ставленням північноамериканських респондентів до своїх політичних діячів, вказують на їх збіг [133].

Отже, зважаючи на емпіричну стабільність зазначених чинників, можна говорити про їхній універсальний характер стосовно ідеального образу політика, причому не лише для українського ментального простору, а й для простору інших культур.

Н. В. Вавіліна, вивчаючи феномен довіри до політичного лідера шляхом психосемантичного методу та контент-аналізу, в якості допоміжного методу виділяє найбільш значимі фактори при описі довіри, а саме: особистісно-індивідуальні характеристики; поінформованість про діяльність та особисте життя; компетентність; результати діяльності; культури мовлення та ораторського мистецтва. Отримані фактори дослідниця порівнює з конструктами та факторами довіри в міжособистісному спілкуванні та вказує на їх номінантний збіг, на розбіжності в їх змістовному наповненні [9]. Зазначенні результати дослідження варто враховувати при аналізі виділеного нами фактора творення мономіфологічної історії "особистої історії".

О. В. Петрунько, пізнаючи політичні настанови, приходять до висновку, що вони є глибинними особистісними утвореннями, які є елементом у системі інших стійких особистісних конструктів. Дослідник, аналізуючи вплив ЗМІ на вже сформовані політичні настанови шляхом конкретного аналізу вітчизняної ситуації та порівняльного аналізу американської, наголошує на тому, що такі настанови не підлягають змінам, чинять їм опір [94]. Д. В. Позняк провів емпіричне дослідження особливостей відображення психологічного змісту політичної метафори у свідомості громадян на базі контент-аналізу вітчизняних ЗМІ, програм кандидатів, промов політиків, методу частотного аналізу, методики модифікованого семантичного диференціалу та виявив істотний вплив метафори на формування настанов виборців щодо політиків [98]. Висновки зазначених дослідників можуть стати в нагоді в процесі вивчення таких факторів мономіфологічної історії, як "сучасні міфи" та "культурні історії".

Враховуючи можливості зазначених методик, нами було складено проєктивну методику "Дослідження соціально-культурного образу політика". Під час розробки концепції методики ми спиралися на репрезентативні можливості механізму "символізації" (Ж. Лакан [57], Ч. Райкрофт [54]), відповідно до якого стає можливою об'єктивація різних аспектів досвіду в образній формі. Результати опитувальника дозволяють досліджувати особистісний досвід суб'єкта з врахуванням представлених у ньому усвідомлених та неусвідомлених смислів, оскільки уявлений образ, як правило, містить значно більше інформації, ніж свідомо вкладає у нього суб'єкт, й має декілька змістів, які залишаються неусвідомленими для особистості (Х. Закс [74], О. Ранк [74], З. Фройд [141], К. Г. Юнг

[158]). "Символ ... завдяки власній особливій придатності для прикриття несвідомого й завдяки своєму пристосуванню (компромісному утворенню) до нових змістів свідомості, переважно використовуваний всюди засіб вираження витиснутого... Символ... заміщає наочний засіб вираження чогось прихованого, з чим у нього є якісь загальні очевидні ознаки і з чим його поєднують якісь загальні внутрішні асоціативні зв'язки... Символ прагне перевести абстрактну понятійну категорію в наочну. Це зближує його з примітивним мисленням. Завдяки такій близькості символіки до примітивного мислення, символутворення значною мірою належить до області несвідомого, але як компромісне утворення жодною мірою не позбавлено свідомих детермінант, що в різному співвідношенні значно визначають утворення й розуміння символу" [74, 43]. Механізм "символізації" забезпечує респонденту відчуття захищеності під час продукування образу, мінімізує активацію психологічних захистів, спрямованих на підтримку позитивного образу-Я суб'єкта.

Саме тому результати представленої методики дозволяють проводити аналіз отриманих образів відповідно до їх узгодженості з виділеними динамічними та стабільними факторами творення мономіфологічної історії:

- фактор "особиста історія" – готовність творити/отримувати запропоновану історію;

- фактор "сучасні міфи" – відповідність уявного образу актуальним провідним міфам певної етнічної спільноти;

- фактор "культурні історії" – незважаючи на те, що продукований образ створюється за участю свідомості суб'єкта, він містить також компоненти, що відстежують неусвідомлені універсальні змісти мономіфу, не відкриті для прямого спостереження;

- фактор "змісти особистісного міфу" – символічний характер вербалізованої продукції слова-асоціації створює необхідну для суб'єкта захищеність у передачі важливої для нього інформації, що, в свою чергу, репрезентує неусвідомлений, але емоційно важливий для суб'єкта матеріал;

- фактор "глибино-архетипні змісти" – об'єктивує власну наявність у свідомому через символ, "омінаючи" дію цензури. Уявний образ-асоціація шляхом механізму "символізації" є засобом досягання компромісу між свідомим та несвідомим змістом досвіду;

поряд із близькістю до неусвідомленого, утворений образ-асоціація не позбавлений і свідомих елементів, що обумовлює творення та розуміння символів (Х. Закс, О. Ранк) [74].

Опитувальник був складений нами в грудні 2004 року та удосконалений протягом 2005 року. Запропонована методика базується на тесті словесних асоціацій, що вперше був описаний та систематизований Ф. Гальтоном (1879 р.) [15, 16], а надалі поглиблений в класичних дослідженнях В. М. Когана (1961 р.) [126], Е. Крепеліна (1892 р.) [48], О. Р. Лурії (1932 р.) [71], М. С. Роговіна (1961 р.) [126], К. Г. Юнга (1906 р.) [158], а також розвинутий в дослідженнях С. С. Галагудзе (1980 р.) [14], О. І. Горошко (2003 р.) [18], Ю. М. Караулова (1996 р.) [43], Д. Л. Сілант'єва (2000 р.) [116], В. Я. Шабес (1992 р.) [154].

Призначення опитувальника полягає у визначенні політичних уподобань, настанов та очікувань виборців від політичних діячів. Опитувальник складається з таблиці, в графах якої зазначені прізвища політиків; наявна вільна графа для запису асоціацій виборців; графа "Оцінка". В якості кількісної оцінки в опитувальнику виступає загальна сума ідентичних слів та близьких до них за змістом асоціацій у різних респондентів.

Якісна оцінка результатів враховує змістовні аспекти вільних асоціацій та оцінку суб'єктивного ставлення респондента до уявленого образу.

Критики проєктивних методик вказують на те, що вони недостатньо стандартизовані, не піддаються традиційним способам визначення надійності й валідності (Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов) [8]. Однак протягом 2004-2007 р.р. отримані дані опитувальника узгоджуються з офіційними статистичними даними ЦВК України [143] та відповідають результатам, отриманим шляхом методу "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) (Додаток А.2, Додаток А.3).

Опитування проводилося нами в широкій вибірці респондентів у 2004 – 2007 р.р. Загальний обсяг вибірки становить 645 досліджуваних (грудень 2004 – 200 респондентів; січень 2005 р.р. – 150 респондентів; грудень 2005 р. – 150 респондентів; вересень 2007 р. – 145 респондентів). Методика репрезентує результати опитування у центральній, східній, північній та західній частинах України.

У серпні 2007 р. на базі Центру досліджень проблем громадянського суспільства (м. Київ) було проведено соціологічне

дослідження з інструкцією, аналогічною до розробленого нами опитувальника, а також тотожними до визначених нами категорій асоціацій. Однак, без змістовного аналізу отриманих результатів [136].

Бланк методики містить особові дані про досліджуваного (вік, стать, національність), дату обстеження, інформацію про мету та інструкцію опитувальника, таблицю для виконання завдання опитувальника, а також ключ-таблицю "Ідеальний образ українського політичного діяча".

Типова карта опитувальника представлена в додатку у науково-методичному посібнику (Додаток А.1), а ключ-таблиця "Ідеальний образ українського політичного діяча" в таблиці 3.3.1.

Досліджуваному пропонується бланк методики, в якому він вказує вільні асоціації щодо запропонованих політичних діячів та оцінює суб'єктивне ставлення до уявного образу за семибальною шкалою, де оцінка 1 буде відповідати негативному ставленню, а 7 – позитивному.

Інструкція: "Дайте відповідь на запропоноване запитання, застосовуючи при цьому Вашу уяву. Запишіть, будь-ласка, який образ або образи (наприклад, казковий, літературний чи історичний персонажі, природні явища, тварини тощо) виникають у Вашій уяві, коли Ви згадуєте особу зазначених нижче політиків".

При інтерпретації результатів опитувальника ми дотримувалися таких етапів обробки результатів:

1. Виявляли ідентичні слова та близькі до них за змістом асоціації щодо політика в різних респондентів.

2. Визначали найбільш вживані ідентичні слова та близькі до них за змістом асоціації щодо політика в різних респондентів.

3. Проводили порівняльний аналіз отриманих даних відповідно до ключа-таблиці "Ідеальний образ українського політичного діяча".

4. Аналізували широту діапазону асоціацій з політиком відповідно до шести виділених категорій. Більший діапазон вказує на перевагу певного політичного діяча стосовно до інших запропонованих політиків.

5. Проводили змістовний аналіз ідентичних асоціацій, що отримали найбільшу кількість, а також найбільш вживаних слів-асоціацій по кожному політичному діячу.

6. Зробили науково-психологічний аналіз можливих коментарів респондента щодо уявленого ним образу.

7. Узагальнили отримані результати.

Оскільки інтерпретація методики заснована на символічній інтерпретації слів-асоціацій, досліднику необхідно мати достатнє знання з цього виду інтерпретації.

Формуючи вибірку, для забезпечення надійності отриманих результатів необхідно долучати респондентів, що проживають принаймні в чотирьох географічних частинах України: центральній, східній, південній, західній. Формуючи вибірку лише в одному регіоні України, досліднику необхідно вказувати, що результати репрезентують настанови лише на зазначеній території проживання української спільноти.

Таким чином, дослідження політичних уподобань, настанов та очікувань виборців від політичних діячів шляхом порівняльного аналізу змістів особистісних міфів респондентів з провідними культурними й домінуючими історіями їхньої етнічної спільноти дозволили не лише діагностувати особливості сприйняття виборцями політичних міфів, а й виявити такі уподобання в зв'язку з основними рисами та характеристиками ментальності.

Результати методики сприяють творенню практичної бази для поглибленого аналізу історичного розвитку української спільноти та прогнозів щодо її майбутнього. Отримані дані дослідження можуть стати в нагоді в різних сферах сучасної суспільної діяльності, наприклад, політичних процесах, PR-кампаніях, рекламному бізнесі. Для технолога, "особи, яка творить історію", результати методики репрезентують ступінь узгодження конструйованого сучасного міфу та змістів особистісних міфів респондентів, відповідність створеної історії з глибинно-архетипними змістами й культурними історіями етносу; а також дозволяють коригувати створену історію відповідно до ментальних смислів певного етносу.

Розглянемо та проаналізуємо результати дослідження проявів мономіфу в сучасних українських політичних міфах за кожним з виділених нами факторів: сучасні історії, культурні історії, глибино-архетипні змісти, змісти особистого міфу та особистого наративу.

3.2. Результати дослідження проявів мономіфу за складовою ситуативного фактору "Сучасна історія" в сучасних українських політичних міфах

З метою пошуку такої історії в українській політиці ми звернулися до публікацій в мережі Інтернет, де електронна пошукова система автоматично обчислює та презентує загальне число згадувань про досліджуваних політиків на момент запиту або за певний період, заданий користувачем.

Вибір мережі Інтернет був зумовлений можливостями способу підрахунку запитів, що апріорі виключає можливість суб'єктивного впливу дослідника на них, а також у зв'язку з надійністю та певною легкістю отримання електронних даних, на відміну, наприклад, від матеріалів друкованих видань.

Досліджувалася кількість згадувань в електронній пошуковій системі "Yandex" про виділених нами політичних діячів у період з 2004-2007 р.р. В якості об'єктів дослідження було взято згадування про таких політиків, як Р. В. Богатирьова, Ю. В. Луценко, Л. М. Кравчук, Л. Д. Кучма, О. О. Мороз, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович.

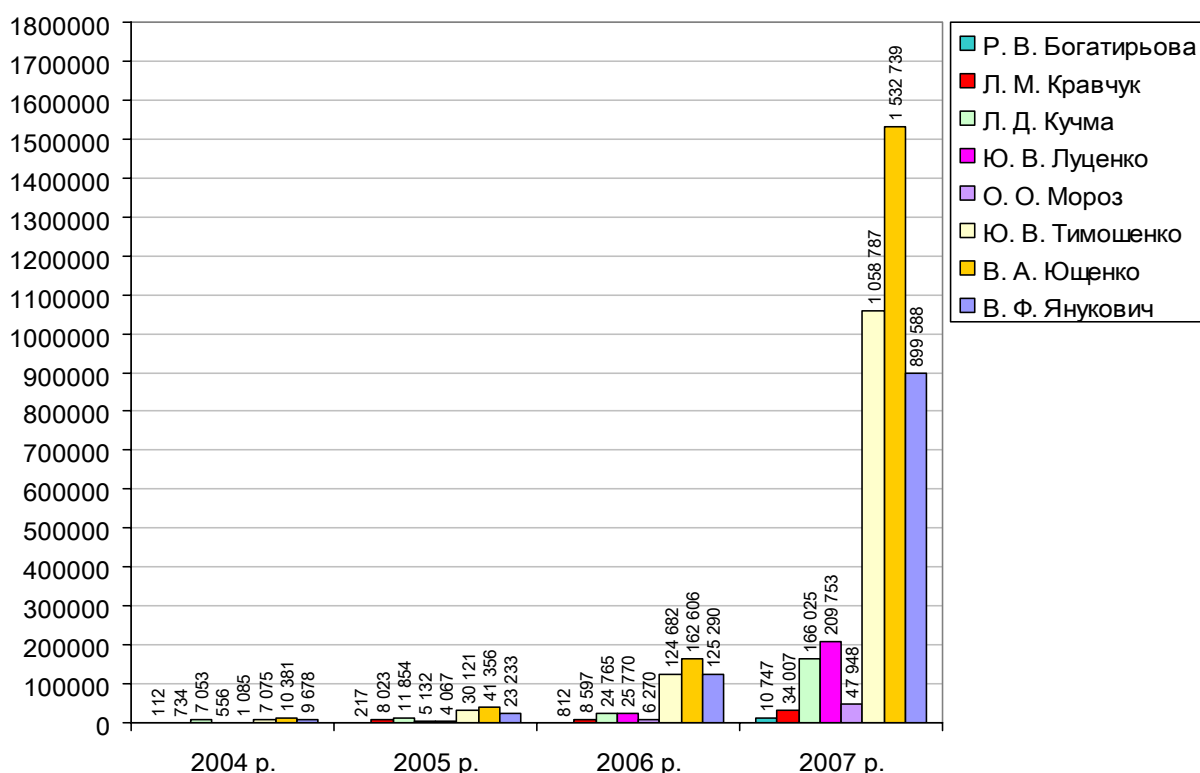
Наведемо отримані дані у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Кількісні показники згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2004-2007 р.р.

ІМ'Я політиків	Кількість згадування політиків			
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Р.В. Богатирьова	112	217	812	10 747
Л.М. Кравчук	734	8 023	8 597	34 007
Л.Д.Кучма	7 053	11 854	24 765	166 025
Ю.В. Луценко	556	5 132	25 770	209 753
О.О. Мороз	1 085	4 067	6 270	47 948
Ю.В. Тимошенко	7 075	30 121	124 682	1 058 787
В.А. Ющенко	10 381	41 356	162 606	1 532 739
В.Ф.Янукович	9 678	23 233	125 290	899 588

Представимо отримані результати в наочно-графічному вигляді (рис.3.1.1).

Рис. 3.1.1 Динаміка згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2004-2007 р.р.

Виходячи з наведених у таблиці та діаграмі результатів кількісної обробки існуючих згадувань, можна говорити про те, що протягом зазначеного періоду рейтинг популярності всіх політичних діячів зростає. Інформаційні тексти стосовно відповідних політиків з кожним роком щільно вписувалися в сприйняття української спільноти, ставали в такий спосіб її історіями. ЗМІ у різних форматах постійно забезпечують можливість транслювати політикам (технологам міфів) власні тексти, тобто будувати свій образ ("імідж"), інтерпретацію ситуації. "... одним з головних та найбільш ефективних засобів впливу лідера на публіку стає комунікація (а не певна діяльність для розв'язання задачі). Досить часто послідовники мають справу не з власними особистими та безпосередніми враженнями про лідера, його діяльність та життя, а кожний раз з розповіддю про лідера, з повідомленням, підготовленим спеціально для сприйняття іншими особами... Це повідомлення може складатися зі слів, демонстрації самого лідера та його вчинків, політичних символів та інше" [93, 422]. У творенні сучасної історії важливою залишається роль підготовки та інтерпретації технологіями текстів

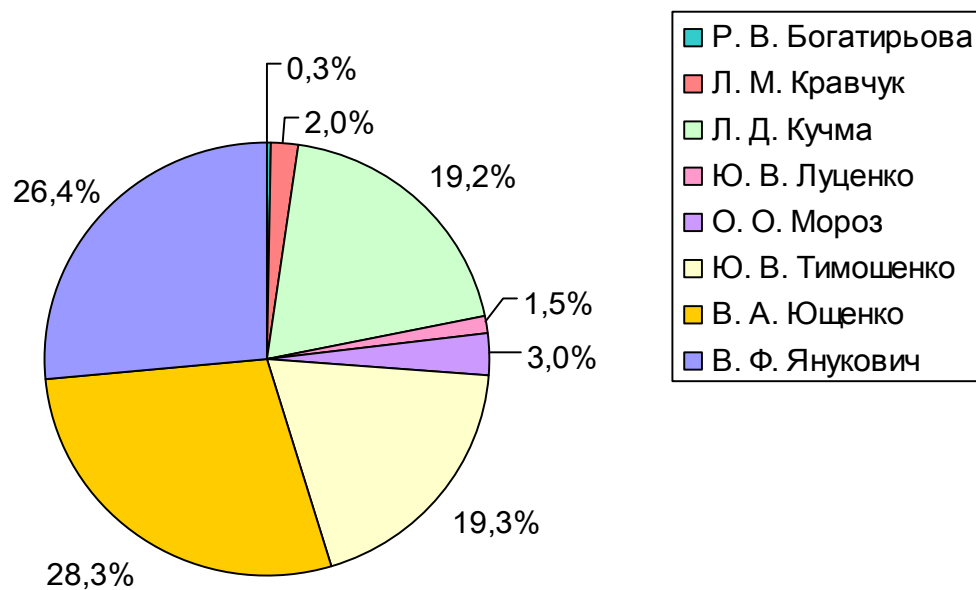
політиків для реципієнтів, творення не "приватної індивідуальності", а їх "публічної індивідуальності", що спирається на певні очікування сприймаючих. Варто зазначити, що емоційна валентність цих очікувань для підтримки сучасної історії не має значення, важливою залишається лише актуальність інтерпретаційних смислів цих текстів. Звісно, політичні діячі в певний час мають різний ступінь підтримки власних інтерпретацій подій в українській спільноті. Однак, не зміст їхньої інтерпретації текстів, а лише їхня емоційна значущість для реципієнтів визначає включення певного політика до сюжету сучасної історії. У кількісному еквіваленті така значимість політичного діяча проявляється в числі згадувань про нього в ЗМІ.

Так, число згадувань заданих нами політиків перетинає кількісну межу в 100 посилань, що говорить про зацікавленість української спільноти їхніми розповідями, а отже, про наявність взаємного, активного процесу конструювання між ними сучасної історії. Впродовж періоду 2004-2007 р.р. кількість згадувань кожного політика в ЗМІ змінювалася, що можна простежити, здійснивши в нашому дослідженні переведення отриманих результатів кількості згадувань у віртуальному просторі у відсоткове співвідношення. Таке переведення дозволяє фіксувати перебіг у зміні ступеня значимості сучасних політичних історій для реципієнтів (рис. 3.1.2; рис. 3.1.3; рис. 3.1.4, рис. 3.1.5).

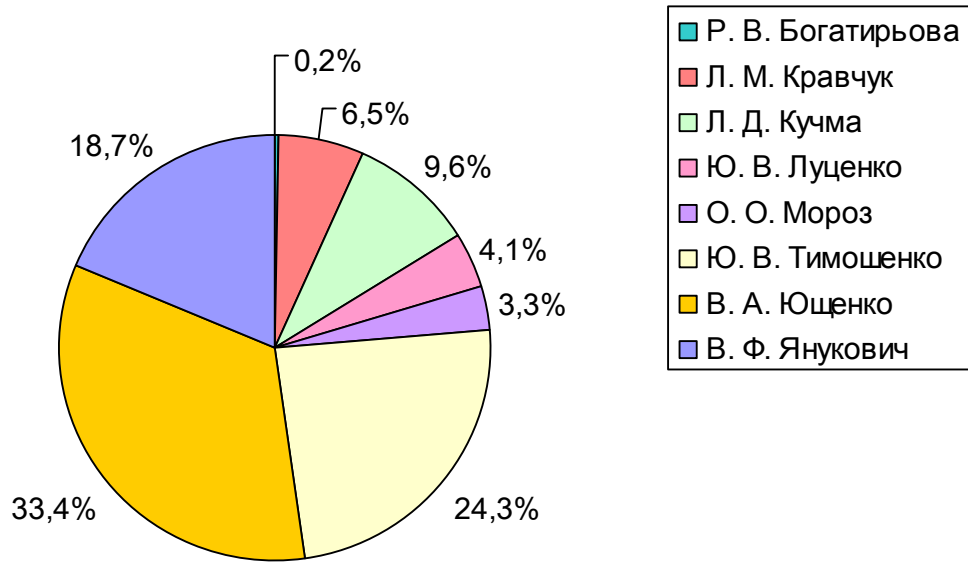
З наведених схем стає зрозуміло, що серед зазначених політиків протягом заданого часового періоду рейтинг активності в сучасних політичних історіях Л. Д. Кучми істотно зменшився, однак електронні посилання на його прізвища продовжували залишатися. Так, у 2004 р. экс-президент України у відсотковому співвідношенні майже стільки ж згадується, як і політик Ю. В. Тимошенко, однак, в міру зменшення кількості появ його текстів в ЗМІ, кількість електронних посилань на Л. Д. Кучму впала. Натомість, активність згадування у віртуальному інформаційному просторі Ю. В. Тимошенко збільшилася майже вдвічі за визначений період. Кількість електронних посилань може бути пояснена не лише офіційним владним соціально-політичним статусом політика, що можна спостерігати на прикладі результатів іншого экс-президента Л.М.Кравчука: він з 2004 р. по 2007 р. згадувався в пошуковій системі "Yandex" постійно і майже в одному відсотковому еквіваленті, однак недостатньо активно як, наприклад, В. А. Ющенко та В. Ф. Янукович. Важливою умовою для підтримки участі діяча в

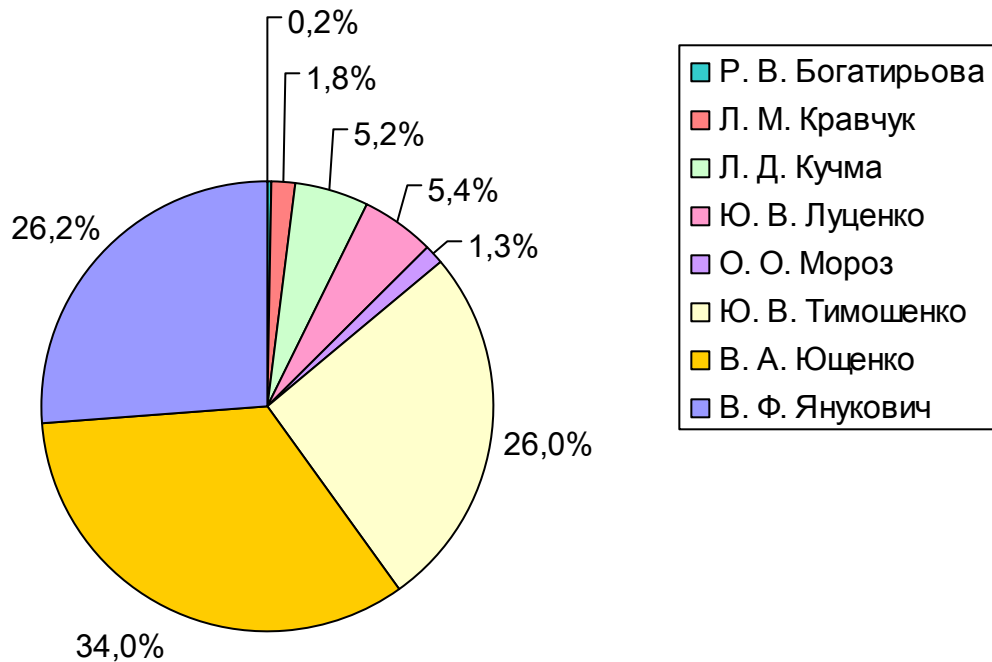
сюжеті сучасних історій є його текстова активність у просторі ЗМІ. Прикладом того є результати Ю. В. Тимошенко та Ю. В. Луценка, які останні два роки підтримують свою текстову активність без прямого офіційного включення до владного соціально-політичного простору. Підтверджують важливість зазначеної умови й результати політиків О. О. Мороза – спікера Верховної Ради України та Р. В. Богатирьової – лідера партії "Регіони України", які, незважаючи на офіційний соціально-політичний статус, мають менший рейтинг порівняно з іншими зазначеними політиками.

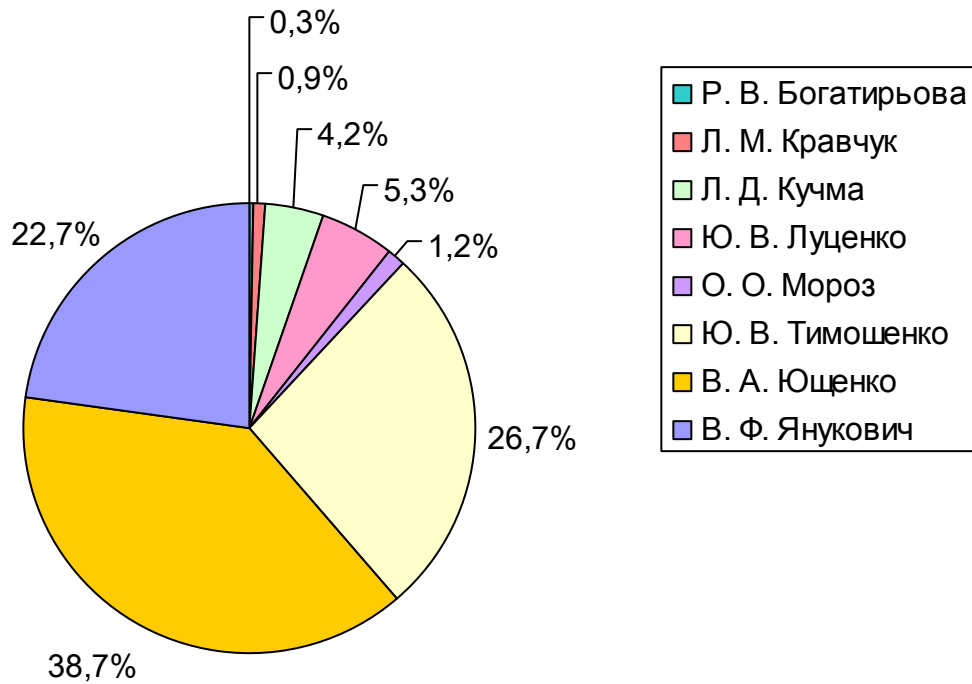
Рис. 3.1.2 Діаграма згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2004 р.

Рис. 3.1.3 Діаграма згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2005 р.

Рис. 3.1.4 Діаграма згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2006 р.

Рис. 3.1.5 Діаграма згадування політиків за результатами електронної пошукової системи "Yandex" упродовж 2007 р.

Отже, зазначені політики творять та підтримують сучасні політичні історії, тому їх політичні образи можуть розглядатися нами відповідно за іншими факторами творення мономіфологічної історії, однак у різні часові періоди. Саме тому для наукового аналізу інших факторів ми будемо звертатися до образів усіх цих політичних діячів.

3.3. Результати дослідження проявів мономіфу за складовими базового фактору "Культурні історії" та "Глибинно-архетипні змісти"

У процесі дослідження цього фактора ми використовували розроблену методику "Дослідження соціокультурного образу політика", результати надійності якої перевіряли за допомогою методу "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко). Нами було проведено два експериментальні дослідження. Перше – спрямоване на виявлення психологічних особливостей сприйняття громадянами України образу ідеального політика, друге – на пізнання психологічних особливостей сприйняття виборцями політичних образів таких політичних діячів, як Р. В. Богатирьова, Ю. В. Луценко, Л. М. Кравчук, Л. Д. Кучма, О. О. Мороз, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович. Загальною метою емпіричних досліджень було виявлення проявів мономіфологічних змістів у

сучасній українській політичній сфері, пізнання уявлень виборців про політичних діячів, шляхом аналізу характерологічних особливостей образів, з якими вони асоціюються.

Розглянемо окремо результати цих двох експериментів.

3.3.1. Дослідження образу ідеального українського політика.

Експеримент був проведений в грудні 2004 р. Вибірка дослідження включала 200 респондентів (чоловіки й жінки віком від 16 до 70 років), серед них 100 осіб проживали у містах Донецьк, Харків, Одеса та 100 осіб – у містах Київ, Черкаси, Львів.

Відповідно до інструкції складеного опитувальника, респондентам необхідно було серед наведеного переліку казкових персонажів, природних явищ, тварин відзначити ті образи, якості яких, на думку опитуваних, могли б характеризувати ідеального політика. За бажанням можна було додати до списку інші образи. Рекомендувалося максимально творчо відповісти на поставлені запитання, керуючись своїми внутрішніми спонуканнями, маючи на увазі, що відповіді не будуть оцінюватися як правильні чи неправильні.

За результатами методики були виділені найбільш вживані асоціації за такими трьома категоріями: "Природні явища" (вітер, земля, повітря, сонце, світанок, вода, камінь, весна, вогонь, скеля) – загальна кількість 43,48 %; "Тваринний світ" (лев, орел, тигр, собака, ведмідь, лисиця) – загальна кількість 26,09%; "Літературні та казкові персонажі" (Василиса Премудра, Кіт Леопольд, Котигорошко, Шерхан, Добриня Микитич, Богатир, Снігова королева) – загальна кількість 30,43%.

Аналіз слов'янської міфології показав, що образи з категорії "Природні явища" – вітер, повітря, земля, вода, вогонь та камінь – за народними уявленнями є основними стихіями світового буття. Давні люди зверталися до сил природи, боялися їх, приносили їм жертви, поклонялися. Майже кожному зі стихій уособлюють образи верховних слов'янських божеств. Образи з цієї категорії активізували в респондентів найбільшу кількість асоціацій стосовно ідеального лідера. Проаналізуємо отримані асоціації, виходячи з їхніх міфологічних та символічних значень, що надасть можливість виявити глибинно-психологічний зміст у неусвідомлених настановах респондентів щодо політичних діячів.

Бог вітру та повітря – Стрибог, який персоніфікує силу ("вище вітру голову не носи"), мужність, оновлення, швидкість ("за вітром в

полі не встигнеш"), невловимість, непрогнозованість, жорстокість ("вітер сказиться, і з бобилей хати дах знесе"). Сварог – бог вогню, за давніми повір'ями навчив людей користуватися вогнем, виготовляти мідь та залізо; викував перший плуг і першу шлюбну обручку. Тому Сварог вважається богом шлюбу, ковальства і хліборобства. Він наділяє людину мудрістю, спокоєм, рівновагою, допомагає оволодіти будь-яким ремеслом. За слов'янською міфологією він періодично скидає старих богів і породжує нових. "...в народних уявленнях вогонь сприймався як стихія, наділена двоїстою силою. З одного боку, з вогнем пов'язують світло та тепло, важливі для життя людини... з іншого боку, стихія вогню усвідомлювалася як небезпечна сила, що несе знищення та смерть" [12, 457-458]. Отже, символічно образ вогню відображає такі людські риси: душевна теплота, актуальність, сила, небезпечність.

Культ Землі в наших предків був одним із давніх і основних [113, 188-190]. Земля – це центральна частина триєдності Всесвіту (небо-земля-пекло), населена людьми та тваринами. Цей образ символізує жіноче начало, материнство. Відоме народне заклиття: "Ти, Небо, – батько, а ти, Земля, – мати!". Власне земля у предків не персоніфікувалася в богиню, але її і без того поважали як праведну, святу, Божу [12, 162-170]. Вона символізує жіночність, творчість, турботу.

Вода за народними звичаями оживлює, оновлює, вона цінувалася як магічна, свята, нетерпима до будь-якої нечистої сили [12, 85-86]. Символізує оновлення, довіру, авторитетність, відкритість, силу.

Сонце, світання – символ Дажбога, сина Сварога. Він не лише символізує добро, тепло, справедливість, силу. Сонцем присягалися під час укладання різних угод.

Камінь, скеля – один з першоелементів світу (поряд із водою, землею, вогнем, повітрям), у народній традиції – об'єкт поклоніння [12, 218]. Символ холодного, стабільного, неживого – "закам'янів", мовчазного – "мовчати як камінь", магічного (чарівний камінь попереджає подорожніх про їхнє майбутнє, до нього приносять жертву).

Весна – "... пора надзвичайно багата віруваннями, ритуалами, гаданнями, прикметами. Весна – торжество на честь богині життя Лади та її доньки – чарівної богині кохання; це пора воскресіння та

відродження життєдайної сили" [12, 61]. Символізує розквіт, початок, оновлення.

Аналізуючи отримані слова-асоціації категорії "Тваринний світ", ми враховували значимість ролі тварин для слов'янської міфології. Оскільки в первинній свідомості деякі особливості ієрархії стосунків між тваринами довгий час були прикладом для моделі життя людського суспільства [12, 161]. У нашій культурі дотепер збереглися уявлення про те, що тварини є певною іпостассю людини. У традиційній культурі за тією чи іншою твариною закріпився певний комплекс значень, характеристик та символік. Так, ведмідь, лев, тигр та орел займають центральні, головні місця в "царстві тварин".

Слова-асоціації в категорії "Тваринний світ", відповідно до теорії аналітичної психології К. Г. Юнга, відображають символічне значення психічної структури архетипу "тіні", що, зазвичай, включає в себе негативні та неприємні риси особистості.

Лев, тигр – цар тварин, що символізує кровожерливість, хитрість, жорстокість, силу, потужність. "Символ лева розкриває давню містерію жертви й закони подаяння, означає божественну владу, силу, заступництво й захист" [34, 56].

Орел вважається царем птахів та господарем небес [12, 409]. "Міфологічне мислення надає птахові рис, притаманних людині, таких як гордість, сміливість, мужність, справедливість... волелюбний, але й самотній, правдивий, але й жорстокий" [122, 316].

Собака – символ вірності, непідкупності, мудрості. "...собака стає твариною найближчою до людини, її вірним другом. Саме така роль пса, присутність його при створенні людини й пояснює сакральність цієї тварини для українців... Про норів і розум собачий існує безліч прислів'їв та приказок: "Собаки дурно не гавкають"; "Розумний собака не на всіх гавкає"; "Буває, що й собака співає"; "Ситий собака на зірки гавкає"; "Вірний, як собака"... Щодо собаки існувало багато повір'їв та різних засторог. У народі застерігали від жорстокого поводження з собакою, якого вважали першим помічником" [12, 532].

Ведмідь – символізує подвійну природу. З одного боку, ведмедя вважають незграбною, неповороткою важкою істотою, з другого боку, ведмідь незвичайно спритний і швидкий. Істота, що уособлює жорстоку, грубу та злу сили, і одночасно, добродушність, захист [12, 518].

Лисиця – традиційно означає хитрість [12, 530].

У категорії "Літературні та казкові персонажі" найбільш вживаними були образи казкових богатирів Котигорошка та Добрині Микитича. За народними уявленнями богатир – це людина-напівбог, якому "... Бог дарував життя для великих подвигів. Сила богатира сягає і земного, і підземного царства, їй підкорюються всі земні та потойбічні володарі" [12, 34]. Покликанням богатирів є охорона землі від зміїв та іншої темної сили, їх об'єднує щира мета – служити батьківщині. За давніми уявленнями Котигорошко та Добриня Микитич були народженими вищою силою та володіли великою мудрістю. Так, Котигорошко є надзвичайно сильним та мудрим, а Добриня Микитич – "вежеством велик". Образи цих героїв є втіленням архетипу Героя, провідним мотивом якого є подолання перешкод і труднощів та досягнення певних цілей. Психологічно всі ці відкриття виступають як метафори справжніх почуттів та унікального людського потенціалу.

Казковий образ Снігової королеви найтісніше пов'язаний з архетипом Матері, причому в її негативному аспекті. Необхідно відзначити, що архетип Матері, як і кожний архетип, має амбівалентний характер, він завжди біполярний та коливається між позитивним та негативним значенням [104, 18-19]. Персонаж Снігової королеви втілює в собі пристрасне бажання до раціонального, конструктивного начала, охолоджені почуття, логічність, спокій, вміння володіти собою.

Кіт Леопольд – герой дитячих мультиплікаційних фільмів, якого можна характеризувати як доброго, вірного, турботного, миролюбного.

Шерхан – символізує риси, тотожні тигру та леву в категорії асоціацій "Тваринний світ".

Образ Василиси Премудрої є прикладом цілісності психічного, в якому панує рівновага чуттєвого та розумового. На думку академіка Б. Рибаківа, Василиса Премудра є замаскованим образом язичницького божества Лелі, дочки богині всього суцього Лади [12, 594]. Леля – володарка краси, кохання та весни. За архетипною символікою, казкові уявлення про Василису є історією про ініціацію жінки [12, 80-117]. Потенційним результатом цього процесу є звільнення енергії, яка пов'язана з несвідомими комплексами. З інтрапсихічної точки зору процес індивідуації представляє волю і здатність домагатися свого та проживання кількарізних перетворень у пошуках цілісності або змісту.

Отже, на основі зробленого аналізу наведемо найбільш вживані асоціації у ключі-таблиці 3.3.1 "Ідеальний образ українського політичного діяча" та зазначимо їхні провідні характеристики.

Таблиця 3.3.1

**Результати методики
"Ідеальний образ українського політичного діяча"**

Категорії асоціацій	Асоціації, бажані для ідеального політичного лідера	Якості особистості, бажані для ідеального політичного лідера
"Природні явища"	вітер, повітря	сила, мужність, оновленість, швидкість, невловимість, непередбачуваність, жорстокість
	земля	емоційна чуттєвість, творчість, турботливість
	сонце, світанок	доброта, справедливість, сила
	вода	оновленість, викликає довіру, авторитетність, відкритість, сила
	камінь, скеля	емоційна холодність, стабільність, інтровертованість
	весна	оновлення, викликає довіру
	вогонь	душевна теплота, актуальність, сила, небезпечність
"Тваринний світ"	лев, тигр	кровожерливість, хитрість, жорстокість, сила, потужність
	орел	гордість, сміливість, мужність, справедливість, волелюбність, самотність, чесність, жорстокість
	собака	вірність, непідкупність, мудрість
	ведмідь	спритність, швидкість, разом з тим незграбність, жорстокість, сила, брутальність, одночасно з добродушністю, надійність
"Літературні та казкові персонажі"	Кіт Леопольд	доброта, вірність, турботливість, миролюбність

Категорії асоціацій	Асоціації, бажані для ідеального політичного лідера	Якості особистості, бажані для ідеального політичного лідера
"Літературні та казкові персонажі"	Шерхан	кровожерливість, хитрість, жорстокість, сила, потужність
	Добриня Микитич, Богатир, Котигорошко	відданість, чесність, благородність, довіра, сила, мужність
	Снігова королева	раціональність, конструктивність, емоційна холодність, логічність, спокійність, вміння володіти собою, стриманість

Таким чином, отримані на основі символічної інтерпретації асоціації дозволили виділити якості особистості, що є бажаними для ідеального українського політичного лідера. Зазначені слова-асоціації можуть бути в подальшому критеріями для отриманих результатів методики "Дослідження соціокультурного образу політика".

3.3.2. Дослідження психологічних особливостей сприйняття виборцями політичних образів з допомогою методики "Дослідження соціокультурного образу політика". Експеримент був проведений протягом грудня 2004 р.– вересня 2007р. та складався з трьох серій.

Перша серія експерименту була проведена в грудні 2004 р.– січні 2005 р. Мета його полягала у вивченні психологічних особливостей сприйняття виборцями політичного образу основних учасників президентських перегонів: Л. Д. Кучми, В. А. Ющенко, В. Ф. Януковича. У дослідженні взяли участь 150 респондентів (чоловіки й жінки віком від 16 до 72 років), серед них 62 особи проживали у містах Донецьк, Харків Одеса та 88 осіб – у містах Київ, Черкаси, Львів.

Друга серія експерименту проводилася у грудні 2005 року з метою виявлення плинності образів, отриманих на першому етапі експерименту, однак до переліку політиків ми внесли ще одну особу – Ю. В. Тимошенко. У дослідженні взяли участь 150

респондентів (чоловіки й жінки віком від 16 до 72 років), які мешкають в центральній та східній географічних частинах України.

Третя серія експерименту була проведена у вересні 2007 року напередодні позачергових парламентських виборів з метою виявлення політичних уподобань виборців, а також аналізу динаміки образів, отриманих на першому та другому етапах експерименту. До переліку політиків ми внесли ще три особи – Р. В. Богатирьову, О. О. Мороза, Ю. В. Луценка та вилучили особу політика Л. Д. Кучми. У дослідженні взяли участь 145 респондентів (чоловіки й жінки віком від 16 до 72 років), які мешкають у центральній, східній, північній та західній географічних частинах України.

Відповідно до інструкції методики "Дослідження соціокультурного образу політика", респондентам пропонувалося записати ряд асоціацій, які виникали у них стосовно зазначених політиків.

У ньому брали участь ті самі респонденти, що й при проведенні розробленої нами методики.

При інтерпретації результатів методики ми дотримувалися таких етапів обробки результатів, запропонованих нами в попередньому підрозділі:

1. Виявили ідентичні слова та близькі до них за змістом асоціації щодо політика в різних респондентів та занесли до табл. 3.3.2 найбільш часто вживані.

Таблиця 3.3.2

Результати методики "Дослідження соціокультурного образу політика" упродовж 2004-2007 р.р.

ПІБ політиків	Асоціації до політиків		
	2004 р.	2005р.	2007р.
Р. В. Богатирьова	–	–	кішка, лисиця, змія, корова, кінь, поросся, собака, Баба-Яга
Л. Д. Кучма	змій, лис	теля, вовк, пацюк, лис, мавпа, віслюк, собака, шакал	–

Ю. В. Луценко	–	–	собака, вовк, змія, цап, півень, заєць, шакал, цибуля, Буратіно, Папа Карло, П'ятачок, Чиполіно
О. О. Мороз	–	–	вітер, зима, іній, мороз, лисиця, бик, вівця, вовк, заєць, пацюк, собака, Дід Мороз, Колобок
Ю. В. Тимошенко	–	вітер, вогонь, лисиця, кішка, тигриця, мартишка, Жанна Д'Арк, Маргарет Тетчер, Попелюшка, Мадонна, Василиса, Снігова королева	сонце, лисиця, білка, змія, коза, лань, мавпа, дуб, Жанна Д'Арк, Маргарет Тетчер, Баба-Яга, Багіра, відьма, Мальвіна, Мері Попінс, Шапокляк
В. А. Ющенко	вітер, ведмідь, Котигорошко, Богатир	вітер, вода, туман, віслюк, вовк, жаба, заєць, цап, пацюк, Дон Кіхот, Ісус, Квазімодо, Леопольд, Шрек	лев, заєць, вовк, жаба, цап, риба, апельсин, Квазімодо, Шрек
В. Ф. Янукович	вітер, ведмідь, вовк	бик, ведмідь, вовк, цап, лис, мавпа, хамелеон, черепаха, шакал, Карабас- Барабас	вовк, ведмідь, цап, півень, собака, бик, баран, їжак, слон, шакал, Карабас- Барабас, Віні-Пух, Сеньйор-Помідор

2. Порівняли отримані результати з ключем-таблицею "Ідеальний образ українського політичного діяча" відповідно до кожного політика в певний період часу. Проаналізували широту діапазону асоціацій щодо політика відповідно до шести виділених категорій та провели змістовний аналіз ідентичних асоціацій, що отримали найбільшу кількість по кожному політичному діячеві. Представимо та проаналізуємо отримані результати.

Перший етап дослідження. 2004 рік у культурній історії України став одним з ключових у розвитку держави. Події президентської кампанії того року стали приводом для конструювання різних інтерпретацій майбутніх політичних та культурних міфів. Ключовими

героями мономіфологічної історії Помаранчевої революції стали тодішній президент Л. Д. Кучма та кандидати в президенти України В. А. Ющенко та В. Ф. Янукович. Стосовно фігур зазначених трьох політиків нами було проведено запропоновану методику.

Одержані дані свідчать про те, що всі три політичні діячі викликали у виборців асоціації, які ми віднесли до бажаних у межах української ментальності. Так, В. А. Ющенка та В. Ф. Януковича виборці асоціювали з вітром (категорія "Природні явища"). Звернувшись до слов'янської міфології, можна з'ясувати, що в Київській Русі божеством вітру був Стрибог "... цар-батько вітрів, небесний владика грози, бурі, ураганів" [12, 510]. Пояснити збіг асоціацій даної категорії в різних за ідеологією політиків можна тим, що кожний з них був або є політичним лідером в країні, а за міфологічними уявленнями слов'ян – божество Стрибог належить до вищого пантеону богів, тобто до так званих "міфологічних лідерів". На думку українського дослідника Б. А. Рибаківа, для розуміння значення Стрибога можна звернутися до стародавнього індоєвропейського слова "стрий", що означає брата чи батька; і "стий" – батьківський [111]. Так, у переліку образів В. А. Ющенко та В. Ф. Янукович асоціювалися у респондентів із батьком, дядьком і братом.

Крім того, в слов'янських міфах вітри поділяються на "добрі" (наприклад, "святе повітря" – сприятливий, попутний вітер) та "злі", найбільш яскравим втіленням яких є вихор [12, 78]. Така амбівалентність характеристик образів Стрибога пояснює той факт, чому політики, програми яких у багатьох питаннях радикально відрізняються між собою та викликають протилежні емоції у виборців, отримали, врешті-решт, однакову асоціацію на різних відрізках дослідження.

Важливо зауважити, що серед інших часто вживаних асоціацій щодо тодішнього президента Л. Д. Кучми був образ змія. Цікавим є той факт, що змії в стародавніх народних уявленнях та повір'ях розумівся як вітер – природна стихія, що символізувала верховного бога Стрибога. Вітер – "...це маленька змія, яка живе такою сім років, наступні сім років вона стає великою змією, а в останні сім років – страшним змієм" [12, 78]. Така асоціація вказує на те, що глибинно-архетипні змісти виходять на поверхню свідомості через уяву досить завуальованим способом, цим образом респонденти позначають лідера.

У категорії "Тваринний світ" відносно однаково у відсотковому співвідношенні образи політиків В. А. Ющенко та В. Ф. Януковича асоціюються з ведмедем. Серед хижаків в українських національних уявленнях ця тварина займає центральне місце, вона символізує воскресіння, нове життя, адже "...виходить навесні зі свого барлогу з ведмежатами" [12, 518]. Ведмідь вважається повноправним хазяїном лісу, і, на відміну від вовка, уявляється чистою твариною, в яку не може "втілитися" нечиста сила [122, 264]. Така подібність образів також свідчить про те, що громадяни незалежно від свого політичного вибору хочуть бачити своїх лідерів психологічно сильними особистостями, які здатні відстоювати свою позицію та вести країну в напрямку її подальшого процвітання.

У респондентів, які голосували на президентських виборах проти кандидатури В. Ф. Януковича, присутні асоціації даного політика з вовком (негативної забарвленості). Вовк у культурі слов'ян – одна з найбільш міфологізованих тварин. У народних віруваннях, вовк – символ хижацтва, невгамовного голоду, швидкості. "З вовками пов'язаний особливий тип людей – чаклуни, які могли змінювати свою зовнішність, отримуючи здатність робити те, що роблять боги й герої. Такі люди могли ставати не тільки вовком, а й будь-якою іншою твариною чи птахом, навіть перетворюватися в дерево, камінь тощо. Пращури, наприклад, вірили, що вовки – не що інше, як вовкулаки, вурдалаки, тобто люди, перетворені у вовків за допомогою ворожіння" [12, 518]. Тобто поряд зі свідомим негативним ставленням до політика, яке було виражено шляхом прямої асоціації з негативним відтінком, виявилася присутність і несвідомого моменту, коли, наприклад, люди вбачають елементи невідповідності зовнішнього іміджу кандидата з його внутрішнім станом, очікують від нього "підступну" поведінку.

У 2004 р. політичний діяч Л. Д. Кучма сприймався виборцями як лис – тварина, що символізує такі людські риси, як хитрість, невизначеність, мудрість, такі, що наводять страх. Разом з тим, важливо зазначити, що в українських народних уявленнях вовк завжди асоціювався з пращурами, зачинателями роду [145, 312–313], тому можна говорити про те, що виборці неусвідомлено вбачали у цих політиках харизматичні, лідерські якості.

Образ В. А. Ющенко отримав також асоціації з Котигорошком та Богатирем у категорії "Літературні та казкові персонажі". Спираючись на культурне значення цих асоціацій з героями, можна

говорити, що В. А. Ющенко сприймався виборцями у якості національного героя українців. Узагальнення характеристик отриманих асоціацій для полегшення презентації ми наводимо у вигляді категорій особистісних рис.

Так, у період 2004 р. **Л. Д. Кучма** сприймався виборцями за такими категоріями рис:

ВПЛИВОВІСТЬ: наводить страх.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: мудрий, невизначений, хитрий.

В. А. Ющенко уявлявся респондентам так:

ДИНАМІЗМ: невловимий, незграбний, непередбачуваний, новий, спритний, швидкий.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: благородний, відданий, добродушний, надійний, хитрий, чесний, такий, що викликає довіру.

СИЛА: грубий, жорстокий, кровожерливий, мужній, потужний, сильний.

Узагальнюючи отримані асоціації, були виділені такі особистісні якості, притаманні для **В. Ф. Януковича**:

ДИНАМІЗМ: добродушний, надійний, невловимий, незграбний, непередбачуваний, новий, спритний, швидкий.

СИЛА: грубий, загрозливий, значущий, жорстокий, кровожерливий, мужній, сильний.

Отже, згідно з наведеними характеристиками категорій можна стверджувати, що у 2004 р. політичні діячі В. А. Ющенко та В. Ф. Янукович найбільше наближалися за глибинними змістами асоціацій до бажаного образу лідера в українській спільноті. Їхні характеристики є майже ідентичними за категоріями "Природні явища" та "Тваринний світ". Такий збіг глибинних змістів політичних міфів зумовив складне протистояння між політичними опонентами. Однак, можна припустити, що, оскільки образ В. А. Ющенка викликав асоціації у виборців за всіма категоріями, його кандидатура на пост президента викликала більше глибинних смислів, ніж В. Ф. Януковича.

Політичний міф Л. Д. Кучми був також наповнений мономіфологічними сюжетами, хоча й отримав підтримку лише за однією категорією асоціацій "Тваринний світ". На час дослідження фігура экс-президента сприймалася достатньо негативно з боку помаранчевої та синьо-блакитної політичних сил, однак герої мономіфологічної історії можуть бути не лише позитивними в

соціально-прийнятному сенсі, а й втілювати роль негативного героя або "жертви", архетипу Тіні тощо.

Другий етап дослідження. У 2006 р. політичні міфи діячів переважно конструювалися на подіях парламентської кризи літа 2005 р. Подія звільнення тодішнього прем'єр-міністра Ю. В. Тимошенко викликала протилежні за змістами інтерпретації в представників української спільноти. Внаслідок такого амбівалентного ставлення до цієї події стало можливим виділення та творення політичного міфу цього діяча. Так, згідно з проведеним нами опитуванням у грудні 2005 р. було виявлено, що лише політики Ю. В. Тимошенко та В. А. Ющенко викликають у категорії "Природні явища" бажані асоціації. Важливо зазначити, що провідний образ минулих виборів – вітер, а також вогонь у Ю. В. Тимошенко та вода у В. А. Ющенко. Оскільки в символічних значеннях цих стихій закладені одночасно протиріччя та рівнозначність, вже напередодні парламентських виборів ми стверджували про великий відсоток імовірності перемоги партії "БЮТ". Доказом такого твердження свідчить й асоціювання В. А. Ющенко з туманом, який символізує таку якість характеру як таємничість, що не викликає довіру, та небезпечність.

Отримані асоціації в категорії "Тваринний світ" дозволили стверджувати те, що в політичних міфах Л. Д. Кучми, Ю. В. Тимошенко та В. Ф. Януковича виборці переважно вбачали хитрість, оскільки асоціювали їх з лисом. Також зміну у ставленні до Л. Д. Кучми, В. А. Ющенко та В. Ф. Януковича символізують асоціації з вовком. Якщо для В. Ф. Януковича цей образ був характерним і в попередньому дослідженні, то асоціації з цією твариною для В. А. Ющенко вказують на зменшення рівня довіри до його політичного міфу, а для Л. Д. Кучми – на поглиблення розчарування в його образі політика. Разом з тим, Л. Д. Кучма отримує бажану для українців асоціацію з собакою, а це вказує на актуальність його політичної міфології для виборців, незважаючи на її негативну забарвленість.

Важливо зазначити, що на користь стабільності та закріплення політичної позиції В. Ф. Януковича свідчить отримання повторної асоціації політика з ведмедем, що є бажаною в межах української ментальності. Також Ю. В. Тимошенко асоціюється в респондентів з бажаним образом як тигриця та кішка, що символізує спільні з тигрицею якості. За традиційними слов'янськими уявленнями кішка уособлює такі особистісні риси, як діловитість, самостійність,

загадковість, входження в довіру, підступність, дипломатичність. "Цю тварину переважно вважали небезпечною істотою, що знаходиться на межі двох світів – реального та потойбічного: на неї перетворюються відьми, її поява віщує нещастя чи невдачу" [12, 527]. З російських казок відомо про страшного kota-баюна. Він ходить по золотому стовпу: йдучи вниз – співає пісні, вгору – розповідає казки. Цим він наганяє на слухачів сон або навіть смерть" [113, 262]. Разом з тим, Ю. В. Тимошенко викликає асоціації з мартишкою, переважно у респондентів східної та південної України, яка символізує риси хитрості, підлості, підступності, кривляння, копіювання, лінощів, життєрадісності, легкості, грайливості. Такі результати опитування вказують на сприйняття політичного міфу політика в центральній та західній географічних частинах та протилежне ставлення до нього в інших частинах країни.

Асоціація з мавпою є у відповідях респондентів стосовно політичного образу Л. Д. Кучми, що також свідчить про напружене ставлення до нього. Так, рівною мірою в усіх частинах України цей політик отримує асоціації з пацюком, віслюком та шакалом. Образ пацюка символізує такі риси, як динамічність, гідкість, швидкість, кмітливість. "... нечиста тварина, створена дияволом" [12, 530]. "...персонаж хтонічного походження... є символом нижнього світу, священною твариною підземного божества, подекуди її так і називають "гад", "гадина", "погань", "поганець" [122, 283]. Вони швидко пересуваються, маячать то там, то тут, спритні, кмітливі й постійно щось гризуть. Стан душі може деколи бути сірим, непоказним, "мишастим". Віслюк – символ впертості, а також смиренності, примирення, терпіння [38, 86]. Образ шакала уособлює риси підступності людини. Також применшується значення політичної спроможності діяча в ситуації порівняння його з телям.

Подібні асоціації з пацюком та віслюком були характерними й для образу В. А. Ющенка, що свідчить про зменшення рівня довіри до нього. Політик асоціюється в респондентів зі схожими образами бика та цапа. Також В. А. Ющенко асоціювався з зайцем та жабою. Так, заєць – символ плодючості, страху, слабкості, хвастощів, невинуватості, самовпевненості, цікавості, грайливості, терплячості [12, 523]. Жаба в народних уявленнях символізує таку рису особистості як адаптованість, оскільки однаково добре відчуває себе в обох стихіях – у воді та на суші, також риси цікавості, прагнення до змін в своєму житті, хвастощі й пихатість. Символізує

прекрасні стани душі, однак такі, що ховаються за зовнішньою потворністю. Таємничість, оскільки до цієї тварини часто зверталися під час магічних дій, ритуалів, крім того, в народних уявленнях ця тварина символізує родючість. Небезпечність та недовіру, адже згідно з традиціями жабі властиві отруйні властивості. Наприклад, існують повір'я про жаб'ячу слину: "...якщо жаба плюне на вужа – він загине, а якщо в обличчя людині – та людина осліпне. Отруйна жаб'яча сеча викликає появу бородавок та пухлин" [122, 293].

В. Ф. Янукович також асоціюється з шакалом та мавпою. Іншими образами щодо політичного діяча є бик, цап, хамелеон, які одночасно мають протилежно спрямовані значення. Такі особливості змістів отриманих образів вказують на мономіфологічність політичного міфу В. Ф. Януковича. Так, цап, коза символізують демонстративність, якості демагога, плідотворності, безрезультатності. "Шанували як козу, так і цапа... З казок, легенд, обрядів та повір'їв багатьох народів дізнаємося, що коза справіку і в скотарських, і в аграрних культурах уособлювала родючість і життєдайну силу природи... Плідючість цапа спричинила його безпосередній зв'язок з богами та міфологічними персонажами, що уособлювали цю рису. Проте в міфах збережено й інше уявлення: цап ні на що не здатний, з нього немає ніякої користі ("як з цапа молока"). Через певні зміни в уявленнях образи кози й цапа іноді є досить суперечливими. Цапа пов'язували також із нижнім світом і приносили його (чорного) в жертву водянику. Сам водяник теж міг показуватися людям у козлячому образі. Звідси й цапині копита в нечистого, а також обережне ставлення до козла з боку злого домовика. Загалом же, як твердять міфологи, всі уявлення про цапа підкреслюють насамперед його виняткову хтивість і плідючість" [12, 527].

Хамелеон – символ втілення рис непостійності та адаптованості. Бик, корова – тварини, що символізують риси самодостатності, викликають шанобливе ставлення. "Джерело добробуту та багатства, найбільш шанована домашня тварина, яка потребує особливого захисту від нечистої сили, що намагається відібрати у неї молоко" [12, 528]. "Українці вельми шанували свою худобу, існувало багато обрядів, за допомогою яких виявлялася ця пошана. На Різдво до неї носять кутю, на Богоявлення її окроплюють йорданською свяченою водою. А гуцули на Великдень христосуються з худобою" [122].

У категорії "Літературні та казкові персонажі" отримують бажані образи Ю. В. Тимошенко та В. А. Ющенко. Так, Ю. В. Тимошенко асоціюється з Василисою Премудрою та Сніговою Королевою, а В. А. Ющенко – з Леопольдом. Необхідно зазначити, що наявність асоціацій з усіх категорій вказує на мономіфологічність історій цих політиків. Однак, порівнюючи останній образ В. А. Ющенка з попередніми образами Богатиря та Котигорошка, можна говорити про зміни у сприйнятті його виборцями (наприклад, змінився вектор з національних змістів образу у бік героя радянської доби).

В. Ф. Янукович отримує також поширену асоціацію з персонажем Карабасом-Барабасом, образ якого символізує злість, маніпулятивність, авторитарність, фізичну силу людини.

У категорії "Казкові та літературні персонажі" В. А. Ющенко викликає асоціації з Дон Кіхотом, Ісусом, Квазімодо, Шреком. Так, Дон Кіхот – герой, що уособлює такі риси характеру, як мрійність, віра в себе, ірраціоналізм, відданість, відповідальність, несерйозне ставлення інших. Частіше асоціації з цим образом виникали у виборців на сході та півдні України. Протилежним образом цього героя відносно серйозного ставлення людства до його місії є фігура Ісуса. Ісус – напівбог-напівлюдина, яка зазнає страждання за своє життя та бере на себе відповідальність за гріхи всього людства. У сюжеті цього мономіфологічного героя можна відзначити збіг з політичним міфом політика В. А. Ющенка, йдеться про ситуацію з отруєнням та символічною промовою кандидата у президенти України "Вам не вдасться нас отруїти, вбити...". Після таких епізодів політичного міфу досить велика частина виборців почала ідентифікувати образ "понівеченого обличчя" В. А. Ющенка з долею країни та пов'язувати символічне видужання політика з відродженням держави. Образ Ісуса символізує такі риси характеру: чесність, відданість, жертвовність, доброту, загадковість, екстравертовність, відповідальність.

Подібна асоціація з В. А. Ющенком переважала на території центральної та західної України, натомість близькі змісти попередньо означеної історії політика, однак без їх ідеалізації, були представлені на сході та півдні України в образах героїв Квазімодо та Шрека. Обидва герої зовнішньо не симпатичні, не сприймаються іншими, інтровертовні, віддані, однак Квазімодо зневажає себе, а герой Шрек – цілком самодостатній [29].

Політичний діяч Ю. В. Тимошенко отримує асоціації з Жанною Д'Арк, Маргарет Тетчер, Попелюшкою, Мадонною, образи яких об'єднані вірою цих жінок в ідею та в можливість її реалізації власноруч.

Узагальнюючи асоціації виборців напередодні парламентських виборів, ми отримали такі категорії рис особистості за кожного політичного діяча.

Політик **Л. Д. Кучма** характеризується такими категоріями рис:

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: відданий, вірний, гідкий, загрозливий, кмітливий, лінивий, підлий, підступний, самодостатній, такий, що викликає шанобливе ставлення, хитрий.

СЕРЙОЗНІСТЬ: грайливий, життєрадісний, легкий.

СИЛА: впертий, динамічний, значущий, сильний, хижий, швидкий.

Політичний діяч **Ю. В. Тимошенко** такими категоріями рис:

АВТОНОМНІСТЬ: вірить в себе, копіює, перекирвує, самостійна, самовпевнена.

АКТУАЛЬНІСТЬ: актуальна, лінива, невловима, непередбачувана, нова, швидка.

ГАРНА ЛЮДИНА: входить у довіру, душевна, загадкова, підла, підступна, хитра.

РОЗУМ: виважена, вмєє володіти собою, діловита, дипломатична, емоційна, емоційно-холодна, конструктивна, логічна, раціональна, розумна, спокійна, стримана.

СЕРЙОЗНІСТЬ: грайлива, життєрадісна, легка.

СИЛА: жорстока, кровожерлива, мужня, небезпечна, потужна, сильна.

Політик **В. А. Ющенко** характеризується за такими категоріями рис:

АВТОНОМНІСТЬ: вірить у себе, несерйозно ставиться до інших, самодостатній, самозневажливий.

ГАРНА ЛЮДИНА: зовнішністю викликає огиду.

ДИНАМІЧНІСТЬ: динамічний, невловимий, непередбачуваний, новий, швидкий.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: відданий, відкритий, відповідальний, вірний, викликає довіру, викликає недовіру, гідкий, демонстративний, добрий, екстраверт, жертвний, загрозливий, ірраціональний, покірний, мрійник, миролюбний, самовпевнений, турботливий, небезпечний, хижий, чесний.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ: адаптований, впертість, невинуватість, нерезультативність, примирення, хвастун.

РОЗУМ: дурний, кмітливий, творчий.

СЕРЙОЗНІСТЬ: авторитарний, грайливий, демагог, загадковий, значущий, пихатий, терплячий, цікавий.

СИЛА: жорстокий, мужній, наводить страх, сильний, слабкий.

Політичний діяч **В. Ф. Янукович** характеризується за такими категоріями рис особистості:

СЕРЙОЗНІСТЬ: грайливий, життєрадісний, копіює, легкий, перекирляє.

СИЛА: авторитарний, грубий, добродушний, жорстокий, загрозливий, захищений, злий, значущий, сильний, фізично сильний, хижий.

СТАБІЛЬНІСТЬ: непостійний, адаптований, довголіття, терплячий, витривалий, лінивий, маніпулятор, надійний, незграбний, повільний, постійний, спритний, стабільний, швидкий.

РОЗУМ: підлий, підступний, творчий, хитрий.

Отже, політичні міфи зазначених політиків містять бажані для української ментальності асоціації, що є свідченням їхньої актуальності для виборців. Так, у період парламентських виборів політичний діяч Л. Д. Кучма продовжував бути важливою для українців особою. Свідченням цього є творення бажаних асоціацій щодо політика. Разом з тим, аналізуючи традиційні характеристики образів тварин, можна виявити спільне для більшості з них одночасне поєднання різноспрямованих якостей, що здійснює вплив на формування невизначеного ставлення до цього політичного діяча. Також у 2005 – 2006 р. р. екс-президент зменшив ступінь своєї публічності у порівнянні з попереднім роком, що додатково обумовило спад рівня інтересу до його особи, нестабільності в уявленні про нього. Крім того, наявність на даному етапі дослідження творення асоціацій лише в межах однієї категорії дозволила нам прогнозувати, що в цей період часу Л. Д. Кучма не отримує достатньої політичної підтримки електорату.

Стосовно Ю. В. Тимошенко, напередодні парламентських виборів ми прогнозували значний відсоток імовірності потрапляння її до лав переможців перегонів. Оскільки отримані асоціації збігаються за своїм діапазоном з виділеними попередньо п'ятьма провідними категоріями слів-асоціацій (крім "Рослинного світу") та з бажаними образами, це вказує на наявність у політичному образі лідера "БЮТ"

змістів глибинно-архетипного рівня, на збіг зовнішнього політичного тексту з моно міфологічними сюжетами українського етносу.

В. А. Ющенко також мав асоціації в усіх категоріях, що свідчить про значний ступінь довіри до нього. Однак, порівняно з лідером БЮТ ці асоціації мали менший відсоток бажаності для української ментальності. Разом з тим, зважаючи на наявність в традиційних уявленнях української спільноти шанобливого ставлення до батьків, можна було припустити, що тандем президентства В. А. Ющенка та прем'єрства Ю. В. Тимошенко був би символічним втіленням неусвідомленого бажання українців бачити їх у ролі народних батьків.

В. Ф. Янукович під час парламентських виборів також зменшив рейтинг власного політичного міфу порівняно з 2004 р., однак поглибив стабільність змістів власної передвиборної програми, що зіграло на користь його перемоги в 2006 році.

Третій етап дослідження. У 2007 р. пройшли дострокові парламентські вибори. У процесі передвиборчої програми з'явилася нова сила "НУ-НС", лідером якої став Ю. В. Луценко, керівником партії "Регіони України" – Р. М. Богатирьова, а також відбулися скандали стосовно позиції (політичного міфу) лідера партії соціалістів О. О. Мороза. Ці події дали нам підставу включити образи зазначених політичних діячів у наше дослідження.

За результатами опитування бажані асоціації в категорії "Природні явища" отримали О. О. Мороз (вітер) та Ю. В. Тимошенко (сонце). Наведені асоціації свідчать на користь мономіфологічності їхніх політичних міфів. Разом з тим інші асоціації О. О. Мороза – зима, іній, мороз – можуть бути проінтерпретовані такими, що символізують емоційне охолодження, пасивність (сонливість), очікування. "Зима ...пора року, коли, за народними уявленнями, природа "вмирає" або "засинає", а земля "хворіє", відпочиває до початку тепла та світла навесні" [12, 190]. Підкріплює ці асоціації образ Діда Мороза, представлений в народній уяві міфічним персонажем, який заморожує усе навкруги своїм подихом. "Мороз – родич Сонця й Вітру, але могутніший за них. Він – бог зими й морозу, ворог усіх літніх небесних сил" [12, 322]. Такі асоціації пов'язані з певним періодом часу, тому до характерних ознак образу можна додати непостійність. Однак, звісно, не слід виключати й той факт, що на появу означених асоціацій здійснює безпосередній вплив і прізвище політика.

Отже, хоча у Ю. В. Тимошенко присутня лише одна асоціація з цієї категорії, емоційно вона викликає більш теплі переживання порівняно з образом політика О. О. Мороза.

У категорії "Тваринний світ" бажані асоціації отримали всі політики, тому можна казати про значимість цих осіб для виборців країни. Поширеною для діячів стала асоціація з лисом (Р. В. Богатирьова, О. О. Мороз, Ю. В. Тимошенко) та собакою (Р. В. Богатирьова, О. О. Мороз, Ю. В. Луценко, В. Ф. Янукович). В. А. Ющенко отримав асоціацію з левом, а В. Ф. Янукович – стабільно з ведмедем.

Варто зазначити, що всі політики-чоловіки отримали асоціацію з образом ведмедя. Нагадаємо, що в українських національних уявленнях ця тварина серед хижаків займає центральне місце, вона символізує воскресіння, нове життя, оскільки "...виходить навесні зі свого барлогу з ведмежатами" [12, 518], а також є втіленням перетворень, змін людського на тваринне. Отже, можна казати, що політики-чоловіки, незважаючи на різні ідеології, викликають у виборців амбівалентне ставлення.

Взагалі, у 2007 р. в отриманих результатах дослідження помітна значна кількість збігу в асоціаціях різних політиків. Така ситуація може свідчити про небажання або неможливості респондентів розрізняти змісти політичних міфів діячів, а також поступове згасання явних імпульсів мономіфу в їхніх історіях. Так, для виборців активними та імпульсивними сприймаються тексти політичних міфів Ю. В. Луценка, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко та В. Ф. Януковича, оскільки ці політичні лідери асоціюються відповідно з цапом та козою. Образи політиків Ю. В. Луценка, О. О. Мороза та В. А. Ющенко асоціюються з зайцем. Політичні діячі Ю. В. Луценко, В. Ф. Янукович – з шакалом. Політичні міфи Р. В. Богатирьової, О. О. Мороза, В. А. Януковича – з образами бика та корови. Образи жінок-діячів Р. В. Богатирьової та Ю. В. Тимошенко викликають асоціації зі змією, до характерних рис цієї тварини можна віднести невизначеність, наводить страх (ядовита змія, спокусниця), підступність, мудрість [12, 522]. Протилежними за змістами, однак близькими за приналежністю, виявилися образи О. О. Мороза та В. Ф. Януковича – відповідно вівця та баран.

У випадку такої кількості збігу образів особливо цінними для глибинного аналізу є такі асоціації, які пов'язані з образом певного політичного діяча.

Так, для Р. В. Богатирьової такими образами в категорії "Тваринний світ" стали кішка, змія, кінь, свиня. Кішка, як зазначалося раніше, за народними українськими уявленнями символізує такі риси як діловитість й підступність, так і дипломатичність. Цікаво, що у 2006 р. Ю. В. Тимошенко також асоціювалася з кішкою й на соціальному рівні підтримувала президента В. А. Ющенка, а в 2007 р. Р. В. Богатирьова за пропозицією голови держави обіймає посаду секретаря РНБО.

Кінь – символ вірності, відданості, швидкості, витривалості, виваженості. Однак зазначені риси спрямовані не на себе, а на благо господаря й для цієї істоти характерна активна, разом з тим вторинна роль. "... кінь сам розшукує свого господаря, який живе звичайним життям і не підозрює, що він богатир. І тільки, як "прийде його час", сідає на коня та їде "на границю" – зміїв стерегти... незмінний порадник свого господаря і служить йому до останньої хвилини.... Кінь віщує майбутнє, знає всі таїни світу... Роль провідника... часто виконує чарівний кінь – помічник героя" [12, 524-525].

Свиня – символ творчості (плодючості) й достатку, також у фольклорі символізує розбещеність, ненажерливість, нечистоти. "Культ свині був поширений на різних територіях ще з V тисячоліття до н.е. Серед трипільсько-кукутенських археологічних знахідок, датованих цим часом, є глиняні скульптурки поросят із втиснутим у них зерням. Серед археологічних пам'яток скіфських курганів знайдено фігурки свиней, виготовлені із золота... Серед пам'яток культур Вінча та Караново археологи знайшли глиняні маски та церемоніальні посудини, кришки яких були зроблені у формі свинячих голів. Більшість цих зображень мали прикраси у вигляді сережок. На думку вчених, посудини застосовувалися в ритуалах, пов'язаних із вшануванням богині плодючості, так званої Великої Богині, яка вважалася першопричиною народження та смерті, джерелом життя на землі. Свиня була символом цієї богині, втіленням плодючих сил усього суцього" [12, 532]. Наведений аналіз асоціацій свідчить про те, що політичний міф політика Р. В. Богатирьової на свідомому рівні викликає в респондентів сприйняття цілком ефективних професійних рис.

Образ Ю. В. Тимошенко породжував асоціації з білкою, ланню, мавпою. Білка – символ енергійності, прозорливості, запасливості, легкості, грайливості [97, 30]. Лань – краса, швидкість, ніжність, тендітність, жіночність. Важливо зазначити, що політична міфологія

Ю. В. Тимошенко у порівнянні з Р. М. Богатирьовою розширює діапазон асоціацій у цій категорії. Так, політик асоціюється з дубом – символом сили, чоловічої могутності, це священне дерево бога-громовика. "Слов'яни обожнювали дуб як дерево громовержця Перуна, пов'язуючи його з вогнем та блискавкою. Особливо шанували дерева, спалені грозовим ударом: на їхньому місці будували капища, в яких завжди горів "вічний" вогонь з "дубового дерева"; а людину, вбиту блискавицею, вважали обраною богом. Давні українці мали свої священні гаї, у яких, згідно з їхніми віруваннями, мешкали боги, – там відправляли обряди, приносили жертви. За свідченням літописців, воїни київських князів Олега й Ігоря, плывучи Дніпром "у греки", зупинялися на острові Хортиця, щоб віддати шану Перунові й принести жертви кремезному дубові. У народнопоетичній уяві дуб виступає в ролі світового дерева. Він символізує світову вісь, яка сполучає верхній і нижній світи – живих істот і померлих предків, знаменуючи центр всесвіту. У казці герой, який проходить випробування, пов'язані з обрядом ініціації, має потрапити на той світ: "Під дубом розташований вхід до підземного царства, по дубу можна залізти й на небо" [12, 134 –136]. Отже, дуб символізує такі особистісні якості, як силу, чоловічу могутність, викликає довіру, повагу. Глибинність цього образу збільшує ступінь мономіфологічності історії Ю. В. Тимошенко порівняно з Р. В. Богатирьовою.

Ю. В. Луценко асоціюється у виборців з півнем та цибулею. Півень – символізує жертвність, захист, організованість, дипломатичність. "... чарівна птиця бога Сонця, яка своїм співом будить його; присвячувався також богу-громовику й домашньому вогнищу... спів півня навдивовижу регулярний... навіть лев, цар звірів, боявся цього птаха" [12, 410]. "Найбільше вирізняє півня серед інших тварин те, що він птах жертвний. З найдавніших часів, яких сягає людська пам'ять, півня повсюди топили, різали, кидали у вогонь, варили і їли, закопували в землю, замурували у фундаменти або стіни будівель (подекуди це трапляється навіть нині). З усього світу зібрано багатий етнографічний матеріал щодо принесення півня в жертву вогню й сонцю, воді й місяцю, домовику, іншим демонам і богам... Найчастіше півень у народних уявленнях – сонячний птах. Він є захисником живих, а також символом воскресіння й нового життя... Друга з основних магічних функцій півня – захисна. Вона пов'язана з бійцівськими здібностями птаха та його вогненною (сонячною)

природою" [113, 306 – 308]. Образ цибулі має захисне значення від хвороб, нечистої сили. Зазначені характеристики образів вказують, що виборці вбачають в політичній міфології Ю. В. Луценка недостатнє вираження лідерських якостей, однак зазначають його організаторські здібності.

О. О. Мороз не отримав окремих асоціацій в цій категорії, що дозволило нам стверджувати про зменшення рівня імовірності перемоги цього політичного діяча.

Для В. А. Юценка характерними стали асоціації з рибою та помаранчем. Образ риби за народним уявленням символізує такі риси особистості, як холодність і байдужість, тому що риба – істота нетеплокровна [97, 35]. Іноді риба символізує ковзкість, коли людина вправно йде від потрібної теми, уникає гострих моментів або ситуацій. Риба, як і вода, символізує життя, очищення, здоров'я і плодючість. З другого боку, риба є ритуальною стравою на поминках, весіллі, на Святій вечері в переддень Різдва та інших визначних подій у житті людини [122, 230]. Можна говорити, що в людських стосунках це символ магічності, загадковості. У 2007 р. з'являється асоціація В. А. Юценка з рослиною – помаранчем. Виходячи з біологічної будови цього плоду, можна говорити про його захищеність, привабливість, плодовитість та цілющі властивості. Виходячи з символіки політичного міфу Майдану 2004 р., зазначений політик асоціюється як людина – символ минулих подій.

Політичний діяч В. Ф. Янукович асоціюється в респондентів з їжаком та слоном. Їжак в українських повір'ях уявляється як самостійна, розумна тварина, що здатна захистити себе. "Їжак, за повір'ям, наймудріший з усіх тварин, тому що найдовше живе на світі..." [12, 523]. Голки їжака символізують такі риси, як обережність, захищеність, закритість, потреба в захисті, недовіра. Слон – символ влади, мудрості, довголіття, відданості, терплячості, співчуття, викликає повагу [38, 86]. Як свідчать інтерпретації отриманих асоціацій, політик В. Ф. Янукович уявляється більшості респондентів як потужний самостійний лідер.

У категорії "Літературні та казкові персонажі" у всіх політиків відсутні бажані для української спільноти асоціації.

Так, Р. В. Богатирьова разом з Ю. В. Тимошенко мають асоціації з образом Баби-Яги, яка символізує могуття, власне руйнівну природну силу та відсутність страху [97, 25].

Однак, Ю. В. Тимошенко продовжує асоціюватися з Жанною Д'Арк та Маргарет Тетчер, що свідчить про стабільність сприймання виборцями її політичної міфології.

Також з'являються асоціації з Багірою, відьмою, Мальвіною, Мері Попінс, Шапокляк, що дозволяє говорити про розширення актуальності та значення політичної історії політика. Багіра – хитрість, сила, активність, швидкість, розум. "...розумна, відважна, безстрашна, хитра, володіє спокусливою граціозністю й гнучкістю. Котяча хватка, безшумність, терплячість і безжальність – ось риси, властиві пантері... сили, твердості, тверезості, рішучості й відваги" [97, 56].

Відьма – мудрість, розум, жіночність, загадковість, загроза, страх. "...зіркова істота, своєрідний посередник між Космосом та Землею, між цариною богів та світом людей... безперервно пов'язана зі стихією повітря... з самим духом (Богом), зі світом... Фея й означає світ... Відчути себе феєю – означає відчути зв'язок з природою, з космосом, означає пережити стан чарівника, людини, для якої немає нічого неможливого. Бути феєю – означає безсумнівно вірити в себе, в силу власної думки... у власне божественне походження" [97, 24]. Мальвіна – героїня, образ якої втілює розум, жіночність, вірність, дитячість. Образ Мері Попінс символізує кмітливість, розум, дисциплінованість. Шапокляк – підступність, самотність, старомодність, не викликає довіру.

Політичний діяч Ю. В. Луценко асоціювався у виборців найбільше з Буратіно, Папа Карло, П'ятачком та Чиполіно.

Буратіно та Чиполіно – герої, яких об'єднує прагнення до отримання справедливості, перемоги звичайних представників народу над силою влади. У 2007 р. політичний міф політика Ю. В. Луценка дійсно побудований на мономіфологічному мотиві прагнення до свободи та справедливості. Також обидва герої можуть бути охарактеризовані як дещо несерйозні в усвідомленні реальності внаслідок свого віку.

Папа Карло – символ невизнаного митця, пасивності, другорядності. П'ятачок – втілення якостей тварини свині, однак в дещо применшеному значенні.

Політик О. О. Мороз мав асоціації з Дідом Морозом, що символізує доброзичливість та щирість, та з Колобком – символом нестабільності, несерйозності.

В. А. Ющенко продовжує асоціюватися з Квазімодо та Шреком, що вказує на стабільний спад актуальності його політичного міфу.

В. Ф. Янукович асоціюється знову з Карабасом-Барабасом, а також з Вінні-Пухом та Сеньйором-Помідором. Персонаж Вінні-Пуха є втіленням рис ведмедя, однак дещо спрощених та таких, що зменшують їхню значимість, серйозність. У більшості випадків асоціації з цим героєм зустрічаються на заході та в центрі України, що вказує на несерйозне сприймання образу політика. Однак глибинний зміст ведмедя – царя тварин все одно з'являється у виборців, хоча в завуальованому вигляді. Сеньйор-Помідор символізує подібні риси до персонажу Карабаса-Барабаса.

Узагальнюючи проведений психологічний аналіз отриманих асоціацій респондентів, можна виділити наступні категорії рис особистості, якими несвідомо виборці наділяють досліджуваних політиків.

Політик **Р. В. Богатирьова** характеризується за такими категоріями особистісних рис:

АВТОНОМНІСТЬ: людина з достатком, помічниця, самодостатня, самостійна.

ГАРНА ЛЮДИНА: викликає поважне ставлення, входить в довіру, загадкова, наводить страх, невизначена, підступна, розбещена.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: ділова, дипломатична, віддана, вірна, мудра, непідкупна, нечесна, творча.

РОЗУМ: мудра, творча, хитра.

СИЛА: активна, витривала, виважена.

Політичний діяч **Ю. В. Луценко** за наступними категоріями:

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: вірний, відданий, терплячий, захисник, організований, дипломатичний, жертковий.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ: безрезультатність, невиправданість, самовпевнений, творчий.

СЕРЙОЗНІСТЬ: грайливий, демагог, демонстративний, цікавий.

СИЛА: слабкий, страх, хвастун.

Політик **О. О. Мороз** може бути охарактеризований за такими категоріями:

АКТУАЛЬНІСТЬ: оновлений, пасивний, швидкий, невловимий, непередбачуваний, непостійний.

РОЗУМ: хитрий, вірний, непідкупний, мудрий, емоційно холодний.

СИЛА: сильний, мужній, жорстокий.

Політичний діяч **Ю. В. Тимошенко** за наступними категоріями:

АВТОНОМНІСТЬ: самотня.

АКТИВНІСТЬ: активна, швидка, дисциплінована.

АКТУАЛЬНІСТЬ: старомодна.

ВІДКРИТІСТЬ: загадкова, загрозлива, викликає страх, вірна, дитячість, не викликає довіру, підступна.

ГАРНА ЛЮДИНА: добра, справедлива, красива, тендітна, жіночна, ніжна.

РОЗУМ: хитра, мудра, розумна, кмітлива.

СИЛА: сильна, по-чоловічому могутня.

Політик **В. А. Ющенко** за такими категоріями як:

АВТОНОМНІСТЬ: самозневажливий, самодостатній, інвертований, самовпевнений, демонстративний.

ДИНАМІЧНІСТЬ: адаптований, терплячий, швидкий.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ: плідотворний, безрезультатний, невиправданий, викликає недовіру.

РОЗУМ: хитрий, цікавий.

СЕРЬОЗНІСТЬ: відданий, демагог, хвастливий, грайливий, несприйнятливий іншими, таємничий.

СИЛА: кровожерливий, жорстокий, сильний, потужний, захищений, небезпечний, викликає страх, слабкий, хижий, огидний, загрозливий, значущий.

Політичний діяч **В. Ф. Янукович** може бути охарактеризований за такими категоріями:

АВТОНОМНІСТЬ: самодостатній, закритий, самостійний, потребує захисту.

ДИНАМІЧНІСТЬ: швидкий, спритний, незграбний, активний, впертий, імпульсивний, терплячий.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: підступний, викликає шанобливе ставлення, вірний, непідкупний, надійний, символ влади, відданий, співчутливий, обережний, захищений, не викликає довіру.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ: безрезультатний.

РОЗУМ: творчий, мудрий.

СЕРЬОЗНІСТЬ: організований, дипломатичний, демонстративний, демагог.

СИЛА: сильний, загрозливий, значущий, жертковний, захисник, злий, маніпулятивний, авторитарний, фізично сильний, мужній, жорстокий, грубий, добродушний, хижак.

Отже, одержані результати дослідження 2007 р. свідчать про зміни у сприйнятті виборцями образів політиків. На момент опитування отримані асоціації були спільними для більшості діячів, що говорить про нівелювання в очах виборців індивідуальних міфів політиків, зменшення включення ментальних змістів індивідуальних міфів виборців у сучасні політичні історії. Звернення до окремих асоціацій політиків дозволило прогнозувати, що під час парламентських виборів глибинним та культурним змістам ментальності виборців відповідали політичні міфи політиків Ю. В. Тимошенко та В. Ф. Януковича. Так, Ю. В. Тимошенко отримала асоціації за всіма виділеними категоріями, а В. Ф. Янукович протягом 3-ох років стабільно підтримував провідні асоціації власного образу. Порівняно з минулими роками в політичній міфології В. А. Ющенка відбулося зменшення звернення до глибинних змістів мономіфу. Політичний міф діяча О. О. Мороза був достатньо мономіфологічним, однак, як і у випадку Л. Д. Кучми, асоціації вказували на виражену глибину емоційної відчуженості виборців стосовно цього політичного діяча, що змінили вірогідність його перемоги на парламентських виборах. Р. М. Богатирьова та Ю. В. Луценко на момент проведення опитування сприймалися виборцями як герої другого плану мономіфологічної історії, професійний та особистий потенціал яких усвідомлюється, однак ще не сформувався до рівня політичних лідерів.

Узагальнюючи результати за трьома етапами дослідження, можемо говорити, що дані проведеного завчасно опитування узгоджувалися з кінцевими результатами ЦВК України [143]. Аналіз глибинних та культурних змістів асоціацій дозволив виявити поряд з актуальними особливостями сприймання виборцями образів політиків й потенційні варіанти розвитку політичних міфів лідерів на основі їхнього узгодження з бажаними образами.

3.3.3. Перевірка результативності методики "Дослідження соціокультурного образу політика" шляхом методу "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко). З метою перевірки валідності результатів розробленої методики ми звернулися до методу "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) [93]. Метод "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) дозволяє досліджувати особливості індивідуального особистісного простору респондентів, аналізувати їх за кількісними та якісними параметрами. Виходячи з того, що результати нашої методики є якісними, а тому не можуть бути порівняними за

кількісними показниками, ми обрали метод "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) в якості методичного засобу зменшення суб'єктивності інтерпретації отриманих асоціацій.

Метод "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) проводився нами одночасно з розробленою методикою, з тією ж вибіркою респондентів протягом 2006 – 2007 р.р. У дослідженні 2006 р. брало участь 300 осіб, у 2007 р. – 280 осіб, усі вони проживають у різних регіонах України.

Метою психосемантичної методики був опис особистості політика з позиції його сприйняття виборцями. В якості об'єктів опису в 2006 році виступили Л. Д. Кучма, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович, у 2007 році – Р. В. Богатирьова, Ю. В. Луценко, О. О. Мороз, Ю. В. Тимошенко, В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович.

Згідно з процедурою експерименту досліджуваним було запропоновано оцінити кожного політика за 41-ою шкалою (особистісними якостями). Набір якостей був сформований за аналогією дослідження В. Ф. Петренком образу телевізійного ведучого [93, 296-303], але з врахуванням включення імовірних особистісних рис політиків, стилів їхнього спілкування та соціальних характеристик.

Респонденти оцінювали запропонований список якостей за 7-бальною системою (3;2;1;0;-1;-2;-3). Індивідуальні оцінки респондентів за кожним політиком сумувалися в загальну матрицю даних (41 шкала на 1 об'єкт), яка піддалася процедурі факторного аналізу. Факторний аналіз проводився за програмою центроїдного методу та включав підпрограму повороту факторних структур за принципом *varimax*. У результаті обробки даних для кожного політика було виявлено 5 незалежних факторів – узагальнених вимірів (категорій) усвідомлення виборців, крізь які вони сприймають та оцінюють особистість певного діяча. У Додатку А.2 та Додатку А.3 представлені шкали, що входять у фактор із зазначеним факторним навантаженням цих шкал.

Отримані по кожному політику 5 факторів було порівняно з відповідними факторами розробленої методики (узагальнені категорії особистісних рис). Порівняння даних двох методик дозволило визначити кількість збігів категорій особистісних рис, що відображено в табл. 3.3.3. Як свідчать результати порівняння, у 75% спостерігається збіг між факторами оцінки політичного образу діячів

за двома методиками. Необхідно зазначити, що виділені фактори збігаються як за назвою, так і за шкалами, що їх складають, це вказує на надійність результатів розробленої методики. У 2007 р. результати двох методик також свідчать про валідність розробленої методики. Відповідно до отриманих результатів можна говорити про те, що у 83% спостерігається збіг отриманих даних за двома методиками, що свідчить на користь надійності розробленої методики.

Таблиця 3.3.3

Дослідження кількості збігів категорій особистісних рис за методом "Семантичний диференціал" (за В. Ф. Петренко) та методикою "Дослідження соціокультурного образу політика" у 2005 – 2007р.р.

Політики	Кількість збігів категорії особистісних рис за двома методиками			
	2005 р.		2007 р.	
	Центр та захід України	Південь та схід України	Центр та захід України	Південь та схід України
Р. В. Богатирьова	-	-	25%	33,3%
Л. Д. Кучма	25%	37,5%	-	-
Ю. В. Луценко	-	-	33,3%	33,3%
О. О. Мороз	-	-	17%	8,3%
Ю. В. Тимошенко	62,5%	62,5%	42%	33,3%
В. А. Ющенко	50%	62,5%	33,3%	33,3%
В. Ф. Янукович	37,5%	25%	42%	42%

Враховуючи те, що розроблена методика за характером є проективною й питання про її валідність не може бути однозначно вирішеним, ми, тим не менш, можемо говорити, що результати порівняння кількості збігів за двома методиками є позитивними та вказують на невеликий ступінь внесення суб'єктивності оцінки та інтерпретацій дослідника в процесі тлумачення даних розробленої методики. Зменшення суб'єктивної інтерпретації асоціацій можна пояснити тим, що тлумачення образів відбувалося на основі традиційного культурного розуміння їх українським народом. Спираючись на інтерпретаційні схеми української спільноти, дослідник має можливість виходити на глибино-архетипні змісти

ментальних уявлень, переживань етносу та зменшувати ступінь привнесення в процес суб'єктивного матеріалу.

Зважаючи на результати емпіричного дослідження, можна зробити висновок, що розроблена методика дозволяє отримувати валідні уявлення про суб'єктивне сприймання політичних діячів, узагальнюючи які, дослідник може аналізувати групове розуміння емоційного ставлення, установки виборців щодо політиків.

3.4. Дослідження проявів мономіфу за складовою ситуативного фактору "Змісти особистого міфу та особистого наративу"

Аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження свідчить, що протягом 2005-2007 р. р. серед відповідей респондентів можна виділити такі, які містять заповнені графи методу "Психосемантичного диференціалу" та взагалі не містять слів-асоціацій респондентів щодо політиків. Так, у 2005 р. таких респондентів у відсотковому співвідношенні до загальної кількості опитуваних було – 14, 7 %, а в 2007 р. – 20,7 %. Пояснити цей факт, на наш погляд, можна тим, що, внаслідок дії механізму символізації при поданні особисто значущої інформації, відбулася активізація психологічних захистів суб'єктів шляхом блокування їхніх чуттєвих переживань. Адже перше та друге завдання запропонованого опитувальника спиралося більшою мірою на раціональні аспекти інтерпретації політичних історій, а тому суб'єкти вільно демонстрували свою зацікавленість опитуваннями та затрачали свій особистий час на їх заповнення (нагадаємо, методика "Семантичний диференціал" складалася з 41 конструктів).

Припускаємо, що при заповненні другого завдання опитувальника щодо продукування асоціацій, змісти особистісних міфів та наративів піддавалися впливам перенесення особистісних значень респондентів на образи політичних діячів. Також припускаємо, що, оскільки однією з провідних ментальних рис українців є чуттєвість, такі особливості реагування суб'єктів, як блокування емоційності, не активувалися в більшості респондентів. Варто зазначити, що у 2004 р. запропонований опитувальник заповнювався повністю, що вказує на високу включеність емоційних переживань у мономіфологічні сюжети політичних історій того періоду.

Загалом асоціації, отримані в процесі нашого дослідження, відображають одночасно з політичними настановами сприймання образів політиків також й актуальні проблеми, страхи, переживання й об'єктні відносини особистості виборця.

Розглядаючи слова-асоціації на суб'єктному рівні, їх можна розуміти як несвідомі тенденції і установки поведінки, афектні та інстинктивні, можливу внутрішню проблематику особистості виборця.

Інтерпретуючи отримані слова-асоціації в контексті об'єктних відносин, їх можна розуміти як символічне втілення близьких для особистості людей. Фігури запропонованих політиків, залежно від ступеня значущості для виборців, відображають їхні суб'єктивні уявлення про психологічно значимі об'єкти.

Так, можна припустити, що чим ближче глибинно-архетипні змісти асоціації наближаються до символічного уявлення особистості про ідеальних батьків, тим більшим буде рейтинг політика на виборах.

Наприклад, слова-асоціації про політика О. О. Мороза вказують на те, що виборці, згадуючи про нього, більшою мірою мають відчуття подібні до холоду, що говорить про емоційне охолодження та відчуження цього діяча. Тоді як політик Ю. В. Тимошенко породжує, більшою мірою, емоційно-теплі переживання. Разом з тим ці переживання сповнені суперечливим змістом, оскільки образ чаклунки, з одного боку, символізує магічне, надсильне, невразливе і разом з тим страх, тривогу від зіткнення з цими проявами. В. Ф. Янукович часто асоціюється у виборців з образом ведмедя – достатньо суперечливим символом, оскільки, з одного боку, це уособлення жорстокої, грубої і злої сили, й одночасно – добродушність та захист. Проте саме такі суперечливі сенси відкривають можливість для породження особистістю різноманітних об'єктних переживань, причому в соціально-доречному та актуальному ключі.

Важливо відзначити той факт, що особистості інших політиків у процентному співвідношенні породжують у виборців, більшою мірою, слова-асоціації в категорії "Тваринний світ", який, відповідно до теорії аналітичної психології К. Г. Юнга, відображає символічне значення психічної структури "Тіні", що зазвичай включає негативні та непривабливі сторони особистості. Так, образ вовка символізує лють, силу, загрозу, значущість; лисиця – традиційно позначає хитрість; заєць – символ страху, слабкості, хвастощів, невинуватості, самовпевненості, цікавості, грайливості й терплячості.

Подібна однозначність валентності слів-асоціацій зменшує можливість для трансформації особистих сенсів, а значить образи політичних діячів стають менш відкритими для заміщення "значущих" глибинних переживань, що реально відображає результати парламентських виборів. Крім того, не всі асоціації під час цієї політичної кампанії відповідали культурним історіям українського етносу (наприклад, Шрек), що говорить про недостатнє продуктивне вписування образу політичного діяча в ментальні уявлення народу.

Отже, динамічний фактор творення мономіфологічної історії "змісти особистісного міфу та наративу" за рахунок механізмів символізації проявляється в сучасних міфах на рівні з іншими факторами та може бути дослідженим за допомогою розробленої методики. Вивчення ж політичних переваг виборців шляхом психологічного аналізу їхніх суб'єктивних переживань дозволяє не тільки діагностувати особливості сприйняття виборцями політичних міфів, але й виявляти зв'язок з неусвідомленим глибинним змістом психіки, сформованим на базі сімейних стосунків, змістів особистісних міфів та історій.

Додаток А
Результати дослідження проявів мономіфу
в політичній сфері України

Додаток А.1. Типова карта опитувальника "Дослідження соціокультурного образу політика"

ОПИТУВАЛЬНИК

МЕТА: визначити психологічні особливості сприйняття громадянами України образів сучасних політиків напередодні виборів.

Звертаємо Вашу увагу на те, що цей опитувальник є анонімним і не оцінює Ваш політичний вибір, а тому не має відповідей правильних чи неправильних.

Вкажіть Ваш вік _____ стать _____ національність _____

ЗАВДАННЯ 1. Дайте відповідь на запропоновані запитання, застосовуючи при цьому Вашу уяву. Запишіть, який образ або образи (наприклад, казковий, літературний чи історичний персонаж, природні явища, тварини тощо) виникають у Вашій уяві, коли Ви згадуєте особу зазначених нижче політиків.

ІМ'Я політиків

Образ

ЗАВДАННЯ 2. Напишіть, як за останні роки змінилося Ваше ставлення до українських політичних діячів.

**Додаток А.2 Результати методу "Семантичний диференціал"
2006 рік**

На сході та півдні України щодо політичного образу Л. Д. Кучми було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Розумний	0,721
Професіонал	0,673
Невпевнений у собі	-0,669
Сильна особистість	0,632
Невдаха	-0,621
Переконаний в тому, що каже	0,605
Честолюбний	0,532
Кмітливий	0,527

Другий фактор "Гарна людина":

Добрий	0,741
Скромний	0,694
Гарна людина	0,658
Мені подобається	0,550
Інтелігентний	0,548
Простий у спілкуванні	0,527
"Зробив себе сам"	0,502

Третій фактор "Актуальність":

Без почуття гумору	-0,629
Дещо старомодний	-0,598
Сучасний	0,571

Четвертий фактор "Сила":

Самовпевнений	0,748
"Сам собі на умі"	0,637
Популярний	0,559

П'ятий фактор "Серйозність":

Багато працює	0,588
Демагог	0,537
Елітарний	0,530

У західній та центральній частинах України Л. Д. Кучма отримав таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Розумний	0,719
Має власну думку	0,673
Кмітливий	0,672
Сильна особистість	0,639
Добре освічений	0,636
Професіонал	0,622
Багато працює	0,562
"Зробив себе сам"	0,504
Невдаха	-0,500

Другий фактор "Гарна людина":

Зовнішньо привабливий	0,713
Викликає довіру	0,655
Гарна людина	0,645
Надійний	0,607
Мені подобається	0,566
Інтелігентний	0,556
Переконаний в тому, що каже	0,524
Елітарний	0,516

Третій фактор "Самовпевнений":

Любить гроші	0,613
Байдужий до проблем звичайної людини	0,575
Базіка	0,559
Самовпевнений	0,529

Четвертий фактор "Серйозність":

Без почуття гумору	0,643
Демагог	0,516

П'ятий фактор "Автономність":

Скромний	0,603
Самотній	0,514

На сході та півдні України щодо політичного образу Ю. В. Тимошенко було виявлено таких 5 факторів:

Перший фактор "Гарна людина":

Гарна людина	0,784
Надійний	0,774

Добрий	0,754
Мені подобається	0,739
Викликає довіру	0,712
Базіка	-0,670
Простий у спілкуванні	0,576
Скромний	0,570
Байдужий до проблем звичайної людини	-0,565
Гарний сім'янин	0,555
Інтелігентний	0,529

Другий фактор "Сильний":

Захоплений своєю справою	0,665
Самовпевнений	0,603
Артистичний	0,550
Амбіційний	0,538
Популярний	0,537
Елітарний	0,527
Іронічний	0,508

Третій фактор "Розумний":

Розумний	0,728
Кмітливий	0,675
Зовнішньо привабливий	0,592
Професіонал	0,540

Четвертий фактор "Серйозний":

Без почуття гумору	0,614
Невпевнений в собі	0,554
Дещо старомодний	0,511

П'ятий фактор "Автономність":

Незалежний	0,552
Самотній	0,508

У західній та центральній частинах України Ю. В. Тимошенко отримала таких п'ять факторів:

Перший фактор "Гарна людина":

Гарна людина	0,725
Мені подобається	0,691
Викликає довіру	0,658

Зовнішньо привабливий	0,649
Має власну думку	0,613
Добрий	0,608
Надійний	0,603
Простий у спілкуванні	0,581
Переконаний в тому, що каже	0,538

Другий фактор "Розумний":

Добре освічений	0,747
Сильна особистість	0,686
Розумний	0,660
Популярний	0,562
Сучасний	0,542
Інтелігентний	0,541
Захоплений своєю справою	0,540
Багато працює	0,511

Третій фактор "Серйозний":

Амбіційний	0,583
"Сам собі на умі"	0,578
Демагог	0,563
Артистичний	0,548
Самовпевнений	0,532

Четвертий фактор "Актуальність":

Невпевнений в собі	0,770
Невдаха	0,679
Без почуття гумору	0,661
Дещо старомодний	0,578

П'ятий фактор "Автономність":

Самотній	0,650
"Зробив себе сам"	0,587

На сході та півдні України щодо політичного образу В. А. Ющенко було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Гарна людина":

Гарна людина	0,765
Мені подобається	0,741
Викликає довіру	0,702

Добрий	0,696
Зовнішньо привабливий	0,694
Надійний	0,692
Байдужий до проблем звичайної людини	-0,627
Базіка	-0,567
Скромний	0,521
Простий у спілкуванні	0,511
"Сам собі на умі"	-0,500

Другий фактор "Професіоналізм":

Сильна особистість	0,689
Переконаний в тому, що каже	0,667
Незалежний	0,650
Кмітливий	0,629
Захоплений своєю справою	0,605
Має власну думку	0,556
Професіонал	0,524
Популярний	0,517
Розумний	0,517
Самовпевнений	0,516
Багато працює	0,503

Третій фактор "Серйозність":

Без почуття гумору	-0,669
Дещо старомодний	-0,591
Добре освічений	0,567

Четвертий фактор "Сила":

Амбіційний	0,639
Елітарний	0,569

П'ятий фактор "Самотній":

Самотній	0,682
Іронічний	0,610

У західній та центральній частинах України В. А. Ющенко отримав таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Інтелігентний	0,689
Добре освічений	0,684
Розумний	0,677
Простий у спілкуванні	0,670
Добрий	0,669
Професіонал	0,662
Гарна людина	0,658
Мені подобається	0,612
Викликає довіру	0,572
Гарний сім'янин	0,571
Кмітливий	0,565
Надійний	0,554
Переконаний в тому, що каже	0,530
Сучасний	0,519
Зовнішньо привабливий	0,514
Популярний	0,513
Говорить зрозуміло	0,508

Другий фактор "Сила":

Базіка	0,643
Байдужий до проблем звичайної людини	0,640
Самовпевнений	0,534
Артистичний	0,533
Демагог	0,528

Третій фактор "Автономність":

Має власну думку	0,624
Невпевнений в собі	-0,615
Невдаха	-0,601
Сильна особистість	0,559

Четвертий фактор "Сам собі на умі":

Честолюбний	0,563
"Сам собі на умі"	0,525
Амбіційний	0,505

П'ятий фактор "Серйозний":

Дещо старомодний	0,702
Без почуття гумору	0,554
Самотній	0,515

На сході та півдні України щодо політичного образу В. Ф. Януковича було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Професіонал	0,803
Надійний	0,704
"Зробив себе сам"	0,681
Має власну думку	0,668
Добре освічений	0,666
Розумний	0,653
Кмітливий	0,634
Незалежний	0,633
Говорить зрозуміло	0,621
Сильна особистість	0,620
Багато працює	0,579
Мені подобається	0,569
Добрий	0,565
Обережний в судженнях	0,564
Гарна людина	0,525
Переконаний в тому, що каже	0,508

Другий фактор "Актуальний":

Дещо старомодний	-0,689
Сучасний	0,653
Зовнішньо привабливий	0,630
Популярний	0,554

Третій фактор "Самовпевнений":

Самовпевнений	0,650
"Сам собі на умі"	0,632
Любить гроші	0,630
Базіка	0,572
Байдужий до проблем звичайної людини	0,507

Четвертий фактор "Серйозність":

Невдаха	-0,633
Іронічний	0,569

П'ятий фактор "Автономність":

Амбіційний	0,663
Честолюбний	0,566

У західній та центральній частинах України В. Ф. Янукович отримав таких п'ять факторів:

Перший фактор "Гарна людина":

Гарна людина	0,707
Мені подобається	0,703
Скромний	0,700
Добрий	0,672
Надійний	0,663
Викликає довіру	0,628
Зовнішньо привабливий	0,627
Простий у спілкуванні	0,561
Інтелігентний	0,560

Другий фактор "Розум":

Кмітливий	0,692
Багато працює	0,662
Розумний	0,647
Сильна особистість	0,624
Професіонал	0,623
Має власну думку	0,615
"Зробив себе сам"	0,614
Захоплений своєю справою	0,593
Добре освічений	0,535
Говорить зрозуміло	0,516

Третій фактор "Самовпевнений":

Любить гроші	0,595
Байдужий до проблем звичайної людини	0,571
Самовпенений	0,505

Четвертий фактор "Серйозність":

Артистичний	0,597
Іронічний	0,516

П'ятий фактор "Автономний":

Самотній	0,592
Невпевнений в собі	0,561

**Додаток А.3 Результати методу "Семантичний диференціал"
2007 рік**

На сході та півдні України щодо політичного образу Р. В. Боготирьової було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Говорить зрозуміло	0,787
Добре освічений	0,785
Професіонал	0,765
Інтелігентний	0,717
Розумний	0,712
Має власну думку	0,655
Багато працює	0,652
Сильна особистість	0,630
Викликає довіру	0,627
Зовнішньо привабливий	0,616
Надійний	0,600
Гарний сім'янин	0,578
Обережний в судженнях	0,568
Популярний	0,560
Переконаний в тому, що каже	0,553
Захоплений своєю справою	0,543
Елітарний	0,509

Другий фактор "Актуальність":

Невдаха	-0,716
Дещо старомодний	-0,712
Невпевнений в собі	-0,635
Сучасний	0,476
Байдужий до проблем звичайної людини	-0,413
Демагог	-0,412

Третій фактор "Гарна людина":

Скромний	0,670
Добрий	0,650
Простий у спілкуванні	0,650
Гарна Людина	0,626
Базіка	-0,530
Любить гроші	-0,462

Четвертий фактор "Сила":

Честолюбний	0,763
-------------	-------

Артистичний	0, 673
Амбіційний	0, 629
Кмітливий	0, 541
Самовпевнений	0, 469
Іронічний	0, 436

П'ятий фактор "Автономність":

Самотній	0, 635
"Зробив себе сам"	0, 606
Незалежний	0, 559

У центральній та західній частинах України щодо Р. В. Боготирьової було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Сильна особистість":

Сильна особистість	0,715
Розумний	0,606
Інтелігентний	0,599
Мені подобається	0,574
"Зробив себе сам"	0,561
Говорить зрозуміло	0,557
Невпевнений в собі	-0,549
Популярний	0,524

Другий фактор "Автономність":

Обережний в судженнях	0,761
Зовнішньо привабливий	0,635
Багато працює	0,591
Гарна Людина	0,531
Незалежний	0,505

Третій фактор "Сам собі на умі":

Базіка	0,733
Любить гроші	0,652
Скромний	-0,649
Самовпевнений	0,641
Артистичний	0,561
"Сам собі на умі"	0,528

Четвертий фактор "Професіоналізм":

Кмітливий	0,719
Професіонал	0,642
Сучасний	0,580

П'ятий фактор "Дещо старомодний":

Дещо старомодний	0,669
Невдаха	0,623
Гарний сім'янин	0,620
Добре освічений	0,500

На сході та півдні України щодо політичного образу Ю. В. Луценка було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Має власну думку	0,758
Скромний	0,728
Зовнішньо привабливий	0,695
Гарна людина	0,681
Простий у спілкуванні	0,671
Незалежний	0,658
Розумний	0,627
Обережний в судженнях	0,621
Професіонал	0,607
Надійний	0,606
"Зробив себе сам"	0,606
Інтелігентний	0,589
Викликає довіру	0,584
Кмітливий	0,567
Добрий	0,543
Говорить зрозуміло	0,523

Другий фактор "Сила":

Популярний	0,665
Амбіційний	0,648
Сильна особистість	0,624
Сучасний	0,618
Добре освічений	0,560
Самовпевнений	0,553
Багато працює	0,517

Третій фактор "Сам собі на умі":

Демагог	0,609
"Сам собі на умі"	0,523
Самотній	0,521
Захоплений своєю справою	0,515

Четвертий фактор "Результативність":

Невпевнений в собі	0,731
Невдаха	0,722
Дещо старомодний	0,561

П'ятий фактор "Серйозність":

Без почуття гумору	-0,685
Іронічний	0,589
Артистичний	0,541

У центральній та західній частинах України щодо Ю. В. Луценка було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Професіонал":

Гарна людина	0,836
Зовнішньо привабливий	0,745
Має власну думку	0,734
Інтелігентний	0,717
Добре освічений	0,706
Кмітливий	0,683
Професіонал	0,659
Говорить зрозуміло	0,652
Гарний сім'янин	0,624
Простий у спілкуванні	0,621
Скромний	0,608
Сучасний	0,595
Розумний	0,582
Переконаний в тому, що каже	0,574
Сильна особистість	0,568
Мені подобається	0,555
Викликає довіру	0,512

Другий фактор "Сила":

Самовпевнений	0,787
Любить гроші	0,689
Базіка	0,622
Байдужий до проблем звичайної людини	0,615
Артистичний	0,598
Надійний	-0,572

Третій фактор "Результативність":

Дещо старомодний	-0,618
Невдаха	-0,605
Елітарний	0,545

Четвертий фактор "Серйозний":

Іронічний	0,652
Популярний	0,613
Амбіційний	0,531

П'ятий фактор "Автономний":

Самотній	0,761
Добрий	0,510

На сході та півдні України щодо політичного образу О. О. Мороза було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіоналізм":

Професіонал	0,829
Добре освічений	0,780
Інтелігентний	0,596
Захоплений своєю справою	0,547
Зовнішньо привабливий	0,547
Кмітливий	0,545
Обережний в судженнях	0,524
Сучасний	0,512

Другий фактор "Автономність":

"Зробив себе сам"	0,676
Незалежний	0,651
Самотній	0,606
Розумний	0,564
Гарний сім'янин	0,531
Має власну думку	0,515

Третій фактор "Серйозність":

Любить гроші	0,707
"Сам собі на умі"	0,656
Демагог	0,576
Базіка	0,564

Байдужий до проблем звичайної людини	0,538
Артистичний	0,522
Надійний	-0,522

Четвертий фактор "Простий у спілкуванні":

Простий у спілкуванні	0,711
Іронічний	0,568

П'ятий фактор "Сила":

Невпевнений в собі	-0,698
Невдаха	-0,608
Дещо старомодний	-0,507

У центральній та західній частинах України щодо О. О. Мороза було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Розум":

Добре освічений	0,772
Розумний	0,765
Честолюбний	0,724
Простий у спілкуванні	0,703
Говорить зрозуміло	0,640
Має власну думку	0,613
Сильна особистість	0,567
Багато працює	0,562
Обережний в судженнях	0,556
Гарна людина	0,539
Зовнішньо привабливий	0,536
Кмітливий	0,522
Амбіційний	0,513

Другий фактор "Серйозність":

Базіка	0,695
Любить гроші	0,621
Байдужий до проблем звичайної людини	0,593
"Сам собі на умі"	0,526

Третій фактор "Актуальність":

Сучасний	0,666
Дещо старомодний	-0,626

Четвертий фактор "Автономність":

Самотній	-0,594
Гарний сім'янин	0,584

П'ятий фактор "Елітарність":

Елітарний	0,559
-----------	-------

На сході та півдні України щодо політичного образу Ю. В. Тимошенко було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор: "Розум":

Професіонал	0,756
Розумний	0,659
Добре освічений	0,659
Говорить зрозуміло	0,638
Має власну думку	0,628
Простий у спілкуванні	0,590
Багато працює	0,578
Зовнішньо привабливий	0,554
Сучасний	0,508
Незалежний	0,506

Другий фактор "Гарна людина":

Добрий	0,805
Інтелігентний	0,718
Викликає довіру	0,716
Гарна людина	0,648
Надійний	0,581
Скромний	0,571
Обережний в судженнях	0,566

Третій фактор "Сильна особистість":

Амбіційний	0,695
Кмітливий	0,694
Любить гроші	0,648
Сильна особистість	0,554
Захоплений своєю справою	0,538

Четвертий фактор "Невдаха":

Невдаха	0,628
Дещо старомодний	0,585

П'ятий фактор "Самотній":

Іронічний	-0,645
Самотній	0,636

У центральній та західній частинах України щодо Ю. В. Тимошенко було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Гарна людина":

Гарна людина	0,770
Викликає довіру	0,757
Мені подобається	0,713
Добрий	0,668
Байдужий до проблем звичайної людини	-0,668
Надійний	0,652
Зовнішньо привабливий	0,647
Простий у спілкуванні	0,616

Другий фактор "Розумний":

Розумний	0,719
Кмітливий	0,664
Сучасний	0,635
Професіонал	0,617
Добре освічений	0,609
Багато працює	0,598
Честолюбний	0,598
Має власну думку	0,556

Третій фактор "Сильна особистість":

Популярний	0,770
Сильна особистість	0,687
Захоплений своєю справою	0,547
Елітарний	0,542

Четвертий фактор "Актуальність":

Невдаха	0,708
Невпевнений в собі	0,703
Без почуття гумору	0,617
Дещо старомодний	0,519

П'ятий фактор "Сам собі на умі":

Іронічний	0,659
"Сам собі на умі"	0,035
Любить гроші	0,548
Скромний	-0,517

На сході та півдні України щодо політичного образу В. А. Ющенко було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Сила":

Викликає довіру	0,770
Має власну думку	0,729
Надійний	0,726
Незалежний	0,699
Гарна людина	0,683
Говорить зрозуміло	0,658
Простий у спілкуванні	0,643
Сильна особистість	0,617
Скромний	0,615
Розумний	0,547

Другий фактор "Автономний":

Гарний сім'янин	0,698
Честолюбний	0,652
Багато працює	0,596

Третій фактор "Серйозність":

Демагог	0,682
Артистичний	0,637
Любить гроші	0,632
Базіка	0,536

Четвертий фактор "Результативність":

Невдаха	-0,537
Невпевнений в собі	-0,502

П'ятий фактор "Розум":

Самотній	-0,587
Кмітливий	0,553
Професіонал	0,544
Сучасний	0,536

У центральній та західній частинах України щодо В. А. Ющенко було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Гарна людина":

Зовнішньо привабливий	0,731
Мені подобається	0,720
Простий у спілкуванні	0,685
Гарна людина	0,674
Базіка	-0,636
Надійний	0,626
Скромний	0,598
Добрий	0,576
Має власну думку	0,566
Викликає довіру	0,559

Другий фактор "Сильна особистість":

Захоплений своєю справою	0,674
Перекоаний в тому, що каже	0,610
Сильна особистість	0,578
Невпевнений в собі	-0,566
Популярний	0,562
"Зробив себе сам"	0,513
Незалежний	0,510
Сучасний	0,504
Невдаха	-0,501

Третій фактор "Розумний":

Розумний	0,666
Добре освічений	0,659
Честолюбний	0,604
Інтелігентний	0,551
Обережний в судженнях	0,537
Професіонал	0,534
Демагог	0,500

Четвертий фактор "Серйозність":

Іронічний	0,576
Самовпевнений	0,564

П'ятий фактор "Елітарний":

Елітарний	-0,618
-----------	--------

Гарний сім'янин	0,566
Говорить зрозуміло	0,548

На сході та півдні України щодо політичного образу В. Ф. Януковича було виявлено таких п'ять факторів:

Перший фактор "Професіонал":

Інтелігентний	0,745
Професіонал	0,735
Говорить зрозуміло	0,717
Кмітливий	0,702
Добре освічений	0,694
Гарна людина	0,668
Елітарний	0,647
Обережний в судженнях	0,640
Розумний	0,611
Надійний	0,579
Добрий	0,570
Переконаний в тому, що каже	0,560
Викликає довіру	0,556
Зовнішньо привабливий	0,554
Гарний сім'янин	0,546
Має власну думку	0,524

Другий фактор "Серйозність":

"Сам собі на умі"	0,734
Любить гроші	0,725
Самовпевнений	0,669
Базіка	0,662
Демагог	0,627
Артистичний	0,596
Байдужий до проблем звичайної людини	0,582
Дещо старомодний	0,431
Невдаха	0,418

Третій фактор "Сила":

Незалежний	0,663
Сильна особистість	0,582
Популярний	0,572

Захоплений своєю справою	0,505
"Зробив себе сам"	0,411
Четвертий фактор "Результативність":	
Амбіційний	0,707
Честолюбний	0,651
Сучасний	0,517
П'ятий фактор "Автономність":	
Скромний	0,538
Без почуття гумору	-0,473
Іронічний	0,471
Простий у спілкуванні	0,456
Самотній	0,424

У центральній та західній частинах України щодо В. Ф. Януковича було виявлено таких п'ять фактори:

Перший фактор "Професіонал":	
Розумний	0,787
Гарна людина	0,757
Добре освічений	0,744
Мені подобається	0,716
Гарний сім'янин	0,687
Зовнішньо привабливий	0,675
Викликає довіру	0,650
Добрий	0,621
Інтелігентний	0,606
Простий у спілкуванні	0,599
Має власну думку	0,579
Скромний	0,529
Сильна особистість	0,527
Професіонал	0,515
Говорить зрозуміло	0,507
Другий фактор "Серйозність":	
Артистичний	0,581
Базіка	0,578
Сучасний	0,572
Амбіційний	0,514

Третій фактор "Сила":

Байдужий до проблем звичайної людини	0,577
Любить гроші	0,544
Дещо старомодний	-0,528
Самовпевнений	0,510

Четвертий фактор "Самотній":

Захоплений своєю справою	0,595
Самотній	0,536

П'ятий фактор "Результативність":

Невдаха	0,701
Незалежний	0,661

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанова Е. С. Особенности российской экономической ментальности / Е. С. Балабанова // Мир России. – 2001. – Т. 10. – № 3. – С. 67 – 77.
2. Балл Г. А. Психология в рациогуманистической перспективе: избранные работы / Г. А. Балл. – К.: Основа, 2006. – 408 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 353 с.
4. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики: творчество и объективация / Н. А. Бердяев // Царство Духа и царство Кесаря. – М.: Республика, 1995. – 383 с.
5. Блок М. Антропология истории / М. Блок: пер. с англ. Е. М. Лысенко. – М.: Наука, 1993. – С. 115.
6. Боден Ж. Метод легкого познания истории / Ж. Боден: пер. с лат. М. С. Бобковой. – М.: Наука, 2000. – 412 с.
7. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М. Й. Боришевський. – К.: Беркут, 2000. – 63 с.
8. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозова. – К.: Наук. думка, 1989. – 200 с.
9. Вавіліна Н. В. Психосемантичне дослідження довіри до політичного лідера / Н. В. Вавіліна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд.: Л. А. Найдьонова, Л. П. Черниш. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 182 – 190.
10. Васютинський В. О. Інтеракційна психологія влади / В. О. Васютинський. – К.: Київський славістичний університет, 2005. – 492 с.
11. Вознесенская Е. Арт-терапевтические технологии в социально-психологическом тренинге как средство формирования этносоциальных представлений / Е. Вознесенская, О. Скар // Простір арт-терапії: зб. наук. ст. ЦППЩ АПН України, ГО "Арт – терапевтична асоціація" / за ред. В. А. Семіченко, А. П. Чуприкова та ін. – К.: Міленіум, 2007. – С. 75 – 89.
12. Войтович В. В. Українська міфологія / В. В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

13. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 262 – 509. – (Серия "Мир психологии").
14. Галагудзе С. С. Лексико-грамматические характеристики спонтанной речи как средство психодиагностики. Влияние эмоционально-интеллектуального напряжения на динамику словесных ассоциаций / С. С. Галагудзе // Диагностика психических состояний в норме и патологии. – Л.: Медицина, 1980. – С. 45 – 85.
15. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия / Ф. Гальтон. – М.: Мысль, 1996. – 272 с.
16. Гегель Г.В. Наука логики: соч. в 3 т. / Г. В. Гегль. – М., 1970. – Т. 1. – С. 137 – 168, 237 – 347; Т. 2. – С. 31 – 66, 121 – 138; Т. 3. – С. 30 – 36.
17. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. – М.: Наука, 1987. – С. 10 – 120.
18. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. – М.: Институт языкознания РАН; Харьков: РА – Каравелла, 2001. – 318 с.
19. Грабовська І. М Проблема дослідження українського менталітету та національного характеру / І. М. Грабовська // Сучасність. – 1998. – №5. – С. 58 – 71.
20. Гране М. Китайская мысль / Гране М. – М.: Республика, 2004. – 526 с.
21. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія) / М. В. Гримич. – К.: ВПОЛ, 2000. – 379 с.
22. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – К.: Либидь, 1991. – С.14 – 32.
23. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л.: Наука, 1990. – 279 с.
24. Гуревич О. Я. Ментальность / О. Я. Гуревич // 50/50. Опыт словаря нового мышления. – М.: Прогресс-Пайо, 1989. – 475 с.
25. Гуцол С. Ю. Мифологема как структурная составляющая неомифологического нарратива. / С. Ю. Гуцол // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2007. – Том 2. – Вип. 5. – С. 90 – 101.
26. Гуцол С. Ю. Мифологические элементы массового сознания в культуре постмодерна / С. Ю. Гуцол // Актуальні проблеми

психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2005. – Том 2. – Вип. 3. – С. 80 – 89.

27. Гуцол С. Ю. Мифологический нарратив как механизм согласования оппозиций / С. Ю. Гуцол // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2006. – Том 2. – Вип. 4. – С. 71 – 79.

28. Гуцол С. Ю. Сутність та значення особистісного міфу / С. Ю. Гуцол // Мова і культура: науковий щорічний журнал. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2003. – Т. 2: Психологія мови та культури. Мова і засоби масової комунікації. – Вип. 6. – Ч.2. – С. 41 – 48.

29. Гюго В. Собор Парижской Богоматери / В. Гюго. – М.: АСТ, 2008. – 221 с.

30. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов / Р. А. Додонов. – Запорожье: Тандем-У, 1999. – 264 с.

31. Донченко О. А. Архетипи соціального і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

32. Дубов И. Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И. Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20 – 29.

33. Емельянова Т. П. Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества / Т. П. Емельянова. – М.: Институт психологии РАН, 2006. – 400 с.

34. Ефимкина Р. П. Пробуждение Спящей Красавицы. Психологическая инициация женщины в волшебных сказках: монография / Р. П. Ефимкина. – СПб.: Речь, 2006. – 263 с.

35. Желязны Р. Хроники Амбера / Р. Желязны: пер. с англ. И. Тогоева – Москва: Эксмо, 2007. – 1280 с.

36. Жоделе Д. Социальные представления как элементы, опосредующие отношения к отклонению / Д. Жоделе // Психоанализ и науки о человеке. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – С. 155 – 190.

37. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.

38. Знаки и символы / [С. Н. Зигуненко]. – М.: АСТ: Астрель-Транзиткнига, 2005. – 349 с. – (Великие и знаменитые).

39. Зубко Г. В. Миф в мировосприятии человека и в духовной культуре человечества / Г. В. Зубко // Мир психологии. – 2003. – №3. – С. 24 – 42.

40. Каганский В. Л. Ландшафт как земное тело человека и его герменирование / В. Л. Каганский // Логос живого и герменевтика телесности. Постижение культуры: ежегодник. – М.: Академический проект; РИК, 2005. – Вып. 13-14. – С. 575 – 579.
41. Калина Н. Ф. Основы психоанализа / Н. Ф. Калина. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 349 с.
42. Калина Н. Ф. Юнгианский анализ личного мифа / Н. Ф. Калина // Журнал практического психолога. – 2005. – Вып. 3. – С. 104 – 120.
43. Караулов Ю. Н. Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента / Ю. Н. Караулов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М.: Институт языкознания РАН, 1996. – С. 67 – 96.
44. Кассирер Э. Философия символических форм: в 3 т. / Э. Кассирер. – СПб.: Университетская книга, 2002. – Т.2. – 280 с.
45. Клакхон К. Зеркало для человека / К. Клакхон. – СПб.: Евразия, 1998. – 352 с.
46. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
47. Кравченко А. И. Культурология: словарь / А. И. Кравченко. – М.: Академический проект, 2000. – 343 с.
48. Крепелин Э. Введение в психиатрическую клинику / Э. Крепелин. – М., 2004. – 493 с.
49. Крипнер С. Проблема метода в гуманистической психологии / С. Крипнер, Р. де Карвало // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. – № 2. – С. 113 – 127.
50. Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики / Ю. Кристева: пер. с франц. Г. К. Косикова, Б. П. Нарумова; сост. и отв. ред. Г. К. Косиков. – М.: РОССПЭН, 2004. – 656 с.
51. Куєвда В. Т. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія / В. Т. Куєвда. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. – 264 с.
52. Куєвда В. Т. Праісторичні чинники формування етнопсихотипу в контексті методологічних проблем етнопсихології / В. Т. Куєвда // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології Г. С. Костюка АПН України. – К., 2000. – Т. 5. – Ч. 2. – С. 46 – 60.

53. Куксгаузен А. А. Герои мифов, о которых должен знать современный человек / А. А. Куксгаузен. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – С. 349 – 368. – (Популярная библиотека самообразования).
54. Кульчицкий О. Ю. Геопсихічний аспект у характерології української людини / О. Ю. Кульчицкий. – Мюнхен, 1956. – 52 с.
55. Кульчицкий О. Ю. Світовідчужання українця / О. Ю. Кульчицкий // Українська душа. – К., 1992. – С. 48 – 66.
56. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой / Дж. Кэмпбелл. – К.: Ваклер; М.: Рефл-Бук; АСТ, 1997. – 384 с.
57. Лакан Ж. Функции и поле речи и языка в психоанализе / Ж. Лакан. – М.: Гнозис, 1995. – 101 с.
58. Латова Н. В. Российская экономическая ментальность на мировом фоне / Н. В. Латова, Ю. В. Латов // Общественные науки и современность. – 2001. – № 4. – С. 31 – 43.
59. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. Психология мышления / Л. Леви-Брюль / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтера, В. В. Петухова. – М.: МГУ, 1980. – С. 130 – 140.
60. Леклер С. Бессознательное – иная логика / С. Леклер // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т 3. – С. 206 – 269.
61. Лики ментальности и поле политики: монография / [Н. Ф. Калина, Е. В. Черный, А. Д. Шоркин]. – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с.
62. Липинський В. Листи до братів – хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський / Ін-т східноєвропейських досліджень НАН України. – К., 1995. – 471 с.
63. Лобок А. М. Антропология мифа / А. М. Лобок. – Екантеринбург: Банк культурной информации, 1997. – 688 с.
64. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – К: Зодіак-Еко, 1995. – 368 с.
65. Лосев А. Ф. Диалектика мифа [Электронный ресурс] / А. Ф. Лосев. – М.: Правда, 1990. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/losev03/>.
66. Лосев А. Ф. Динамика мифа / А. Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 22 – 187.
67. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М.: Языки русской литературы, 1996. – 464 с.

68. Лотман Ю. М. Миф – имя – культура / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. – Т. 1: Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – 472 с.
69. Лотман Ю. М. Мифы народов мира: мифологическая энциклопедия: в 2 т. / Ю. М. Лотман, З. Г. Минц, Е. М. Мелетинский / под ред. С. А. Токарева. – М.: НИ "Большая Российская энциклопедия", 1997. – Т. 2. – С. 58 – 65.
70. Лотман Ю. М. Память в культурном освещении / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб.: Искусство, 2000. – 704 с.
71. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М.: МГУ, 1979. – 320 с.
72. Мазиев Ю. М. Мифология политического дискурса в современном информационном пространстве / Ю. М. Мазиев, Е. В. Сарафанникова // Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып. 1. – 2001. – С. 54 – 95.
73. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: Издательство ООО КММ, 2006. – 240 с.
74. Между Эдипом и Озирисом: становление психоаналитической концепции мифа: сборник / [пер. с нем. Г. В. Барышникова, М. С. Кадиш, М. М. Кобылинская и др.]. – Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998. – С. 207 – 244. – (Археология сознания).
75. Мелетинский Е. М. Мифология / Е. М. Мелетинский // Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 377 – 378.
76. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти: пер. с фр. И. С. Вдовиной и др. – СПб.: Ювента Наука, 1999. – 640 с. – (Фр. б-ка).
77. Мишучков А. А. Специфика и функции мифологического сознания / А. А. Мишучков // Credo. – теоретический философский журнал. – 2000. – № 6. – С. 26 – 37.
78. Моляко В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – №4 – С. 33 – 43.
79. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.

80. Московичи С. От коллективных представлений – к социальным / С. Московичи // Вопросы социологии. – 1992. – Т.1. – №2. – С. 83 – 96.
81. Муркок М. Хроники Корума / М. Муркок: пер. с англ. И. Тогоева – Москва: Эксмо, 2006 – 976 с.
82. Мусхелишвили Н. Л. Значение текста как внутренний образ / Н. Л. Мусхелишвили, Ю. А. Шрейдер // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 79 – 91.
83. Назарук О. М. Детский нарратив: попытка экспериментального исследования / О. М. Назарук // Журнал практикующего психолога. – 2001. – Вып. 7. – С. 95 – 107.
84. Нанси Ж.-Л. В компании Бланшо // Бланшо М. Ожидание забвения. – М.: Наука, 2000. – С. 5.
85. Немецко-русский словарь / [под. ред. Е. И. Лепинга, Н. П. Страховой]. – [6-е изд., стереотип]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1971. – С. 584.
86. Николаева И. Ю. Ментальность гендерного казуса в свете теории модернизации / И. Ю. Николаева // Междисциплинарный синтез в истории и социальные теории: теория, историография и практика конкретных исследований. – М.: ИВИ РАН, 2004. – С. 114 – 118.
87. Новый англо-русский словарь / [под. ред. В. К. Мюллера]. – [6-е изд.]. – М.: Рус. яз., 1999. – 452 с.
88. Новый французско-русский и русско-французский словарь / [под. ред. О. В. Раевской]. – [5-е изд., стереотип]. – М.: Русский язык, 2001. – С. 170.
89. Огурцов А. П. Трудности анализа ментальности / А. П. Огурцов // Вопросы философии. – 1994. – № 1. – С. 50 – 53.
90. Пантин И. К. Россия и мир. Историческое самоузнавание / И. К. Пантин. – УРСС, 2000. – 136 с.
91. Пашинина Д. П. Миф как основание и феномен культуры (миф – совокупность базисных бессознательных, коллективных представлений) / Д. П. Пашинина // Мир психологии. – 2003. – №3. – С. 57 – 62.
92. Передвиборча програма партії "Не Так!", 2006 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdpuo.com/elections/2006>.

93. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – [2-е изд., доп.]. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.; ил. – (Серия "Мастера психологии").

94. Петрунько О. В. Політичні настанови особистості як об'єкт інформаційного впливу / О. В. Петрунько // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. ст / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд.: Л. А. Найдьонова, Л. П. Черниш. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 358 – 369.

95. Пірен М. І. Етнополітика в Україні: соціопсихологічний аналіз: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. І. Пірен / Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". – К.: Університет "Україна", 2007. – 408 с.

96. Плеханов Г. В. Очерки по истории материализма / Г. В. Плеханов. – Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1938. – 160 с.

97. Погосова Н. М. Погружение в сказку. Коррекционно-развивающая программа для детей / Н. М. Погосова. – СПб.: Речь, 2006. – С. 11 – 35.

98. Позняк Д. В. Особливості відображення передвиборної метафори в масовій політичній свідомості / Д. В. Позняк // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. ст / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд.: Л. А. Найдьонова, Л. П. Черниш. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 369 – 377.

99. Політична листівка: "Звернення до громадян України" від Ю. В. Тимошенко, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdpuo.com/elections/2006>.

100. Політична листівка: "Звернення до громадян України" від Ю. В. Тимошенко, 2007. – [Електронний ресурс]. – <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/elections/>

101. Проблеми психологічної герменевтики: монографія / [за ред. Н. В. Чепелевої]. – К: Міленіум, 2004. – 276 с.

102. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / В. Я. Пропп. – М.: Лабиринт, 2007. – 128 с.

103. Радевич-Винницький Я. К. Україна: від мови до нації / Я. К. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Вид. фірма "Відродження", 1997. – 360 с.

104. Радина Н. К. Истории и сказки в психологической практике / Н. К. Радина. – СПб.: Речь, 2006. – 208 с.
105. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / Ч. Райкрофт. – М.: ВЕИП, 2007. – 260 с. – (Серия «Библиотека психоаналитической литературы»).
106. Режабек Е. Я. Мифомышление (когнитивный анализ) / Е. Я. Режабек. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
107. Реферат книги М. Уайта и Д. Эпстона: Narrative Means to Therapeutic Ends (выполнен Д. Кутузовой) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.narrative.ru/Library.htm>.
108. Рибачук М. Українська нація. Етнопсихологічні та релігійні чинники розвитку / М. Рибачук // Віче. – 2001. – № 9 (114). – С. 104 – 119.
109. Розов М. А. Философия без сообщества? / М. А. Розов // Вопросы философии. – 1988. – № 8. – С. 23–37.
110. Ройз С. Как из буки сделать улыбайку / С. Ройз. – К.: Ника-Центр, 2005. – 184 с.
111. Руднев В. П. Прочь от реальности: исследование по философии текста II / В. П. Руднев. – М.: Аргаф, 2000. – 432 с.
112. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М.: Аргаф, 1997. – 384 с.
113. Русская мифология: энциклопедия. – М.: ЭКСМО; СПб.: Мидград, 2005. – 748 с.; ил. – (Тайны древних цивилизаций).
114. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1988. – 784 с.
115. Сапогова Е. Е. Микросоциум семьи и семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза: индивидуальные и стилевые особенности личности [Электронный ресурс] / Е. Е. Сапогова / под ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек. – Ростов-на-Дону: ЮРГИ, 2002. – С. 177 – 190. – Режим доступа: esapogova.narod.ru/texts/mikro.htm.
116. Силантьева М. С. Отражение психофизиологического состояния подростка в вербальных ассоциациях / М. С. Силантьева // Языковое сознание: содержание и функционирование: тезисы докладов XIII Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации (Москва, 1 – 3 июня 2000г.) / ред. Е. Ф. Тарасов. – М.: Институт языкознания РАН и МГЛУ, 2000. – С. 224 – 225.

117. Сименников Л. И. Россия в мировой системе цивилизаций / Л. И. Сименников. – Брянск, 1995. – 558 с.
118. Смульсон М. Л. Смысл життя в структурі ментальної моделі світу старої людини / М. Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2006. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 36 – 44.
119. Смульсон М. Л. Структура інтелекту: рефлексія та інтуїція / М. Л. Смульсон // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Вип. 11. – С. 9 – 16.
120. Современная этнопсихология: хрестоматия / [под общ. ред. А. Е. Тараса]. – Мн.: Харвест, 2003. – 368 с. – (Библиотека практической психологии).
121. Стеблин-Каменский М. И. Миф / М. И. Стеблин-Каменский / Труды по филологии. – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2003. – 928 с.
122. Сто найвідоміших образів української міфології / [за ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика]. – К.: Орфей, 2007. – 460 с.
123. Стражний А. С. Украинский менталитет / А. С. Стражний. – К.: Подолина, 2008. – 384 с.
124. Стрельник О. Н. Концепции современного естествознания / О. Н. Стрельник. – М.: Юрайт-Издат, 2006. – 224 с.
125. Теоретическая культурология / [ред.: В. П. Визгин, Е. Г. Захарченко, В. Ж. Келле и др.]. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга: РИК, 2005. – 624 с. – (Серия "Энциклопедия культурологии").
126. Тест словесных ассоциаций: адаптация на русском языке [Электронный ресурс] // В. М. Коган, М. С. Роговин. – 1961. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/47311>.
127. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – С. 15 – 82.
128. Ткач М. М. Володимирові боги: міфологічний зміст та систематизація головних персонажів язичницького культу / М. М. Ткач. – К.: Український центр духовної культури, 2002. – 192 с.
129. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
130. Токарев С. О. Ранние формы религии / С. О. Токарев. – М.: Политиздат, 1990. – С. 507 – 588.

131. Толкиен Д. Властелин Колец / Д. Толкиен: Пер. с англ. Н. Григорьевой, В. Грушецкого. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 896 с.

132. Топорков А. Л. Мифы и мифология XX века: традиция и современное восприятие [Электронный ресурс] / А. Л. Топорков. – Режим доступа: <http://www.edu-zone.net/show/151671.html>.

133. Третьяченко В. В. До питання соціально-психологічної детермінації політичного лідерства / В. В. Третьяченко, С. О. Гаркавець // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд.: Л. А. Найдюнова, Л. П. Черниш. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 177 – 182.

134. Трушина Л. Є. Мифориторика реклами Р. Барта / Л. Є. Трушина // Смыслы мифа: мифология в истории и культуре: сборник в честь 90-летия профессора М. И. Шахновича. – СПб: Изд-во Санкт-петербургского философского общества, 2001. – Вып. 8. – 300 с. – (Серия "Мыслители").

135. Уиллер Г. Гештальтсвальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Г. Уиллер: пер. с англ. О. Ю. Донец. – М.: Смысл, 2005. – 489 с.

136. Украинцы увидели в Ющенко оленя, в Януковиче – бульдога, а в Тимошенко – пиранью [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://politika.org.ua/b2.pl?sh=pub_singl&num=1157.

137. Ухтомский А. Интуиция совести / А. Ухтомский. – СПб: Петербургский писатель, 1996. – 528 с.

138. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М.: Наука, 1991. – 629 с.

139. Фенько А. Б. Люди и деньги: очерк психологии потребления / А. Б. Фенько. – М.: Независимая фирма "Класс", 2005. – С. 256 – 290. – (Библиотека психологии и психотерапии).

140. Франко І. Я. Лис Микита: казка [для мол. шк. віку] / І. Я. Франко / за ред. М. Т. Рильського, худож. С. К. Артюшенко. – [3-тє вид., зі змінами]. – К.: Веселка, 2004. – 131 с.

141. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М.: Ренессанс, 1992. – 289 с.

142. Фридман Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс: пер. с англ. В. В. Самойлова. – М.: Независимая фирма "Класс", 2001. – 386 с.

143. ЦВК. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua>.

144. Чернобров А. А. Теория имени и культурный “менталитет” / А. А. Чернобров // Гуманитарные науки в Сибири. – 1999. – № 1. – С. 112 – 115.

145. Чепелєва М.-Л. А. Вовк – звір із вір та казок українських / М.-Л. А. Чепелєва // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2005. – Т. VII. – Вип.4. – С. 309 – 315.

146. Чепелєва М.-Л. А. Витоки української національної ідеї / М.-Л. А. Чепелєва // Актуальні проблеми психології: соціальна психологія, психологія управління, організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 133 – 140.

147. Чепелєва М.-Л. А. Історія становлення ментального образу України / М.-Л. А. Чепелєва // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. VIII. – Вип. 9. – С. 402 – 410.

148. Чепелєва М.-Л. А. Психологічна герменевтика як метод культурно-історичної психології: приклад застосування для аналізу нарративу зі «Слова о полку Ігоревім» / М.-Л. А. Чепелєва // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2002. – Т. IV. – Вип.7. – С. 301.

149. Чепелєва Н. В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики / Н. В. Чепелєва // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2006. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 5 – 15.

150. Чепелєва Н. В. Основні поняття нарративної психології // Психологія: зб. наук. праць. – К.: Вид-во "НПУ ім. М. П. Драгоманова", 2001. – Вип. 12. – С. 3 – 9.

151. Чепелєва Н. В. Социокультурные факторы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелєва // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 6 – 13.

152. Чепелєва Н. В. Текст как средство знаково-смысловой репрезентации социокультурного мира / Н. В. Чепелєва // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред.

Н. В. Чепелевої. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2007. – Т. 2. – Вип. 5. – С. 5 – 15.

153. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні / Д. І. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – С. 17 – 25.

154. Шабес В. Я. Речь и знание / В. Я. Шабес. – СПб.: Просвещение, 1992. – 84 с.

155. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14 – 20.

156. Шенкао Г. Х. Миф и мудрость / Г. Х. Шенкао. – Черкесск: Нариздат, 2005. – 107 с.

157. Элиаде М. Мифы современного мира [Электронный ресурс] / М. Элиаде. – Режим доступа: <http://www.aquarun.ru/psih/reling/reling1p1/html>.

158. Юнг К. Г. О психологии восточных религий и философии / К. Г. Юнг. – М.: Медиум, 1994. – 255 с.

159. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Наука, 1994. – 320 с.

160. Ярема Я. Українська духовість в її культурно-історичних виявах / Я. Ярема // Перший український педагогічний конгрес 1935 р. – Львів, 1938. С. 81.

161. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков: глубиннопсихологический аспект / Т. С. Яценко, Я. М. Кмит, Л. В. Мошенская. – М.: СИП РИА, 2000. – С. 53 – 105.

162. Bottici C. A Philosophy of political myth / C. Bottici. – Florence: Università degli Studi, 2007. – 294 p.

163. Collins M.R. The hero myth revisited / M.R. Collins. – Parker: Outskirts Press, 2008. – 196 p.

164. Comstock G. The psychology of media and politics / G. Comstock, E. Scharrer. – N.Y.: Academic Press, 2005. – 328 p.

165. Kristeva J. Les nouvelles maladies de l'ame / J. Kristeva. – Editions Fayard, 1993.

166. Leach E. The structural study of myth and totemism / E. Leach. – N.Y.: Routledge, 2004. – 216 p.

167. Rogoff B. Everyday cognition: its development in social context / B. Rogoff, J. Lave (eds.). – Cambridge, L.: Harvard Univ. Press, 1984. – 314 p.

168. Siikala A.L. Myth and mentality: studies in folklore and popular thought / A. L. Siikala. – Helsinki: Finnish Literature Society, 2002. – 317 p.

169. Sterelny K. From mating to mentality: evaluating evolutionary psychology / K. Sterelny. – N.Y.: Psychology Press, 2003. – 304 p.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом ЧОІПОПП
Зам. № 996 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1

Для нотаток

Для нотаток